znamrazmišljamsudjelujem

PRIRUČNIK
za nastavnike

Pomoć u provedbi građanskog odgoja i obrazovanja

Europska unija

Ured za udruge Vlade Republike Hrvatske

Projekt financira Europska unija i Ured za udruge Vlade Republike Hrvatske

DOPRINESIMO ZAJEDNO USPJEŠNOJ PROVEDBI GRAĐANSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA!

PRIRUČNIK za nastavnike

Pomoć u provedbi građanskog odgoja i obrazovanja

Projekt financira
Europska unija
http://www.delhrv.ec.europa.eu

Projekt sufinancira
Ured za udruge Vlade RH
www.uzuvrh.hr

Projekt „Novo doba ljudskih prava i demokracije u školama” financira
Europska unija i Ured za ljudska prava Republike Hrvatske

Izdavač:
Centar za mirovne studije/Mreža mladih Hrvatske

Za izdavača:
Lovorka Bačić

Urednica:
Iva Zenzerović Šloser

Autori/ce tekstova:
Berto Šalaj,
Maja Uzelac,
Duška Gelb,
Igor Đorđević,
Aleksandra Šindler,
Mislav Žitko,
Lana Jurman,
Ana Žnidarec Čučković

Recenzije:
Bojana Ćulum,
Karin Doolan

Lektura:
Milana Romić

Dizajn i prijelom:
Novi val d.o.o.

Tisak:
Novi val d.o.o.

Naklada:
200 kom.

ISBN: 978-953-7729-20-2

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 849868.

CMS, 2013.

Dokument se može djelomično reproducirati bez
odobrenja CMS-a i MMH-a pod uvjetom navođenja
autora, izvora i upotrebom u nekomercijalne svrhe.

znamrazmišljamsudjelujem

PRIRUČNIK
za nastavnike

Pomoć u provedbi
građanskog odgoja
i obrazovanja

sadržaj

sadržaj

što?

kako?

s kim?

Uvod 6
O priručniku 7
O kurikulumu građanskog odgoja i obrazovanja 8

I. poglavlje: ŠTO? Sadržaji GOO-a 11

Građanske kompetencije i ishodi GOO-a 11
Strukturne dimenzije građanskog odgoja i obrazovanja 14
Politička pismenost: Demokracija i aktivno građanstvo 14
Stari i novi izazovi demokracije 22
Ljudska prava 25
Dopuna tekstu o ljudskim pravima: Rodna ravnopravnost 31
Temeljni sadržaji društvene dimenzije građanskog odgoja i obrazovanja 32
Interkulturalnost 44
Ekološka dimenzija GOO-a: Uvod u održivi razvoj 49
Razumijevanje ekonomske sfere 60

II: poglavlje: KAKO? Metode koje nam pomažu u provedbi 67

Suradničko učenje 67
Participativne metode i oblici rada s učenicima 71
Nastavne jedinice – radionice i vježbe 81
Prijedlozi vježbi za 1. i 2. obrazovni ciklus 81
Prijedlozi vježbi za 3. i 4. obrazovni ciklus 91

III. poglavlje: S KIM: Kako u provedbu GOO-a uključiti školu i zajednicu 111

Međupredmetno povezivanje – prijedlozi nastavnika 112
Pomoć u daljnjem usavršavanju – o katalogu programa neformalnog obrazovanja 119
Preporučena literatura 120
Organizacije suradnice na projektu *Novo doba ljudskih prava i demokracije u školama* 126
GOOD Inicijativa – građanski odgoj i obrazovanje za demokraciju 127
Iz polazišta GOOD Inicijative 127
O autorima i autoricama tekstova 130
Škole uključene u eksperimentalnu provedbu, praćenje i vrednovanje provedbe Kurikuluma građanskog odgoja i obrazovanja u 2012./2013. i 2013./2014. školskoj godini po odluci Ministra znanosti, obrazovanja i sporta 133

Recenzije 135

Uvod

Priručnik *Znam, razmišljam, sudjelujem* nastao je s idejom podrške nastavnicima/ama i stručnim suradnicima/ama u provođenju programa Građanskog odgoja i obrazovanja.[1] Nastaje kroz eksperimentalnu provedbu Građanskog odgoja i obrazovanja u školskoj godini 2012./2013. te kroz rad na jednom od temeljnih preduvjeta za kvalitetnu provedbu – stručnom usavršavanju nastavnika/ica i stručnih suradnika/ica. Usavršavanje nastavnika/ica provedeno je u sklopu projekta *Novo doba ljudskih prava i demokracije u školama*, ukupnog trajanja 60 radnih sati. Sastoji se od seminara i mentoske podrške: 1. modul: Vrijednosti i sadržaji GOO-a (24 sata), 2. modul: Praktikum: metodika rada GOO-a (24 sata), 3. Mentorska podrška i razmjena iskustva (12 sati). Priručnik je doprinos GOO-u od strane organizacija civilnog društva koje svojim aktivnim angažmanom u radu na društvenoj promjeni utječu na demokratizaciju društva i razvoj građanskih kompetencija. Izradio ga je Centar za mirovne studije kroz projekt koji provodi u suradnji s Mrežom mladih Hrvatske i Gongom, uz podršku Agencije za odgoj i obrazovanje i Nacionalnog Centra za vanjsko vrednovanje obrazovanja.

Priručnik prati strukturu kurikuluma građanskog odgoja i obrazovanja iz kolovoza 2012., ujedno naglašavajući isprepletenost te životnu povezanost njegovih funkcionalnih i strukturalnih dimenzija. Ovaj pristup traži povezanost dimenzija, kao i metodiku rada koja prati građanske vrijednosti te bi trebao rezultirati cjelovitim pristupom građanskim kompetencijama, pri čemu se ishodi učenja u konačnici trebaju očitovati u boljem poznavanju svih dimezija te većoj uključenosti učenika/ica i nastavnika/ica u razvoj zajednica, a što podrazumijeva i veću demokratičnost tih zajednica (razreda, škole, lokalne zajednice, države, globalno).

Zahvaljujemo se svim autoricama i autorima na tekstovima koje su ustupili: Berti Šalaju, Maji Uzelac, Igoru Đorđeviću, Duški Gelb, Aleksandri Šindler, Mislavu Žitku, Ani Žnidarec Čučković, Lani Jurman, Emini Bužinkić, svim trenerima i gostima na treningu koji su svojim znanjem i energijom motivirali nastavnice za integraciju građanskih kompetencija u njihov rad: Amaliji Krstanović, Anki Kekez Koštro, Hrvoju Juriću, Sandri Benčić, Karmen Ratković, Duški Gelb, Vladi Krušiću, Roberti Barat, Aleksandri Šindler, Vedrani Spajić-Vrkaš. Zahvaljujemo udruzi CESI na ustupljenim materijalima.

Doprinos u promišljanju i zagovaranju integracije građanskog odgoja i obrazovanja davale su i daju organizacije civilnog društva okupljene u GOOD inicijativi.

Posebno hvala svim nastavnicima/ama koji su se volonterskim angažmanom i u aktivističkom duhu upustili u eksperimentalnu provedbu GOO-a, doprinoseći njegovom razvoju.

Urednica

1 U daljnjem tekstu Građanski odgoj i obrazovanje navodi se i kao GOO.

O priručniku

Kroz priručnik nastojimo prenijeti ideju da je u procesu demokratizacije društva odgovor na pitanje ***Što?*** jednako važan kao i odgovor na pitanje ***Kako?*** te da je sadržaje nužno provoditi u zajednici, pa odgovaramo i na pitanje ***S kim?.*** Priručnik na taj način u obzir uzima važnost svih funkcionalnih i strukturnih dimezija ovog složenog odgojno-obrazovnog područja, promovira suradničko učenje i participativnu metodiku rada koje su neodvojive od cilja građanskog odgoja i obrazovanja (aktivnih građana) te nastoji otvoriti vrata međusektorskoj suradnji škola, aktera u zajednici i organizacija civilnog društva čiji rad doprinosi demokratizaciji zajednica i društva promovirajući uključenost građana i smanjujući društvenu nejednakost. U priručniku su sažeta i prenijeta iskustva stručnjaka i aktivista koji niz godina kroz teorijski i praktičan rad utječu na demokratizaciju pojedinih područja kroz poticanje aktivnog građanskog angažmana.

U prvom poglavlju nalaze se teorijski tekstovi koji nam pomažu shvatiti sadržaje kurikuluma građanskog odgoja, prateći strukturne dimenzije GOO-a, ali i ukazujući na njihove međusobne neodvojive veze i odnose. Priručnik je namijenjen osobama koje žele provoditi građanski odgoj i obrazovanje: učiteljima, nastavnicima i stručnim suradnicima i ima za cilj olakšavanje pripreme nastave i drugih školskih aktivnosti. Uz tekstove strukturirane po predloženim dimenzijama, u dijelu *Povezanost s kurikulumom* nalaze se kratki opisi ključnih sadržaja pojedinih dimenzija. Detaljni ishodi ovog širokog i višestruko isprepletenog obrazovnog područja po pojedinim obrazovnim ciklusima nalaze se u samom tekstu Kurikuluma GOO-a. Tekst Berta Šalaja pojašnjava političku dimeziju GOO-a: obilježja suvremene demokracije, potrebu za aktivnim građanstvom, važnost i tipove građanske participacije, izborni sustav i način glasanja. Tekst je originalno objavljen prije nekoliko godina te ga dopunjujemo s drugim oblicima demokracije koji se razvijaju kao odgovor na krizu demokracije i eroziju građanske participacije: participativnom, deliberativnom, asocijativnom i direktnom demokracijom. U tekstu Duške Gelb pojašnjene su osnovne vrijednosti, načela i mehanizmi promocije i zaštite ljudskih prava, ističe se važnost razvoja svijesti o ljudskim pravima i slobodama te odgovornosti kroz osposobljavanje učenika za korištenje znanja iz ovog područja s ciljem smanjenja društvene nejednakosti. U tekstu Maje Uzelac objašnjeni su ključni pojmovi koje vezujemo uz društvenu dimenziju GOO-a: pripadanje društvenim grupama, komunikacijske kompetencije i rad na sukobima. Tekst pojašnjava vrijednosti javnog interesa, građanskog djelovanja i važnosti sudjelovanja u životu zajednice kroz prakticiranje demokracije. Pojašnjavajući interkulturnu dimenziju GOO-a, Igor Đorđević naglašava važnost prihvaćanja i promicanja različitosti za život u pluralističkom društvu u kojem je nužno otvoriti prostor za dijalog. Upravo je škola mjesto susreta i interakcije različitosti te učenike treba pripremati za život u pluralističkom društvu. U tekstu su definirani temeljni principi interkulturnog obrazovanja i interkulturne kompetencije.

U ekološku dimenziju i održivi razvoj uvodi nas Aleksandra Šindler ističući važnost svijesti o činjenici da korištenje, očuvanje i obnavljanje svih resursa na zemlji i život budućih generacija ovisi o tome što mi radimo i kako se ponašamo danas, te nužnosti održavanja balansa između pitanja okoliša, ekonomije i društva. U tekstu se analiziraju komponente okoliša i nude moguća rješenja za smanjenje štete nastale narušavanjem navedenog balansa.

Mislav Žitko demistificira ekonomsku sferu. Ova široko shvaćena dimenzija u kurikulumu još predviđa razumijevanje gospodarstva i poduzetnosti. S obzirom na sve naglašenije nejednakosti i podjele među djecom i u društvu koje proizlaze iz ekonomske nejednakosti, te na kršenja ljudskih prava koja proizlaze iz ekonomske sfere - pitanje razumijevanja ekonomije ovaj puta postavljamo kao središnje. Poznavanje

funkcioniranja ekonomske sfere može biti prvi korak u smanjivanju sve veće ekonomske nejednakosti među građanima kao i društvenih posljedica koje one prouzročuju.

U drugom poglavlju priručnika opisani su principi i modeli suradničkog učenja te su navedene najčešće korištene metode i oblici participativnog učenja, kao i niz razrađenih radionica prilagođenih dinamici škole (školskom satu). Kombinacije i mogućnosti korištenja pojedinačnih metoda i vježbi nepregledne su i pred nastavnike stavljaju izazov kombiniranja ovih prijedloga, ali zato istovremeno ostavljaju prostor za aktualiziranje i prilagođavanje tema, uvijek imajući na umu ishode koje žele postići s učenicima.

Zadnje poglavlje ističe kako se GOO ne može provoditi kao izolirana disciplina te nudi nekoliko ideja međupredmetnog povezivanja, ideja za planiranje projektnih aktivnosti na razini škole, ističući važnost izgradnje škole kao zajednice te povezanosti škole sa zajednicom.

Kroz vezu tri poglavlja koja odgovaraju na pitanja Što? Kako? i S kim? ističe se potreba sinergije na razini vrijednosti, sadržaja i metoda međusobno, kao i povezivanja ove tri dimenzije s ciljem odgoja i obrazovanja građana koji razvijaju demokratizirano građansko društvo.

O kurikulumu građanskog odgoja i obrazovanja

Građanski odgoj i obrazovanje u školama u Hrvatskoj nije novitet s kojim se susrećemo 2012. godine. Iza nas je dugotrajni proces usustavljanja ovog obrazovnog područja, koji se pod nazivom *Odgoj i obrazovanje za ljudska prava i demokratsko građanstvo* provodi od 1999. godine kao neobvezno međupredmetno područje, najčešće modularno, kroz izvanastavne i projektne aktivnosti.[2] Ovakvim načinom provedbe, zbog njegove neobaveznosti nije bilo moguće osigurati uvjete za praćenje i vrednovanje, pa tako niti utjecati na sustavnost provedbe.

Preporuke međunarodnih dokumenata ukazuju na potrebu kvalitetnog uvođenja građanskog odgoja i obrazovanja, a jedan od ključnih, Povelja Vijeća Europe o obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava[3] ističe sljedeće:

> *Načela i praksa obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava vitalni su dio primjene i održivosti učinkovitog obrazovanja pa ga je u skladu s tim potrebno primjereno opremiti i planirati te treba osigurati da nastavnici steknu* ***temeljno znanje i razumijevanje ciljeva, načela i odgovarajućih metoda učenja i poučavanja, kao i drugih ključnih vještina koje su primjerene njihovim strukama.***

Povelja ističe važnost:

> *pružanja mogućnosti obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo svakoj osobi, te shvaćanje ovog obrazovanja kao cjeloživotnog procesa koji uključuje širok raspon dionika, koristi širok spektar*

2 Pojedine module i projekte potiče Agencija za odgoj i obrazovanje. Primjerice, Projekt građanin, simulacije suđenja, posjete učenika Saboru i druge koji se prezentiraju na Smotri programa i projekata Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo. U suradnji organizacija civilnog društva i škola, odvija se i niz neformalnih programa.

3 Povelja Vijeća Europe o obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava: http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/Source/Charter/Charterpocket_CRO.pdf

formalnih, neformalnih i informalnih sredstava za obrazovanje. Na razini metoda treba slijediti i promicati vrijednosti i načela demokracije i ljudskih prava. Na razini sadržaja odnosi se na: ***promicanje socijalne kohezije, interkulturalni dijalog, vrednovanje raznolikosti i ravnopravnosti, uključujući i ravnopravnost spolova, prati razvijanje znanja, osobnih i društvenih vještina, razumijevanje koje smanjuje sukob, povećava poštovanje i razumijevanje razlika, izgrađuje uzajamno poštovanje ljudskog dostojanstva i zajedničkih vrijednosti, ohrabruje dijalog te promiče nenasilje u rješavanju problema i sporova.***

Povelja naglašava važnost suradnje i podrške organizacija civilnog društva u ovom području.

Donošenjem Nacionalnog okvirnog kurikuluma 2010. godine i definiranjem građanskog odgoja i obrazovanja kao zasebnog obrazovnog područja ili predmeta, u Hrvatskoj su se stvorili ozbiljniji preduvjeti za razvoj njegova predmetnog kurikuluma. Agencija za odgoj i obrazovanje u suradnji s grupom stručnjaka 2012. godine predlaže Kurikulum Građanskog odgoja i obrazovanja[4] kojeg Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta prihvaća za eksperimentalnu provedbu. [5]

Paralelno sa stvaranjem navedenih institucionalnih pretpostavki, inicijativa 30-tak organizacija civilnog društva čiji je rad usmjeren na demokratizaciju sustava, jačanje civilnog društva, poticanje građanske participacije, stvaranje održivih mehanizama za poštivanje ljudskih prava i prevenciju nasilja, započinje zagovarački rad za sustavno i kvalitetno građansko obrazovanje koje će doprinositi ovim ciljevima.

Neka provedena istraživanja[6] istovremeno pokazuju kako ne postoje pretpostavke za sustavno i kvalitetno uvođenje kurikuluma GOO-a te se predlaže njegova eksperimentalna primjena u trajanju od dvije školske godine. Kao ključne prepreke na kojima u to vrijeme treba raditi ističu se: pripremljenost nastavnika/ica za provedbu u sadržajnom i metodičkom smislu, osiguranje potrebnih financijskih sredstava, izrada nastavnih materijala te pitanje vrednovanja učenika/ica.

U suradnji s Agencijom za odgoj i obrazovanje i Nacionalnim centrom za vanjsko vrednovanje obrazovanja, te uz suglasnost Ministarstva, u rujnu 2012. započinje eksperimentalna provedba u 12 škola. Proces uključuje: stručno usavršavanje i mentoriranje nastavnika/ica iz odabranih škola, izradu instrumenata za praćenje provedbe i evaluiranje s ciljem razvijanja preporuka za poboljšanja pri obveznom uvođenju kurikuluma 2014./2015. godine.

Ovaj priručnik jedan je od doprinosa tom procesu i nadamo se da će biti od pomoći u provedbi Građanskog odgoja i obrazovanja.

Priručnik prati temeljne odrednice kurikuluma i vodi se njegovim ciljem: **odgoj i obrazovanje aktivnih građana i građanki** – aktivnih subjekata, nositelja društvene promjene koji poznaju i razumiju društveno-političke procese, kritički ih promišljaju i nenasilno djeluju s ciljem smanjenja društvene nejednakosti i poticanja društvene uključivosti.

---

4 Koordinacijska skupina za izradu kurikuluma radila je u sastavu: prof. dr. sc. Vedrana Spajić-Vrkaš, Nevenka Lončarić-Jelačić, mr.sc. Tomislav Ogrinšak (Agencija za odgoj i obrazovanje), dr.sc. Vini Rakić (Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta, koordinatorica Odbora za ljudska prava i demokratsko građanstvo).

5 Odluka o eksperimentalnom uvođenju: http://public.mzos.hr/Default.aspx?art=11948

6 Zenzerović Šloser, Iva (ur.) (2011) *Učiti za mir.* Zagreb: Centar za mirovne studije.
Novak, Jagoda (ur.) (2010) *Demokracija i ljudska prava u osnovnim školama – teorija i praksa*. Zagreb: Centar za ljudska prava.
Bagić, Dragan (ur.) (2011) *Odgaja li škola dobre građane?* Zagreb: GONG.

ŠTO?
Sadržaji GOO-a

Građanske kompetencije i ishodi GOO-a

Opis „građanskih“ kompetencija i „očekivanih“ ishoda građanskog odgoja i obrazovanja prenosimo iz predloženog kurikuluma (MZOS, rujan 2012.; autorice: Vedrana Spajić-Vrkaš i Nevenka Lončarić-Jelačić)

Građanske kompetencije i ishodi učenja pojmovni su temelj kurikuluma za građanski odgoj i obrazovanje. U ovom poglavlju definiraju se građanske kompetencije i očekivani ishodi građanskog odgoja i obrazovanja, oslanjajući se na predloženi kurikulum. U nastavku, sadržaji građanskog odgoja i obrazovanja razrađuju se u 6 temeljnih, međusobno višestruko povezanih dimenzija koje čine središnji dio kurikuluma.

Sadržajni izvori za obrađivanje sadržaja GOO-a se trenutno nalaze u velikom broju priručnika i nastavnih pomagala, a neki od njih do sada jos nisu artikulirani. U ovom priručniku na jednom mjestu nudimo 6 tekstova koji prate strukturne dimenzije (ključne sadržaje) kurikuluma. One će se u provedbi nužno isprepletati i kombinirati. Nekoliko primjera razrađenih radionica nalazi se u drugom poglavlju, one su povezane s obrazovnim ciklusom i ključnim pojmovima po dimenzijama.

Pojam kompetencije

Pojam kompetencije funkcionalno objedinjuje odgoj, obrazovanje, izobrazbu, usavršavanje i samoučenje sa svrhom ispunjavanja potreba pojedinca, društvene zajednice i tržišta. Iako do danas nema općeprihvaćenog određenja kompetencije, europske zemlje se sve više opredjeljuju za holistički pristup u sklopu kojega se kompetencija određuje kao **višedimenzionalna i transferalna kvaliteta djelovanja.** Ona uključuje **znanja, vještine, vrijednosti, stavove, osobine ličnosti, motivaciju i obrasce ponašanja kojima pojedinac raspolaže i koje po potrebi pokreće kako bi riješio neki problem ili zadatak. Usmjerenost na kompetenciju u obrazovanju znači stavljanje naglaska na ishod ili rezultat učenja.**

Naglasak je, dakle, na znanjima, vještinama, stavovima i ponašanju koji odgovaraju standardima učinkovitog obavljanja nekog zadatka, a osiguravaju se odgojem i obrazovanjem. Kompetencije koje vode

rješenju samo jednog ili manjeg broja zadataka, situacijski i vremenski su ograničene, pa ih nazivamo posebnima, za razliku od općih, generičkih ili transferalnih kompetencija koje su primjenjive u različitim područjima života i rada, i o kojima ovisi razvoj posebnih kompetencija.

Kompetentna osoba jest ona koja zna i umije, ali i koja djeluje u skladu sa svojim znanjima i vještinama ne zato što mora ili zato što joj to donosi puku materijalnu korist, nego zato što vjeruje da je takvo djelovanje ispravno i dobro za nju, posao koji obavlja i zajednicu u kojoj živi. Takva je osoba ovladala znanjima, stekla vještine i prihvatila vrijednosti koji upravljaju njezinim ponašanjem. No kompetentna osoba ne ostaje na tome. Ona je svjesna da je njezina učinkovitost situacijski i vremenski ograničena te da znanja, vještine i vrijednosti, koji joj osiguravaju rješenje problema u određenim uvjetima, u drugim uvjetima mogu biti kočnicom. Drugim riječima, ona je otvorena izazovima pa svoju kompetentnost stalno kritički provjerava i nadopunjuje učenjem i informiranjem...

...Europa je takvo opredjeljenje potvrdila Lisabonskom strategijom kojom se nastoji osigurati zapošljivost i konkurentnost na globalnom tržištu, ali i društvena kohezija u uvjetima priznanja prava na ravnopravnost i različitost. Sukladno tome su u *Europskom referentnom okviru ključnih kompetencija* za *cjeloživotno učenje* određene opće ili transferalne kompetencije kao intelektualna i praktična oruđa koja bi europskim građanima trebala osigurati osobno ispunjenje, društvenu uključenost, građansko sudjelovanje i angažiranost, zapošljivost i poduzetnost, kulturnu osviještenost i kreativnost te cjeloživotno učenje...

Ishodi učenja

Ishodi učenja su iskazi o očekivanim postignućima učenika. Njima se određuje što učenik/ica treba znati, razumjeti i biti u stanju učiniti nakon određenog razdoblja učenja, odnosno poučavanja. Prilikom određivanja ishoda učenja važno je precizno odrediti ciljnu aktivnost kojom učenik potvrđuje stečeno znanje, vještinu ili stav. Preciznost znači da se ishod mora moći opažati i da mora biti mjerljiv kako bi vrednovanje i ocjena odgovarali postignuću učenika. Da bi se to postiglo, prijeko je potrebno učenicima prethodno objasniti što se očekuje da će oni znati, biti u stanju uraditi ili osobno prihvatiti nakon određenog razdoblja učenja u određenom području.

Usmjerenost na ishod učenja traži individualizirani pristup i sustavno praćenje procesa učenja kako bi se osiguralo ne samo da svaki učenik stekne određena znanja, razumije njihovu primjenu i osvjedoči se u njihovu učinkovitost, nego da učenjem tih sadržaja upozna sebe, otkrije svoje jake strane i stekne samopouzdanje te osvijesti preduvjete za uspješnu primjenu naučenoga. No individualizirani pristup ne znači puko individualno učenje. Učenje u školi prvenstveno je društveni proces koji oblikuje i pojedinca i razred kao cjelinu. Ono je rezultat dinamičnog, interaktivnog i kumulativnog procesa, koji uključuje suradnju, ali i nadmetanje određeno zajedničkim pravilima, individualno izlaganje i raspravu, asertivnost i pregovaranje te dokazivanje, vrednovanje i zaključivanje, što znači da individualna i socijalna dimenzija učenja moraju biti vidljive u određivanju ishoda učenja i vrednovanju postignuća učenika.

Jedinstvo individualne i društvene dimenzije učenja ključno je za razvoj demokratskog, tj. aktivnog i odgovornog građanstva, zbog čega se i građanske kompetencije danas ubrajaju među najvažnije ishode učenja. Na tom tragu NOK određuje da se građanske kompetencije razvijaju kroz sva četiri ciklusa, kako u sklopu društveno-humanističkog područja, tako i u sklopu građanskog odgoja i obrazovanja... To, između ostaloga, podrazumijeva razvoj demokratske svijesti učenika, ali i poticanje njihova aktivnog i učinkovitog sudjelovanja u razvoju demokratskih odnosa u školi, lokalnoj zajednici i društvu u cjelini s osloncem na

načela ljudskog dostojanstva, demokracije, pravde i mirotvorstva. (Iz kurikuluma građanskog odgoja i obrazovanja).

Sustav kompetencija prema okviru Europske unije – međuljudske i građanske kompetencije

Međuljudska kompetencija obuhvaća sve oblike ponašanja kojima treba ovladati da bi osoba učinkovito i konstruktivno mogla sudjelovati u društvenom životu i rješavati probleme kada je to potrebno. Međuljudske vještine nužne su za učinkovitu interakciju između dvoje ili više ljudi i primjenjuju se u javnoj i privatnoj domeni. Između ostalih, one uključuju:

- sposobnost konstruktivnog komuniciranja u raznim društvenim situacijama (prihvaćanje stajališta i ponašanja drugih, svijest o individualnoj i kolektivnoj odgovornosti)
- sposobnost stvaranja povjerenja i empatije prema drugim pojedincima
- sposobnost otkrivanja frustracija na konstruktivan način (kontroliranje agresivnosti i nasilja ili obrazaca samouništenja)
- pokazivanje interesa za druge i njihovo poštivanje
- spremnost da se prevladaju stereotipi i predrasude
- sklonost postizanju kompromisa

Opseg građanskih kompetencija širi je od međuljudskih zbog njihovog postojanja na društvenoj (i političkoj) razini. Mogu se opisati kao skup kompetencija koje pojedincu omogućavaju sudjelovanje u građanskom životu. Neke od relevantnih kompetencija u okviru građanske kompetencije:

- poznavanje građanskih prava i ustava zemlje, dosege njezine vlade, sudjelovanje u aktivnostima zajednice/okruženja i donošenju odluka na nacionalnoj i na europskoj razini; glasovanje na izborima
- sposobnost pokazivanja solidarnosti iskazivanjem interesa za rješavanje problema koji pogađaju lokalnu i širu zajednicu
- sposobnost učinkovitog povezivanja s javnim institucijama
- spremnost na poštivanje vrijednosti i privatnosti drugih sa spremnošću reagiranja na protudruštveno ponašanje
- prihvaćanje koncepta ljudskih prava i jednakosti kao osnove za solidarnost i odgovornost
- prihvaćanje jednakopravnosti muškaraca i žena
- uvažavanje i razumijevanje različitosti vrijednosnih sustava raznih vjerskih ili etničkih skupina
- kritičko prihvaćanje informacija koje objavljuju masovni mediji

Strukturne dimenzije građanskog odgoja i obrazovanja

Sadržaji građanskog odgoja i obrazovanja razrađuju se u 6 međusobno višestruko povezanih dimenzija: Politička pismenost, Ljudsko-pravna dimenzija, Društvena dimenzija, Interkulturna dimenzija, Ekološka dimenzija, Ekonomska (gospodarska) dimenzija. U ovom poglavlju ih na teorijskoj razini analiziramo zasebno, no trebaju se provoditi kroz koreliranje jer su one višestruko životno povezane i nije ih moguće promatrati niti obrađivati izolirano jednu od druge. Shvaćanje politike u širem smislu od stranačke, kroz građansku participaciju u cilju smanjenja društvene nejednakosti i postizanja društvene solidarnosti, neodvojivo je od razumijevanja mehanizama i poštivanja ljudskih prava, prihvaćanja različitosti, održivog (društvenog i ekonomskog) razvoja te razumijevanja sukoba kojima demokratsko društvo obiluje, a valja ih transformirati dijalogom.

Za lakše praćenje i razumijevanje sadržaja pojedinih dimenzija u ovom poglavlju predstavljamo ih zasebno, no već u sljedećem, u kojem su predložene nastavne jedinice – one su povezane i isprepletene.

Politička pismenost: Demokracija i aktivno građanstvo

Autor: Berto Šalaj

Tekst je originalno objavljen u publikaciji *Obje strane demokracije* (2009), Centra za edukaciju, savjetovanje i istraživanje (CESI), a prenosimo ga uz odobrenje autora i izdavača.

Povezanost s kurikulumom

Politička pismenost naglašava razvoj aktivnog i odgovornog građanstva kao temelj razvoja demokracije. U ovu dimenziju GOO-a spadaju: demokratsko upravljanje razredom, školom i lokalnom zajednicom te istraživanje i rješavanje problema razredne, školske i lokalne zajednice. Uz ove sadržaje u drugom i trećem obrazovnom ciklusu (viši razredi osnovne škole) dodaje se rad na: modelima demokracije, razumijevanju pojma vlasti i demokratskog upravljanja državom, nastavlja se s poticanjem sudjelovanja građana u demokratskom upravljanju. U četvrtom obrazovnom ciklusu (1. i 2. razred srednje škole) sadržaji se proširuju na međunarodnu razinu, te uvodi suzbijanje društvene isključivosti i drugih oblika diskriminacije.

Što je to demokracija?

Na što mislimo kada danas, na početku 21. stoljeća, govorimo o demokraciji? Većina definicija navodi kako sam pojam potječe od grčke riječi ***demokratia***, te kaže kako su korijeni ove riječi ***demos* i *kratos*.** *Demos* znači narod, a *kratos* vladavina. Demokracija je, dakle, za razliku od autokracije i aristokracije, oblik vladavine u kojem vlada narod. „Vladavina naroda" može nam izgledati kao nedvosmislen pojam, ali izgled vara. Od brojnih pitanja koja proizlaze iz definicije demokracije dva su od posebnog značenja. Prvo glasi: Što je *demos*? Drugim riječima, koga treba smatrati „narodom" koji treba vladati? Drugo pitanje: od čega se

sastoji *kratos*? Drugim riječima, na koji način narod „vlada”? Na važnost ova dva pitanja može se ukazati i razlikovanjem „klasične” atenske demokracije i suvremenih demokratskih sustava.

Obilježja suvremenih demokracija

Većina analitičara ocjenjuje atensku demokraciju (oko petog stoljeća prije nove ere) prvom demokracijom u povijesti. Ovaj tip demokracije naziva se i čistom, **klasičnom demokracijom**, jer se sastojao od izravnog sudjelovanja građana u upravljanju svim javnim poslovima zajednice. Izravno sudjelovanje u upravljanju odvijalo se u skupštini u kojoj su sudjelovali svi odrasli atenski građani, pri čemu je glas svakog građanina imao jednaku vrijednost. Skupština je donosila odluke koje su se odnosile na zajedničke poslove atenskoga grada-države, a odluke su bile obvezujuće za sve pripadnike te zajednice. Odluke koje su usvajane bile su, dakle, rezultat rasprave građana i imale su neposredan utjecaj na život svih pripadnika Atene što zapravo znači da je *demos* vladao u pravom smislu te riječi. Razina političke aktivnosti građana Atene jedinstvena je u svjetskoj povijesti u pogledu učestalosti participacije građana.

Međutim, ako politički život Atene toga doba promatramo iz današnje perspektive, onda ga ni u kojem slučaju ne možemo označiti demokratskim. Zašto? Pravo sudjelovanja u skupštini, odnosno pravo građanstva, imali su samo odrasli slobodni muškarci atenskog podrijetla stariji od 20 godina, što znači da su iz mogućnosti upravljanja isključene sve žene, robovi i slobodni doseljeni muškarci.

Drugim riječima, *demos* koji vlada bio je vrlo sužen, a neki analitičari tvrde da se intenzivna politička participacija slobodnih građana odvijala upravo na temelju iskorištavanja rada žena i robova koji su obavljali najveći dio gospodarskih aktivnosti.

Po čemu se suvremene demokracije razlikuju od atenske demokracije?

Dvije su važne razlike. Prva se odnosi na opseg *demosa*, to jest na pitanje tko ima pravo sudjelovati u upravljanju određenom zajednicom. Za razliku od atenske demokracije, u suvremenim demokracijama pravo sudjelovanja dodjeljuje se svim punoljetnim državljanima neke političke zajednice bez obzira na sve razlike koje postoje među njima, kao što su, primjerice, razlike s obzirom na spol, dob, klasu, imovinski status, etničku pripadnost, itd. Pravo sudjelovanja u odlučivanju o javnim pitanjima u suvremenim je demokracijama tako prošireno gotovo do maksimuma.

Povijest borbe za širenje općeg prava glasa može nam iz današnje perspektive izgledati kao davna prošlost. Da tome nije tako, svjedoči činjenica da su neke države, koje danas smatramo uzorima demokracije, uvele opće pravo glasa za žene tek u drugoj polovici 20. stoljeća. Tako je u Švicarskoj opće pravo glasa ženama dodijeljeno 1971., a u Lihtenštajnu tek 1984. godine.

Jedini mogući prostor širenja prava glasa jest dob, odnosno mogućnost uključivanja sve mlađih dobnih skupina u *demos*. U većini europskih demokracija pravo glasa, odnosno pravo da se bude uključen u *demos*, stječe se s navršenih 18 godina života. Tijekom proteklog desetljeća u većem broju demokratskih država vode se rasprave o tome da se *demos* dodatno proširi, to jest da se pravo glasa stječe s navršenih 16 godina života. Najdalje je u tom pravcu otišla Austrija, u kojoj od srpnja 2007. godine dobna granica za glasovanje na svim izborima iznosi 16 godina. U nekim europskim državama (Njemačka i Švicarska) primjenjuje se dobna granica od 16 godina, ali samo za glasovanje na lokalnim izborima. U Hrvatskoj je ova tema bila prilično zanemarena, pa se tek posljednjih godinu dana počelo ozbiljnije govoriti o spuštanju dobne granice za glasovanje.

Zanimljiva rasprava o razlozima zbog kojih bi se dobna granica za glasovanje trebala spustiti na 16 godina može se pronaći na web stranici: www.youthrights.org.

Druga važna razlika odnosi se na činjenicu da su, za razliku od atenske demokracije koju smo opisali kao izravnu, sve suvremene demokracije predstavničke. To znači da građani, *demos*, ne upravljaju izravno, već biraju svoje predstavnike na koje prenose pravo upravljanja najvažnijim poslovima zajednice u kojoj žive. Ova promjena dogodila se uslijed činjenice da su suvremene države po broju stanovnika višemilijunske i da bi izravno upravljanje od strane građana u praksi bilo nemoguće. Tome treba dodati i veliki teritorijalni opseg suvremenih država. Kao odgovor na ova dva problema „izumljeno" je **načelo predstavništva.** To zapravo znači da su sve suvremene demokracije posredničke demokracije, jer narod ne upravlja neposredno, već putem izbora onih koji će ih predstavljati. Izabrani predstavnici odlučuju o najvažnijim pitanjima, a njihove odluke obvezujuće su za cijelu zajednicu. Pritom bi izabrani predstavnici trebali voditi računa o interesima građana koji su ih izabrali, odnosno, kako sama riječ kaže, trebali bi predstavljati građane u pravom smislu te riječi. Činjenica postojanja periodičnih izbora i mogućnost promjene vlasti trebala bi prisiljavati predstavnike da vode računa o interesima *demosa*, a ne o svojim partikularnim, sebičnim interesima. **Upravljanje naroda u predstavničkim demokracijama ne sastoji se, dakle, od neposrednog upravljanja, već od kontrole izabranih predstavnika.**

Tome treba dodati da u raspravama o suvremenim demokracijama često možemo pronaći kako su te demokracije liberalne. Što se pod tim podrazumijeva? Pojam liberalna u sintagmi liberalna demokracija ne znači da vlast u demokraciji mora slijediti političku ideologiju liberalizma. Pojam liberalna dolazi od riječi *liberties,* što znači slobode, pa tako **liberalna demokracija** znači oblik demokracije koji je **utemeljen na vladavini prava i zaštiti određenih sloboda pojedinaca**. To znači da u liberalnim demokracijama postoje prava (primjerice pravo na život, na slobodu, itd.) koje većina, ma kako dominantna bila, ne smije dovoditi u pitanje. **Mogućnost vlasti da donosi zakone ograničena** je, dakle, u suvremenim demokracijama **postojanjem određenih prava koja su, najčešće, ugrađena u ustave i koja štite prava i slobode pojedinaca. Ova prava i slobode predstavljaju granicu do koje se volja većine može provoditi na štetu prava manjine.**

Aktivno građanstvo

Spomenuli smo kako je širenje opsega stanovništva koje je u nekoj zajednici uključeno u *demos* u suvremenim demokracijama dosegnulo svoj maksimum. Mogli bismo, na temelju te činjenice, zaključiti da je stanje u suvremenim demokracijama zadovoljavajuće: svi građani imaju pravo da na slobodnim i poštenim izborima odaberu predstavnike koji će zastupati njihove interese. Građanima je na raspolaganju čitav niz sloboda i prava (sloboda mišljenja, sloboda izražavanja, sloboda udruživanja, itd.) putem kojih mogu pokušati utjecati na odvijanje političkih procesa u zajednici u kojoj žive. U suvremenim demokracijama ne žive podanici koji nemaju prava i u čije ime odlučuje netko drugi već građani koji sami odlučuju o svojoj sudbini.

Stvarno stanje ipak nije tako idilično. Unatoč ovakvim dostignućima, koja su neupitna u svim demokratskim državama, pojedini hrvatski političari daju neprimjerene izjave. Tako je primjerice svojevremeno glasnogovornik Vlade RH izjavio kako se u Hrvatskoj nitko tko nema 30 000 eura i vlastitu kuću ne bi trebao baviti politikom.

U raspravama o aktualnom stanju korisno je krenuti od pojma građanstva. Promišljanje o tom pojmu omogućava raspravu o tome da li i danas, na početku 21. stoljeća, postoje ljudi koji su isključeni iz društva, građani „drugog" reda, odnosno građani koji su marginalizirani i diskriminirani. Danas je propitivanje

pojma građanstva jedno od propulzivnih područja unutar političkih znanosti, pa tako postoje različite definicije, klasifikacije i tipologije građanstva. Za potrebe ovoga rada mogu se po strani ostaviti razlike između pojedinih teorija, te se možemo usredotočiti na dihotomiju koja je gotovo sporazumno prihvaćena u raspravama o građanstvu. Ta se dihotomija odnosi na razliku u shvaćanju građanstva pri čemu se ono s jedne strane uzima kao status i s druge strane kao uloga.

Shvaćanje građanstva kao statusa javlja se još u rimskom pravu i tradiciji gdje se građanstvo primarno uzima kao **pravni status na temelju kojeg posjedujemo određena prava**. Tradicija rimskog prava prenesena nam je preko filozofije klasičnog liberalizma prema kojoj građanstvo znači status na temelju kojeg posjedujemo prava, a jedno od tih je zaštita naših prava koje nam garantira država.

Ovaj pravni status reguliran je nacionalnim zakonodavstvima, najčešće ustavima pojedinih država u kojima su navedena prava građana, ali i nekim međunarodnim dokumentima. Danas nam se postojanje pravnog statusa građanstva za gotovo sve pripadnike zajednice čini razumljivim, no treba napomenuti kako postizanje ovog statusa nije teklo glatko i kako su pojedine društvene grupe postupno stjecale civilna, politička i socijalna prava.

Nabrajanje bi se, bilo na nacionalnoj, bilo na međunarodnoj razini, moglo dalje nastaviti, jer je jedno od obilježja 20. stoljeća bilo širenje prava. Širenje prava, odnosno širenje statusa građanstva, na sve veći broj pripadnika političke zajednice sasvim sigurno predstavlja značajno pozitivno postignuće, no pri tome ne smijemo ispustiti iz vida aktualnu praksu, to jest ne smijemo postati slijepi za praktičnu nemogućnost ostvarivanja nekih od ovih prava. Drugim riječima, ne smijemo propustiti zapitati se: u kojoj mjeri uz ova prava postoji i njihovo prakticiranje, to jest u kojoj mjeri postoji aktivno građanstvo koje je preduvjet da pojedinci putem demokratskog političkog procesa sudjeluju u upravljanju svojim životom?

Uz ovo praktično korištenje dodijeljenih prava vezano je drugo shvaćanje građanstva: **građanstvo kao uloga.** Poimanje građanstva kao uloge povezano je s tradicijom antičke Grčke, gdje se građanstvo shvaćalo kao politička uloga koja se **ne temelji na određenom teritoriju, niti na određenoj etničkoj pripadnosti, već na aktivnom sudjelovanju u političkom životu zajednice.** Ovdje je naglašena **politička dimenzija građanstva**, a do današnjih dana je ovakvo shvaćanje prisutno preko republikanskih teorija. Ovakvo poimanje građanstva proizlazi iz shvaćanja da **puko dodjeljivanje prava nije dovoljno, već treba postaviti pitanje o mogućnostima korištenja i ozbiljenja tih prava, pa tako možemo reći da u suvremenim demokratskim društvima razliku između građana i podanika ne čini posjedovanje prava – jer gotovo svi punoljetni posjeduju prava – razlika je u mogućnosti i spremnosti da se uključimo u procese kritičkoga propitivanja političke vlasti i u raspravu o javnim problemima.**

Poimanjem građanstva kao uloge ni u kojem se slučaju ne tvrdi da je pitanje formalnih prava nevažno i irelevantno, jer kodificiranje ovih prava predstavlja nužan preduvjet za aktivno građanstvo i promatranje građanstva kao uloge, već se želi naglasiti kako se **naše poimanje građanstva često svodi na promatranje građanstva kao statusa što za raspravu o aktivnom građanstvu nije dovoljno.**

Razlikovanje statusa i uloge može se povezati s razlikom između pozitivne i negativne slobode. Negativna sloboda označava slobodu pojedinaca da slijede svoje privatne interese s najmanjim mogućim uplitanjem države u njihove poslove. Pojedinci su jednaki jer posjeduju jednaka formalna prava i jednaku slobodu, a to je sloboda od uplitanja države i drugih građana u njihove poslove. To je sloboda OD nečega. **Pozitivna sloboda je sloboda pojedinaca da sudjeluju u odlučivanju o pitanjima koja utječu na njihove živote.** Jednakost ovdje

znači jednakost mogućnosti da se sudjeluje u društvenim i političkim procesima putem kojih se odlučuje o zajedničkoj budućnosti. To je sloboda ZA nešto.

Postojanje formalnih, negativnih prava i negativne slobode ne znači istovremeno da su građani politički subjekti koji mogu sudjelovati u procesu donošenja odluka. U istoj mjeri u kojoj u nekom društvu ne postoje pozitivna prava i pozitivna sloboda, postoji društvena i politička isključenost, te problem uključivanja. Dodjeljivanje formalnih prava, bez istodobnog uključivanja pojedinaca i grupa u procese odlučivanja, ostavlja ta prava mrtvim slovom na papiru.

Demokratsko načelo pretpostavlja da svi pojedinci, potencijalno zahvaćeni nekom kolektivnom odlukom, trebaju imati jednake mogućnosti da utječu na tu odluku. Da bi ovo načelo bilo djelotvorno, pojedinci moraju imati prava da participiraju u kolektivnom donošenju odluka, to jest moraju biti pripadnici d*emosa*. Osim tih prava, pojedinci moraju imati mogućnosti i sposobnosti da donose autonomne odluke o pojedinim pitanjima, to jest moraju imati uvjete za prakticiranje aktivnog građanstva. **Formalno postojanje stanovitih prava, premda vrlo važno, zapravo malo vrijedi ako izostaje njihovo autentično uživanje.**

Tipovi građanske participacije

Najčešće obrađivani oblik prakticiranja aktivnog građanstva u suvremenim demokracijama su izbori. **Izbori** su postupak kojim narod, *demos*, povjerava obavljanje političke vlasti predstavničkom tijelu. Izbori su, dakle, uobičajeni mehanizam putem kojega suvremene demokracije biraju članove svoga zakonodavnog tijela. Izbori se mogu odvijati na različitim razinama (lokalnoj, regionalnoj, nacionalnoj, nadnacionalnoj).

Važnost izbora u suvremenim demokracijama proizlazi iz već spomenute činjenice da su to predstavničke demokracije. S obzirom na to da građani povjeravaju predstavnicima pravo upravljanja zajednicom na razdoblje od, najčešće, četiri godine i da time predaju svoju „sudbinu" u ruke izabranih predstavnika, sam čin biranja očito je izuzetno važan. Može se reći da se u suvremenim predstavničkim demokracijama pravo *demosa* da vlada najjasnije vidi upravo u trenutku izbora. Izbori su sredstvo građana da kazne ili nagrade političare za njihovo ponašanje, oni su veza između građana i političara, te, prema većini autora, ključni element demokracije.

Kakva je uloga građana nakon što izbori završe? Neki teoretičari, ali i političari, smatraju da glasovanje na izborima treba biti jedini način sudjelovanja građana u upravljanju zajednicom. Prema ovom stajalištu, nakon što izaberu predstavnike koji će sljedeće četiri godine upravljati državom, građani se povlače u svoju privatnu sferu, baveći se svojim privatnim poslovima i privatnim užicima. Ovi teoretičari svoje stavove obično obrazlažu time kako „obični" građani nisu dovoljno kompetentni da procjenjuju kompleksna politička pitanja i probleme. Ovaj se prigovor građanima vrlo lako može odbaciti pitanjem: ako držimo da je biračko tijelo nesposobno razmišljati o politički važnim pitanjima zašto vjerovati u njegovu prosudbu kad se radi o izboru političkih predstavnika s tvrdnjama o vlastitoj kompetentnosti? Da ovakvi stavovi nisu samo teorijska mogućnost već da postoje i u stvarnom političkom životu, svjedoči i izjava gradonačelnika Zagreba, koji je u jednoj televizijskoj emisiji, na pitanje što misli o tome da se građani protive njegovim političkim potezima, izjavio kako građani trebaju izražavati mišljenje samo svake četiri godine na izborima (!).

Danas je u većini demokracija prihvaćeno stajalište da **su izbori samo jedan,** iako najvažniji, **oblik građanske participacije**. Dapače, većina demokratskih država pokušava proširiti mogućnost sudjelovanja građana u političkom životu, pa smo tako svjedoci češćeg korištenja elemenata neposredne, izravne demokracije. To se prije svega odnosi na **referendume i građanske inicijative.**

U slučaju referenduma radi se o tome da građani glasovanjem direktno odlučuju o nekom pitanju, a političari se potom, najčešće, moraju striktno pridržavati odluke koju su izglasali građani.

Za razliku od većine drugih europskih demokracija čini se da hrvatski političari nisu skloni korištenju ovih elemenata izravne demokracije. O tome svjedoči odbijanje političke vlasti da raspiše referendum o hrvatskom pristupanju NATO savezu. **Građanskim inicijativama** građani nastoje ukazati na određene socijalne i političke probleme koje predstavnička tijela trebaju riješiti. Postoje i drugi oblici građanske participacije kao što su djelovanje u strankama, sudjelovanje u izbornim kampanjama, potpisivanje peticija, sudjelovanje u javnim okupljanjima i protestima, građanski neposluh, itd. Jedan od oblika građanske participacije jest djelovanje u udrugama civilnoga društva. **Civilno društvo predstavlja prostor dobrovoljnog, spontanog udruživanja građana koji tim putem nastoje ostvariti različite ciljeve (političke, ekonomske, kulturne, obrazovne, sportske, itd.).** Organizacije civilnog društva, dakle, imaju vrlo različite ciljeve, no sve obuhvaćaju područje u kojemu građani mogu iskazati svoje želje, potrebe i interese, te na taj način pridonijeti prakticiranju aktivnog građanstva.

Važnost građanske participacije

Brojna sociološka i politološka istraživanja pokazuju da mnogim ljudima politika znači djelatnost prema kojoj osjećaju mješavinu cinizma, skeptičnosti i nepovjerenja. Značajan broj građana poima politiku kao nešto nečasno i nemoralno, nešto s čim pristojan čovjek ne bi trebao imati posla. Ovi građani ne glasuju na izborima i ne sudjeluju u drugim oblicima građanske participacije. Naročito zabrinjava činjenica da je među njima značajan broj mladih ljudi.

Ovakvo je stajalište za demokraciju opasno, jer je nesklonost sudjelovanju u suprotnosti sa samim temeljima normativnog shvaćanja demokracije prema kojem je upravo participacija glavna njezina karakteristika. Demokracija kao vladavina naroda, u bilo kojem obliku, nezamisliva je bez participacije građana. Osim toga, apatični građani nisu nepolitični građani, oni su građani koji ostavljaju stvari onakvima kakve jesu. Problemi društva u kojem živimo neće se riješiti politikom predaje i odustajanja, nego samo participacijom i preobrazbom politike na način koji omogućuje da djelotvorno oblikujemo i organiziramo naše živote.

Thomas Jefferson (1743-1826) naglašavao je važnost participacije i njezin edukativni karakter. Sudjelujući u procesu donošenja odluka koje utječu na naš život, učimo kako postati bolji građani i građanke te demokrati. Pritom je vrlo važno da osvijestimo kako nećemo uvijek biti na strani pobjednika, a donesene odluke neće uvijek biti u skladu s našim željama. Politička participacija donosi i pobjede i poraze, ali bitan dio demokratske političke kulture jest spremnost da se i nakon poraza vratimo u političku arenu i borimo za naše interese i interese zajednice u kojoj živimo.

Izbori

"Začepi nos i glasaj!", jingle na Radiju 101

Jedna od ključnih karakteristika modernih demokracija su kompetitivni izbori što znači da birači i biračice imaju mogućnost izbora između više kandidata i kandidatkinja te slobodu biranja što znači da se svatko može slobodno odlučiti između različitih kandidata. Demokratski kompetitivni izbori su važni jer legitimiraju političku vlast i politički sustav odnosno stvaraju povjerenje građana i građanki u vlast i istovremeno služe kao kontrola vlasti. Izbori se mogu sagledati kao tehnika odnosno način na koji se

uspostavljaju tijela vlasti. Oni se tehnički mogu odvijati na različite načine, ovisno o zakonima pojedinih država. Zajedničko svim demokracijama jest da iz izbora proizlazi političko vodstvo države, da postoje regulirana izborna pravila koja svim kandidatima i kandidatkinjama omogućuju jednak tretman te da su izbori tajni i slobodni. Izborni sustav je ono što se razlikuje u pojedinim državama.

Izborni sustavi međusobno se razlikuju prema podjeli na izborne okruge (jedinice), prema načinu glasovanja, prema načinu izbornog nadmetanja (natječu li se liste ili su kandidature pojedinačne, te postoji li izborni prag), prema načinu preračunavanja glasova u mandate i prema učincima na politički sustav.

Hrvatski izborni sustav za parlamentarne izbore

– Hrvatska ima razmjerni izborni sustav, što znači da stranka ili nezavisna lista razmjerno broju glasova na izborima dobivaju određeni broj zastupnika i zastupnica u parlamentu.

Hrvatska je podijeljena u 10 izbornih jedinica koje se ne poklapaju u potpunosti s administrativnom podjelom zemlje (npr. 3. izborna jedinica obuhvaća cijelo područje Krapinsko-zagorske, Varaždinske i Međimurske županije, dok 7. izborna jedinica obuhvaća područje od zagrebačkih četvrti Španso i Gajnice do gradova Kastav i Novi Vinodolski u Primorsko-goranskoj županiji). Postoji 11. izborna jedinica u kojoj glasuju svi hrvatski državljani i državljanke koji nemaju prebivalište u Republici Hrvatskoj (znači oni koji žive u npr. Bosni i Hercegovini, Njemačkoj, Kanadi i ostalim zemljama) te 12. izborna jedinica, koju čini cjelokupno područje Republike Hrvatske za pripadnike nacionalnih manjina. U 10 izbornih jedinica unutar Hrvatske trebao bi biti otprilike jednak broj birača i biračica što osigurava da svaki glas vrijedi jednako. Sukladno sadašnjem Zakonu o izbornim jedinicama odstupanje broja birača može biti + - 5%.

– U 10 izbornih jedinica unutar Hrvatske bira se ukupno 140 zastupnika/zastupnica (14 zastupnika po izbornoj jedinici), u 11. izbornoj jedinici 3 zastupnika/zastupnica koji predstavljaju birače izvan Hrvatske, a u 12. jedinici se bira 8 zastupnika/zastupnica nacionalnih manjina.

– Na izborima se nadmeću zatvorene izborne liste (redoslijed kandidata/kandidatkinja na tim listama utvrđuje politička stranka i on je nepromjenjiv).

– Izborni prag za prvih 11 izbornih jedinica (prohibitivna klauzula) iznosi 5% što znači da ona lista koja nije dobila minimalno 5% glasova ne ulazi u raspodjelu mandata odnosno ne može dobiti ni jednog zastupnika.

– Glasovi za prvih 11 izbornih jedinica se u mandate preračunavaju D'Hondtovom metodom. D'Hondtova metoda je jedan od najpoznatijih načina preračunavanja glasova u mandate, a radi se o tome da se broj glasova koji su dobile pojedine liste dijeli s nizom djelitelja te se mandati dodjeljuju po najvećim brojevima/koeficijentima. Niz djelitelja je 1, 2, 3, 4, 5, … do broja 14. U 11. izbornoj jedinici za tzv. dijasporu broj glasova se dijeli s nizom djelitelja od 1 do 3.

– Glasovi za zastupnike nacionalnih manjina u 12. izbornoj jedinici preračunavaju se u mandate na način da je izabran kandidat/kandidatkinja s najvećim brojem glasova birača koji su glasovali. Ako dva ili više kandidata dobiju isti broj glasova, izbori se ponavljaju.

Tko ima pravo glasa?

Pravo glasa na svim izborima u Hrvatskoj ima svaki punoljetni/a državljanin i državljanka Republike Hrvatske koji/a nije lišen/a poslovne sposobnosti. Pravo je i dužnost birača da na izborima glasuju jednom i tajno. Nitko ne može tražiti od birača objavu glasačkog opredjeljenja te nitko ne može biti pozvan na odgovornost zbog glasovanja ili zbog toga što nije glasovao.

Tko ima pravo kandidirati se i kako?

Kandidat ili kandidatkinja na izborima može postati svaki/a punoljetni/a državljanin odnosno državljanka Republike Hrvatske koji/a nije lišen/a poslovne sposobnosti pri čemu na izborima za lokalnu i područnu (regionalnu) samoupravu kandidat/kandidatkinja mora imati prijavljeno prebivalište na području općine, grada i županije za čije predstavničko tijelo se kandidira.

U hrvatskom izbornom zakonodavstvu na izborima za lokalna i područna predstavnička tijela i parlament natječe se putem kandidacijskih lista. Liste mogu predložiti političke stranke ili građani i građanke (tzv. nezavisne liste). Konačni broj i sastav kandidacijskih lista objavljuje Državno izborno povjerenstvo najkasnije 16 dana od raspisivanja izbora.

Gdje i kako glasovati?

Svaki/a birač i biračica ostvaruje biračko pravo na biračkom mjestu sukladno svom mjestu prebivališta. Svaki/a birač i biračica će 8 dana prije izbora primiti izvadak iz popisa birača na kojem je navedeno biračko mjesto na kojem može ostvariti svoje pravo glasa. Ukoliko se zatekne izvan mjesta prebivališta ili izvan zemlje, država je dužna omogućiti ostvarenje prava glasa na drugim mjestima (npr. u diplomatsko-konzularnim predstavništvima).

Na izborima za hrvatski parlament birači i biračice glasuju za liste koje su istaknute u izbornoj jedinici na čijem teritoriju imaju prebivalište (što znači da birač/biračica iz Splita glasuje za različite stranačke ili nezavisne liste od onih za koje glasuje birač/biračica iz Osijeka). Izborne jedinice u hrvatskom se slučaju ne poklapaju uvijek s granicama gradova, općina ili županija. Ima 10 izbornih jedinica koje obuhvaćaju područje Republike Hrvatske te 11. izborna jedinica u kojoj glasuju hrvatski državljani koji imaju prebivalište u nekoj drugoj državi. Na lokalnim izborima administrativne jedinice općina, gradova i županija podudaraju se s izbornim jedinicama (što znači da osobe koje imaju prebivalište u Rijeci glasuju na izborima za gradsko vijeće grada Rijeke i za županijsku skupštinu Primorsko-goranske županije).

Da bi na biračkom mjestu mogao/la ostvariti svoje pravo glasa moraš biti upisan/a u birački popis te predočiti osobnu iskaznicu. Nakon što članovi i članice izborne komisije utvrde tvoje pravo glasa dobiti ćeš glasački listić na kojemu su ispisane sve kandidacijske liste. Na biračkom mjestu mora biti osigurana tajnost glasovanja. Da bi tvoj glas bio pravovaljan moraš zaokružiti redni broj ispred naziva liste za koju želiš glasovati. Nakon glasovanja svoj listić ubacuješ u glasačku kutiju.

Stari i novi izazovi demokracije

Dopuna tekstu Politička pismenost prema predavanju Anke Kekez Koštro i Hrvoja Jurića[7]

Kriza suvremenih demokracija očituje se u sve nižim razinama izlaska građana na izbore, erozijom drugih oblika građanske participacije i izrazitom erozijom političkog povjerenja građana. U tom kontekstu razvijaju se i zagovaraju novi oblici demokracije:

1. **Participativna demokracija** očituje se u širenju demokratskog načela na sfere života u kojima se donose kolektivne odluke i uključivanje građana u procese donošenja odluka. Participacija može biti konvencionalna (tradicionalna i građanska) i nekonvencionalna (protestna).

   Učinke participativne demokracije možemo vidjeti na primjeru Porto Alegrea[8], grada u Brazilu koji je 80-tih godina XX. stoljeća uveo participativno donošenje gradskog proračuna. Uvođenjem participativne demokracije u upravljanje gradom, u Porto Alegreu se dogodilo:

   - Zgušnjavanje civilnog društva potaknutog participacijskim procesom
   - Stupanj participacije građana u procesu visok je i kontinuiran
   - Smanjenje korupcije, transparentan proces
   - Povezivanje građana i službenika
   - Zaokret rashoda prema najsiromašnijim gradskim regijama
   - Fokus na konkretne probleme

   Izazovi participativne demokracije su: poteškoće s održavanjem kontinuiteta javnih politika, proces donošenja odluka je kompleksan i dugotrajan te postoji autoselekcija – prevladavanje uloge udruženja.

2. **Deliberativna demokracija** stavlja fokus na proces promišljanja, argumentirane rasprave i osiguranja prijedloga u rješavanju kolektivnih problema. Odluke o javnim stvarima donose se kroz raspravu građana sa spremnošću sučeljavanja argumenata i propitivanja vlastite pozicije. Naglasak je na pitanju razboritosti odluka. Prema Fishkinu (2008) u deliberativnoj demokraciji:

   - građani su spremniji nadići političke razlike
   - građani su spremniji usvajati odluke koje će težiti konsenzusu i biti više usmjerene na javno dobro
   - mogu se prikupiti značajne preporuke za javne politike (formulacija)

Izazovi deliberativne demokracije mogu biti: osiguranje uvjeta deliberacije[9] (pretpostavke i standardi), osigurati okruženje koje naglašava jednaku participaciju, obostrano uvažavanje i racionalno argumentiranje, deliberacija se treba zbivati već u parlamentu.

3. **Asocijativna demokracija** postavlja organizacije civilnog društva kao središnje aktere u novim oblicima kolektivnog rješavanja problema. Udruženja su uključena u središnje zadatke upravljanja: stvaranje politika, koordinaciju ekonomskih aktivnosti te praćenje, administriranje i provedbu propisa.

---

7 Na treningu za usavršavanje nastavnika za provedbu Građanskog odgoja i obrazovanja u organizaciji Centra za mirovne studije i Mreže mladih Hrvatske, Sljeme, 2013.

8 Prema Wright, Erik Olin (2010) *Envisioning Real Utopias*, London: Verso.

9 Premišljanje, razmatranje raznih mogućnosti radi odlučivanja; rasuđivanje (prema: Hrvatski jezični portal, Novi Liber, d.o.o. i Sveučilišni računski centar – Srce).

Kao primjer asocijativne demokracije često se ističu inicijative građana vezane uz smanjenje ekonomskih nejednakosti, npr. Chantier de l'économie sociale - Quebec, Kanada. U Quebecu[10] se uspostavio stabilan savez između različitih aktera uključenih u jačanje socijalne ekonomije, kao što su: organi vlasti zaduženi za to područje, sveučilišta, udruge i poslovni sektor. Oni imaju zajednčiki cilj: formuliranje skupa javnih politika za produbljivanje i širenje socijalne ekonomije Quebeca, izravno koordiniranje tih aktivnosti, te utjecaj na proces, te praćenje ishoda tih javnih politika.

Izazove asocijativne demokracije srećemo u: upravljanju i samoregulaciji udruženja, izvorima financiranja udruženja – autonomnosti, pojavi birokratskog korporativizma.

4. **Direktna demokracija** je oblik demokracije u kojem ljudi glasaju o društvenim/političkim inicijativama direktno, za razliku od predstavničke demokracije u kojoj ljudi glasaju za predstavnike koji onda glasaju o društvenim/političkim inicijativama. Ovaj oblik demokracije na minimum smanjuje jaz između subjekta demokracije i procedura demokracije.

U modelu direktne demokracije: odluke donose svi prisutni, rasprava je temelj donošenja odluka, potiče se bolja informiranost, pojedince se potiče na angažman oko pitanja koja su važna za cijelu zajednicu, nema vođa pa tako niti njihove pristranosti jer odluke donose svi, odluke su donesene prema volji većine i prema interesu većine, a ne pojedinih vođa, na svakome je odgovornost pri odlučivanju, ali i provedbi odluke, moć odlučivanja i upravljanja se vraća u ruke cjelokupne zajednice.

Pretpostavka za direktnu demokraciju su educirani, informirani i svjesni građani koji imaju integrirane vrijednosti građanskog društva.

Neki od izazova direktnoj demokraciji jesu dugotrajni procesi donošenja odluka, te moguća zloupotreba odluka donijetih direktnodemokratskim putem nauštrb prava i sloboda preglasane manjine. Primjer koji se često spominje je zaustavljanje gradnje minareta putem referenduma u Švicarskoj, čime se ograničavaju prava na slobodu vjeroispovjesti i prakticiranje vjere jednoj vjerskoj skupini.

Tipovi građanske participacije[11]

U tekstu Berta Šalaja već su navedeni najuvriježeniji oblici građanskog sudjelovanja: sudjelovanje na izborima, sudjelovanje u radu političkih stranaka i građanske inicijative. Donosimo još neke specifične primjere građanskog sudjelovanja s kojima možete upoznati učenike/ice ili s njima vježbati i poticati sudjelovanje:

A) Djelovanje u predstavničkim strukturama mladih:

- **Vijeća mladih** – su oblik samoorganiziranja mladih na dobrovoljnoj osnovi kroz povezivanje odnosno umrežavanje različitih organizacija mladih i za mlade koje postoje na lokalnoj (gradskoj, županijskoj) razini.
- **Parlamenti mladih** – **nevladine** organizacije ili projekti nevladinih organizacija, škola ili lokalnih vlasti čija je osnovna svrha edukacija mladih osoba o demokratskom građanstvu i povećanje razine njihovog sudjelovanja u društvu kroz članstvo u tijelima ustrojenim po uzoru na parlament.

10 Prema Wright, E. O. (2010).

11 Iz predavanja Anke Kekez Koštro, na treningu za usavršavanje nastavnika za provedbu Građanskog odgoja i obrazovanja, Sljeme, 2013.

- **Savjeti mladih** – tijela koja djeluju pri lokalnoj i područnoj samoupravi sastavljena od mladih osoba.
- **Krovna udruga mladih**, koja je osnovana na načelima dragovoljnoga interesnoga udruživanja, demokratskoga konstituiranja i upravljanja te programske otvorenosti, a koja okuplja većinu udruga mladih i za mlade.

B) Djelovanje u organizacijama civilnog društva

Civilno društvo predstavlja prostor dobrovoljnog, spontanog udruživanja građana koji tim putem nastoje ostvariti različite ciljeve: političke, ekonomske, kulturne, obrazovne, sportske... Kunac (2006)[12]. Mnogi autori[13] smatraju organizacije civilnog društva ključnim akterima „demokratizacije"... Važne su u osnaživanju demokracije jer se suprotstavljaju autoritarizmu, provjeravaju državu i čine je odgovornom građanima, predstavljaju interese građanki i građana, omogućuju protok informacija, stimuliraju demokratsku participaciju i unaprjeđuju demokratske vrijednosti (Diamond 1994). Ovoj definiciji svakako treba dodati i dimenziju „društvenog kapitala" (Putnam 1993), pod kojom se podrazumijevaju „karakteristike društvene organizacije…koja kod svojih članova potiče razvoj navika suradnje, solidarnosti i usmjerenosti na javno dobro"[14]... „Organizacije civilnog društva funkcioniraju kao pravni subjekt, registrirane su prema Zakonu o udrugama, autonomne su u odnosu na državu i donatore i aktivno djeluju u javnom i političkom prostoru. Organizacije civilnog društva u RH trebale bi zastupati vrednote sadržane u čl. 3 Ustava RH: sloboda, jednakost, nacionalna ravnopravnost, ravnopravnost spolova, mirotvorstvo, socijalna pravda, poštivanje prava čovjeka, nepovredivost vlasništva, vladavina prava, očuvanje prirode i čovjekova okoliša, demokratski višestranački sustav.

C) Djelovanje kroz građanske inicijative, npr:

1. Potpisivanje peticija
2. Građanske inicijative za referendum
3. Sudjelovanje u javnim okupljanjima i protestima
4. Građanski neposluh
5. Zagovaračke inicijative – javno zagovaranje označava utjecanje društvenih skupina na oblikovanje socijalnih i političkih ishoda u vlasti i društvu. Ono može biti:

   5.1 ZAGOVARANJE USMJERENO NA VLAST je djelovanje usmjereno na institucije javne vlasti tj. donositelje i provoditelje odluka koje teži utjecanju na proces donošenja i provođenja politika.

   5.2 ZAGOVARANJE USMJERENO NA DRUŠTVO je podizanje svijesti o određenim pitanjima, mobiliziranje glasa i djelovanja građana.

12 Prema Kunac, Suzana (2006) *Vrijednost vrednota*. Zagreb: B.a.B.e.
13 Prema: Blair, H. (1997); Diamond, L. (1994); Hulme, D. i M. Edwards (1997).
14 Navedeno prema: Šalaj (2006).

Ljudska prava

Autorica: Duška Pribičević Gelb

Ljudska prava počinju na malim mjestima, u blizini kuće – tako blizu i na tako malom prostoru da se ono ne može vidjeti ni na jednoj karti svijeta. Sve dotle dok ta prava tamo nemaju neki smisao, ona ga neće imati ni drugdje.

Eleanor Roosevelt

Povezanost s kurikulumom

Ljudsko pravna dimenzija u prvom obrazovnom ciklusu uključuje razumijevanje i osvještavanje dostojanstva osobe, ljudskih prava i sloboda u sklopu razreda, škole i lokalne zajednice, poticanje ravnopravnosti u odnosu na dob, spol, etničke, rasne i druge razlike, suzbijanje ponižavajućeg i nepoštenog ponašanja, usvajanje općih pravila i pravnih normi kao instrumenata zaštite prava učenika, suzbijanje društvene isključivosti i diskriminacije. Rad na ovim sadržajima ljudsko pravne dimenzije prote že se u svim obrazovnim ciklusima, postepeno se šireći prema nacionalnoj i međunarodnoj razini. Uz njih, u drugom i trećem obrazovnom ciklusu dodaju se poštivanje vladavine prava te suzbijanje neljudskog i ponižavajućeg, nepoštenog i koruptivnog ponašanja. U četvrtom obrazovnom ciklusu, uz navedene sadržaje - na pravima, slobodama i odgovornostima se radi i na europskoj i međunarodnoj razini.

Odgoj i obrazovanje za ljudska prava

Službena definicija odgoja i obrazovanja za ljudska prava Programa za mlade Vijeća Europe navodi da su to „...obrazovni programi i aktivnosti koje se usmjeravaju na promicanje jednakosti u ljudskom dostojanstvu, zajedno s ostalim programima koji promiču učenje o interkulturalizmu, sudjelovanje i jačanje manjina.“

„Obrazovanje za ljudska prava je nastojanje da se, kroz spajanje sadržaja i procesa, kod učenika svih uzrasta razvije razumijevanje njihovih prava i odgovornosti, čineći ih osjetljivima za prava drugih, i ohrabrivanje odgovornog djelovanja kako bi se zaštitila prava u svim školama svijeta.“ Uzelac (2005).

Opća deklaracija o ljudskim pravima koja je 1948. godine proglašena zajedničkom tekovinom:

> *svih naroda i država, kako bi svaki pojedinac i svaki dio društva, imajući ovu Deklaraciju stalno na umu, poučavanjem i učenjem težili promicanju ljudskih prava i sloboda te progresivnim domaćim i međunarodnim mjerama osigurali njihovo opće i djelotvorno priznanje i poštivanje, kako među narodima država članica Ujedinjenih naroda, tako i među narodima na područjima koja se nalaze pod njihovom jurisdikcijom.*

Umijeće i sposobnosti u zaštiti ljudskih prava i sloboda, u očuvanju ljudskog dostojanstva, u ostvarivanju društvene pravde i pravičnosti, kao i u izgradnji demokratske građanske svijesti i demokratske kulture postaju važno mjesto u procesu učenja. **Naglasak je na razvoju svijesti učenika/ica o univerzalnosti, neotuđivosti, nedjeljivosti i mnogostrukosti ljudskih prava i sloboda, ali i na njihovom osposobljavanju za aktivnu ulogu u promicanju i zaštiti ljudskih prava.** U središtu je načelo ljudskog dostojanstva i integriteta koje se povezuje s pet vrednota: **sloboda osobe, demokratska participacija, jednakost mogućnosti,**

ekonomska jednakost i održivi razvoj – vrijednosni pristup[15] koji ljudska prava razumijeva kao integriran sustav etičkih načela na kojima se temelji ljudsko ponašanje. Isto tako prisutan je i **rekonstruktivni pristup koji je usmjeren na osnaživanje učenika/ica za pokretanje promjena – promjene školske klime i etosa, razvoj demokratskog suodlučivanja i suodgovornosti učenika/ica**. Zato značajnu pažnju treba posvetiti razvoju vještina i stavova koji vode konkretnim akcijama. Kroz upoznavanje međunarodnih i domaćih standarda ljudskih prava i mehanizama njihove zaštite nastoji se **osposobiti buduće građane/ke za korištenje tog znanja u cilju uklanjanja društvene nejednakosti i diskriminacije.**

Pravo na obrazovanje jasno kaže da školovanje mora počivati na jednakosti u pravima i dostojanstvu za sva ljudska bića. Na takvoj jednakosti se moraju organizirati odnosi u društvu koje poštuje ljudska prava, a organizirano počinju u školskom okruženju. Prema Duerr, Spajić-Vrkaš, Ferreira-Martinis (2002) **škola treba biti uređena kao demokratska mikro zajednica koja jača individualne i kolektivne kapacitete za promjenu, horizontalno distribuira prava i odgovornosti svih, promiče suradnju i partnerstvo na svim razinama, nudi sigurnu i podržavajuću okolinu, potiče društveno uključivanje i koheziju te osigurava višestruke mogućnosti za učenje i osobni razvoj.**

U takvoj školi, nastavnik/ica s učenicima/ama razvija odnose koji se zasnivaju na poštovanju i načelima kao što su: dostojanstvo, sloboda, uzajamnost i sigurnost. Učenik/ica je razlog postojanja školske institucije. Međutim, on/a je na neki način u inferiornom položaju u školi jer postoji izvjesna neravnopravnost između nastavnika/ica i učenika/ica. Treba priznati da odnos učitelj – učenik u svojoj biti inducira nejednakost položaja; ali učenik/ica na svaki način ostaje jednak/a nastavniku/ici po pitanju osnovnih prava. **Ljudska prava upravo imaju za cilj reguliranje odnosa moći.** Učenik/ica ima pravo biti saslušan/a i poštovan/a. To je potvrda njegove/njene jednakopravnosti sa svim članovima školskog kolektiva. Jednakopravnost uključuje i pojam uzajamnosti koji se direktno dotiče odnosa između nastavnika/ica i učenika/ica. Svatko mora sudjelovati u definiranju prava i kroz uzajamnu razmjenu odnosa stvarati pravila koja će štititi svakog člana školske zajednice. **Stvaranjem osjećaja sigurnosti otvara se prostor sloboda i povjerenja.** Ako se škola može smatrati mjestom gdje se odnosi zasnivaju na povjerenju, onda ona promatra svakog pojedinca kao pravnog subjekta. Biti predmet prava znači moći uzeti riječ, izraziti svoje ideje, svoje mišljenje, pokazati svoju suglasnost ili neslaganje, jednom riječju, u potpunosti sudjelovati u određivanju pravila igre. Članak 12. Konvencije o pravima djeteta u tu svrhu određuje da u svakom pitanju ili proceduri koja se odnosi na njega, dijete ima pravo slobodno izraziti svoje mišljenje i vidjeti da je to mišljenje uvaženo.

Učenje ljudskih prava uključuje**: odgoj i obrazovanje o ljudskim pravima** – poučavanje o međunarodnim standardima i/ili oblicima kršenja ljudskih prava, **odgoj i obrazovanje za ljudska prava** – poučavanje o tome kako poštovati i štititi prava i **odgoj i obrazovanje u ljudskim pravima** – stvaranje okruženja za uvažavanje ljudskog dostojanstva i vrijednosti ljudskog bića svih dionika odgojno-obrazovnog procesa. Učenje ljudskih prava znači razumijevanje i prihvaćanje načela jednakosti i dostojanstva među ljudima, kao i angažiranje na poštivanju i zaštiti prava svih ljudi. „Test" za ovu vrstu znanja jest način na koji djelujemo.

U procesu poučavanja valja poštovati određena načela:

- Načelo realnosti — svako učenje mora biti zasnovano na potrebama, interesima, iskustvima i problemima svih sudionika.

15 Prema Reardom, B., u: Uzelac, M. (2006), *111 koraka prema demokraciji i ljudskim pravima*. Zagreb: Mali korak.

- Načelo interaktivnosti kroz kombinaciju individualnih i grupnih aktivnosti, suradničko učenje, razvijanje socijalne kompetentnosti i smisla za zajednicu, grupni i timski rad u kojem svi sudjeluju.
- Načelo višesmjerne komunikacije i interakcije učenje se odvija kroz dijalog u kojem i učenici/ice i nastavnici/ice dijele različita razmišljanja, doživljaje i emocije u atmosferi međusobnog poštovanja.
- Načelo razvoja kritičkih sposobnosti učenici/ice moraju razvijati kritičke kapacitete za procjenu (evaluaciju) ideja, osoba, i djelovanje na ozbiljan i odgovoran način.
- Načelo poticanja razvoja i izražavanja osjećaja metodologija poučavanja za ljudska prava je moguća samo ako se uzmu u obzir osjećaji sudionika.
- Načelo poticanja sudjelovanja dobar način učenja je sudjelovanje u raspravama, istraživanjima i sudjelovanje u donošenju odluka.
- Načelo integracija učenje je najefikasnije kada su glava, tijelo i srce integrirani u proces učenja.
- Načelo primjenjivosti svaki sadržaj treba tematski pokrivati razvojne potrebe i probleme učenika /ica i treba biti jezično prilagođen učeničkoj dobi.

Prava djece

Prava djece prvenstveno trebaju znati oni koji žive i rade s djecom. Roditelji i učitelji imaju dužnost upoznati učenike/ice s njihovim pravima i obvezama sukladno uzrastu – kognitivnom razvoju učenika/ica.

U razdoblju od 1.- 4. razreda kroz proces donošenja i prihvaćanja razrednih i školskih pravila stvara se sigurno okruženje u kojem će se štititi ljudsko dostojanstvo, poticati samopoštovanje i samopouzdanje učenika/ica i razvijati odnosi temeljeni na ravnopravnosti i poštovanju različitosti, suradnje i osobne odgovornosti.

Valja imati na umu da su djeca u razdoblju 5.-7. godine u fazi moralnog realizma[16] i poštuju unaprijed dogovorena pravila, ali im pristupaju vrlo kruto. Pravila shvaćaju nepromjenjivima, ne preispituju smisao ili ispravnost pravila, čak i onda kad im se pravila ne sviđaju. Većina djece pokazuje tzv. objektivnu odgovornost, što znači da pri procjeni moralnih situacija u obzir uzimaju jedino objektivne (fizičke) posljedice nekog postupka. Osobina ove faze je i bezuvjetna pravda, jednakost i poštenje. Zbog čvrstog uvjerenja u nepromjenjiva pravila, djeca te dobi smatraju da svako kršenje pravila mora biti kažnjeno. Zato u 1. razredu značajnu ulogu u donošenju pravila imaju učitelji/ice. Pravila trebaju biti kratka, jasna i u afirmativnom obliku, tj. trebaju imati afektivan ton koji izaziva ugodu. Trebaju biti razumljiva svakom učeniku i povezana s njihovim pravima i obvezama u školi, obitelji, druženju i prijateljstvu.

Od 8. do 11. godine djeca počinju shvaćati da su pravila rezultat dogovora među ljudima kako bi jedni drugima pomogli ili se zaštitili. Poštivanje pravila više nije čin uvažavanja tuđih odredbi, već osobna, samostalna odluka o suradnji s drugim ljudima. Djeca smatraju da su pravila rezultat dogovora koji se može izmijeniti. Od 2. razreda pravila donose učitelji/ice zajedno s učenicima/ama sukladno razumijevanju određenih pojmova. **Sudjelovanjem u postupku donošenja pravila i prihvaćanjem osobne odgovornosti za njihovo poštovanje, postupno se razvijaju građanske kompetencije, a kroz povezivanje sa standardima i instrumentima zaštite ljudskih prava vlastite i međunarodne zajednice razvija se osjećaj društvene**

16 Prema Piagetovoj teoriji moralnog razvoja.

odgovornosti. Konvencija o pravima djeteta, Opća deklaracija o ljudskim pravima kao i svi ostali dokumenti moraju biti pojmovno i jezično prilagođeni razvojnoj dobi učenika/ica.

Zbog važnosti razumijevanja Opće deklaracije o ljudskim pravima već u ranoj školskoj dobi, Komisija za ljudska prava UN-a priredila je Opću deklaraciju pisanu jednostavnim jezikom.

Opća deklaracija o ljudskim pravima[17]

1. Djeca se rađaju slobodna i prema svakom djetetu trebao bi postojati jednaki tretman. Ona imaju razum i svijest te trebaju jedno prema drugom postupati prijateljski.
2. Svatko se može pozvati na pravo, bez obzira na:
   - razlike u spolu
   - razlike u boji kože
   - različit jezik kojim govori
   - drugačije mišljenje
   - vjeru koju ispovijeda
   - imovinu – manju ili veću
   - rođenje u različitoj socijalnoj grupi
   - porijeklo iz druge zemlje

Nadalje, nije važno je li zemlja u kojoj živiš neovisna ili ne.

1. Imaš pravo na slobodan i siguran život.
2. Nitko nema pravo ponašati se prema tebi kao robu i ti ne smiješ nikoga prisiljavati da tebi bude rob.
3. Nitko te nema pravo zlostavljati i mučiti.
4. Trebaš biti pravno zaštićen na isti način bilo gdje, kao i svatko drugi.
5. Zakon je isti za sve; treba se primjenjivati na isti način prema svima.
6. Trebaš zatražiti pravnu pomoć kada su ti povrijeđena prava koja ti garantira tvoja zemlja.
7. Nitko te nema pravo uhititi i držati u zatvoru niti protjerati iz tvoje zemlje bespravno ili bez pravog razloga.
8. Ako si podvrgnut suđenju, ono mora biti javno. Ljudi koji ti sude ne smiju dozvoliti da bilo tko na njih utječe.
9. Smatra se da si nevin dok se ne dokaže suprotno. Ako si optužen za zločin, uvijek imaš pravo braniti se. Nitko te nema pravo osuditi i kazniti za nešto što nisi učinio.
10. Imaš pravo tražiti zaštitu ako netko pokuša narušiti tvoj ugled, uđe u tvoj dom, otvara tvoja pisma ili smeta tebi ili tvojoj obitelji bez odgovarajućeg razloga.

17 http://www.ffzg.unizg.hr/hre-edc/Deklaracijaljp.pdf

11. Imaš pravo slobodno se kretati u svojoj zemlji. Imaš pravo napustiti svoju zemlju, otići u drugu i vratiti se u svoju zemlju onda kad ti to poželiš.
12. Ako te netko povrijedi, imaš pravo otići u drugu zemlju i zatražiti u njoj zaštitu. Gubiš to pravo ako si nekog ubio i onda kada ti osobno ne poštuješ ono što je ovdje napisano.
13. Imaš pravo pripadati nekoj zemlji i nitko te bez pravog razloga ne može spriječiti da pripadaš toj zemlji ako to želiš.
14. Kad osoba postane punoljetna ima pravo stupiti u brak i imati obitelj. U ostvarivanju ovog prava ni boja tvoje kože, ni zemlja iz koje dolaziš, ni vjera koju ispovijedaš ne mogu te u tome spriječiti.

    a) Muškarci i žene imaju ista prava u braku te prilikom razvoda.

    b) Nitko ne treba nekog drugog prisiljavati na brak.

    c) Vlada tvoje zemlje treba štititi tebe i članove tvoje obitelji.
15. Imaš pravo posjedovati stvari i nitko ti ih nema pravo oduzeti bez valjanog razloga.
16. Imaš pravo slobodno ispovijedati svoju vjeru, imaš ju pravo promijeniti i prakticirati bilo sam, bilo s drugim ljudima.
17. Imaš pravo misliti što želiš, govoriti što želiš i nitko ti to ne bi smio zabraniti. Trebao bi imati mogućnost da svoje ideje također podijeliš i s ljudima iz bilo koje druge zemlje.
18. Imaš pravo organizirati mirna okupljanja ili sudjelovati u okupljanjima na miran način. Pogrešno je prisiljavati nekoga da pripada bilo kojoj grupi.
19. Imaš pravo uključiti se u političke aktivnosti tvoje zemlje, bilo osobnim učešćem u upravljanju, bilo podržavajući političara koji dijeli iste ideje s tobom. Za vlade se treba redovno glasovati, a glasovanje treba biti tajno. Imaš pravo glasa i svi glasovi trebaju biti jednaki. Također imaš pravo, kao i svi ostali, pristupa javnoj službi.
20. Društvo u kojem živiš treba ti pomagati da se razviješ i maksimalno iskoristiš sve prednosti (kulturu, posao, socijalno blagostanje) koje se pružaju tebi i svim muškarcima i ženama u tvojoj zemlji.
21. Imaš pravo na rad, slobodan izbor zanimanja i na plaću koja će ti omogućiti da izdržavaš tvoju obitelj. Ako muškarac i žena obavljaju isti posao, za to trebaju biti jednako plaćeni. Svi ljudi koji rade imaju pravo udruživanja kako bi zaštitili svoje interese.
22. Radni dan ne smije biti predug jer svatko ima pravo da se odmori i da ima plaćeni odmor.
23. Imaš pravo imati sve što ti treba: kako ti i tvoja obitelj ne bili bolesni ili gladni; kako biste imali odjeću i dom; kako biste imali osiguranu pomoć u slučaju da ostanete bez posla, ako ste bolesni ili stari, ako vam je suprug/a preminuo/la, ili ako ne zarađuješ dovoljno za život iz bilo kojeg razloga, a ne možeš ga spriječiti. Majke i njihova djeca imaju pravo na posebnu njegu. Sva djeca imaju jednako pravo na zaštitu, bez obzira jesu li njihove majke bile udane kad su rođena ili ne.
24. Imaš pravo ići u školu i svi trebaju ići u školu. Osnovno obrazovanje treba biti besplatno. Imaš pravo izučiti zanat ili nastaviti obrazovanje dokle god želiš. U školi ti treba biti omogućeno da razviješ sve svoje talente i trebaju te učiti da se slažeš s drugima, koje god oni bili rase, vjere ili iz koje god zemlje dolazili. Tvoji roditelji imaju pravo odabrati kako i što ćeš učiti u školi.

25. Imaš pravo da u svojoj zajednici sudjeluješ u umjetnosti i znanosti i svakom dobru koje one proizvode. Tvoja djela kao umjetnika, pisca ili znanstvenika trebaju biti zaštićena i trebao bi moći napredovati zahvaljujući njima.
26. Da bi se tvoja prava poštovala mora postojati poredak koji će ih štititi. Ovaj poredak treba biti i lokalni i svjetski.
27. Ti imaš dužnosti prema zajednici u kojoj se tvoja osobnost jedino u potpunosti može razviti. Zakon treba garantirati ljudska prava. Treba dopustiti svima da poštuju druge i da budu poštovani.
28. Ni u kojem dijelu svijeta, ni u kojem društvu, ni jedno ljudsko biće ne smije si dopustiti da svojim postupcima ugrožava prava o kojima ste upravo čitali.

Iznad 11. godine djeca mogu stvarati nova pravila. Sposobna su zamišljati različite situacije do kojih može doći i stvarati pravila koja će tada vrijediti. U toj fazi djeca počinju svoje moralno rasuđivanje širiti s osobnog na društveni i politički plan. Tada počinje zanimanje za opća moralna pitanja poput zaštite okoliša ili pomaganja beskućnicima. **U razdoblju adolescencije, za učenike/ice su ključni sljedeći pojmovi i vrijednosti: sloboda, pravda, jednakost, pravednost.** Spremni su problematizirati teme o predrasudama i diskriminaciji, siromaštvu i gladi, etnocentrizmu, rasizmu, seksizmu. Prepoznaju povrede ljudskih prava počevši od sebe, obitelji, susjedstva, škole, društva, države do svijeta u cjelini. Mogu se aktivno angažirati na zaštiti ljudskih prava, samostalno i u suradnji s drugima.

Učenje ljudskih prava u srednjoj školi treba se fokusirati na razumijevanje osobne odgovornosti svakog pojedinca za stanje ljudskih prava u njegovom bližem i širem okruženju na koje može utjecati. Odgovorna je svaka osoba koja ima mogućnost izbora u donošenju odluka, odnosno odabira svojih postupaka, uzimajući u obzir koje će posljedice njen postupak imati na druge osobe koje uključuje. **Svako pravo ima odgovarajuću odgovornost.**

U četvrtom obrazovnom ciklusu tematski se problematiziraju masovna kršenja ljudskih prava i zločin iz mržnje kao što su etnocid, genocid, homofobija, antisemitizam, tortura, politička represija, globalna zloporaba okoliša. Ako nastavu temeljimo na doživljajnom, iskustvenom učenju, u razredu je važno stvoriti klimu povjerenja kako bi mladi koji imaju predrasude i mržnju o njima počeli otvoreno govoriti i kako bi postali svjesni da su to iskrivljene slike o Drugome.

Ljudska prava proizlaze iz ljudskog dostojanstva i vrijednosti ljudskog bića i ona su **univerzalna** – svojstvena svakom ljudskom biću bez obzira na socijalni položaj, obrazovanje, spol, dob, nacionalnost, vjeru, rasu itd. Ta su prava **neotuđiva** – ne može ih se nikome oduzeti ili ih se nitko ne može odreći, te **jednaka** – svatko ima ljudska prava u istoj mjeri. Ljudska prava temelje se na našim potrebama.

Dopuna tekstu o ljudskim pravima: Rodna ravnopravnost

U kurikulumu GOO-a rodna ravnopravnost se ne navodi eksplicitno kao zasebna strukturna dimenzija, već je integrirana u dimenziju ljudskih prava. Adresiranje rodne ravnopravnosti u nastavi znači primjerice skrenuti pažnju učenicima/cama na uzroke i posljedice rodno uvjetovanog nasilja i prevenciju istog, posebice kada ono obuhvaća i fizičko i strukturno nasilje prema djevojkama, mladićima, osobama homoseksualne orijentacije i/ili transrodnim osobama. Da bi radili na transformaciji rodnih stereotipa i na prevenciji rodno uvjetovanog nasilja važno je razumjeti ideju rodne ravnopravnosti stoga ovaj kraći tekst posvećujemo ovom području. Dimenzija rodne ravnopravnosti najuže je vezana uz ljudsko-pravnu i društvenu dimenziju GOO-a.

Budući je ona nerijetko kulturološki detereminirana i različite joj kulture daju različite interpretacije, za ovu priliku rodnu ravnopravnost gledamo iz zapadnoeuropske perspektive. Europska povelja o rodnoj ravnopravnosti na lokalnoj razini (Povelja Vijeća europskih općina i regija, 2006), usvojena od strane 30-tak europskih zemalja, daje sljedeću definiciju rodne ravnopravnosti relevantnu za građanski odgoj i obrazovanje: „Rodna ravnopravnost pretpostavlja da u jednom društvu, zajednici ili organizaciji postoje jednake mogućnosti za žene, muškarce i osobe drugačijih rodnih identiteta da doprinesu kulturnom, političkom, ekonomskom i socijalnom napretku, kao i da imaju jednake mogućnosti da uživaju sve koristi i dobrobiti od napretka jedne zajednice.“

Temeljem ove definicije, rodna ravnopravnost se definira i u hrvatskom kontekstu: Rodna ravnopravnost znači da i muškarci i žene uživaju isti status i imaju jednake uvjete za realizaciju svih svojih potencijala da bi pridonijeli političkom, ekonomskom, socijalnom i kulturnom razvoju njihovih ekonomija/država i da bi imali koristi od rezultata... Rodna ravnopravnost je neophodna za postizanje održivog razvoja i može biti postignuta samo kroz partnerstvo. Ravnopravnost između žena i muškaraca nije odvojeno pitanje ni jednog spola, već je uvjet društvene pravde i jedini put izgradnje samoodrživog, pravednog i razvijenog društva, te ostvarivanja ljudskih prava unutar njega. (Broz, 2013.)

Diskriminacija žena u sadašnjosti i kroz povijest, kao i svi oblici nasilja nad ženama (i muškarcima, ur.) čine napad na njihova osnovna ljudska prava navedena u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima te povredu njihova ljudskog dostojanstva onemogućujući istodobno puno učešće žena u društvenom i ekonomskom razvitku. Razlika između žena i muškaraca se kroz ljudsku povijest manifestira kao dominacija muškaraca. Dominacija je rezultat društveno uvjetovanog ponašanja, a utemeljena je na moći koja proističe iz nezasluženih društvenih prednosti i muškarcima dodijeljenih prava na dominaciju. (izvor: www.cesi.hr)

Feministička teorija i praksa pokazala je kako „muškarci" i „žene" nisu prirodne ili biološke kategorije već rezultat historijskih, političkih, ekonomskih i društvenih utjecaja. Stoga je i proučavanje maskuliniteta važno područje interesa feminističke teorije. **Feminizam je ukazao na činjenicu da razumijevanje rodnih odnosa mora posebnu pažnju posvetiti odnosima moć.** Transformacija rodnih odnosa... znači ne samo promjene u životima žena već podrazumijeva i promjene kod muškaraca. Bijelić (2011)

Navedeni tekst rasvjetljava tek nekoliko argumenata zašto je područje rodne ravnopravnosti važno analizirati i dekonstruirati, ali također i nuditi rješenja za integraciju rodno osjetljivih i pravednijih obrazaca u obrazovne i druge javne politike.

Temeljni sadržaji društvene dimenzije građanskog odgoja i obrazovanja

Autorica: Maja Uzelac

Ono što imamo je nekakva formacija sukoba,
a ono za čim tragamo je transformacija sukoba:
između se nalazi dinamika sukoba, odnosno životni ciklus sukoba.

Johan Galtung

Povezanost s kurikulumom:

U okviru ove dimenzije, uz dva ključna pojma - društvenost i pripadanje društvenim grupama, u svim obrazovnim ciklusima nalaze se sljedeći osnovni sadržaji predviđeni kurikulumom:

- **komunikacijske kompetencije**
- **načela i oblici grupnog rada: timski rad, procesni rad, volonterski rad, društvena solidarnost (na svim razinama: u razredu, školi, široj zajednici)**
- **upravljanje razredom kao grupno-dinamičkim procesom**
- **rad na sukobima**

Društvenost i pripadanje društvenim grupama

Čovjek je po svojoj prirodi društveno biće – tvrdili su već grčki filozofi. Aristotel kaže da društvo prethodi individui, a onaj tko ne može ili ne treba živjeti u zajednici – ili je životinja ili bog. Društvenost se očituje kroz različite razine i polja: subjektivno (u polju psihičkog – kroz različite odnose s drugima i kroz potrebu za pripadanjem), objektivno – socijalno, ekonomsko, političko (kroz različite socijalne strukture, institucije i procese, ali uvijek kroz sustav socijalnih položaja i uloga), povijesno, religijsko i mitološko.

Društvenost doživljavamo iskustveno kroz pripadanje različitim društvenim grupama tijekom svog života. Rađamo se u obitelji, ulazimo u dobnu grupu u vrtiću, imamo grupu za igranje u susjedstvu, klapu prijatelja, razred u školi, plivački klub, stručno društvo, grupu za podršku ženama- samohranim majkama, muziciranje u kvartetu, grupu nepušača itd. Društvo kao takvo temelji se na postojanju različitih društvenih grupa, od obitelji do nacije.

Članovi grupe su u uzajamnom odnosu, a to znači da svaki član utječe na drugog člana i pod utjecajem je svakog drugog člana. U grupi se razvijaju uloge i statusi članova, a dakako i norme ponašanja i vrijednosna orijentacija. Značenje grupne pripadnosti je veliko. Pojedinac se razvija kroz odnose s drugima, tako da je grupa temelj procesu socijalizacije, osobnom razvoju i formiranju ličnosti.

Prema Borisu Petzu (1992) grupa je skupina više osoba čiji odnosi imaju sljedeća obilježja: među članovima postoji interakcija, oni participiraju u sustavu međusobno povezanih uloga i položaja, postoje grupne norme i pravila koja određuju ponašanje članova u grupi, članovi imaju osjećaj grupne pripadnosti i stabilnosti. Osim pripadanja članovi imaju i iskustvo odvajanja, nezavisnosti.

S učenicima/ama to možete obraditi ovako: Kojim sve društvenim grupama pripadamo kao mladi sada dok smo u (tom i tom) razredu? Koje sve grupe prepoznajemo u društvu?

Ljudi stvaraju složene društvene strukture koje se mogu dijeliti u suradničke i natjecataljske, no gledano kroz povijesni kontinuum ključni je antagonizam u strukturi sistema. Kinezi, Grci, Egipćani, Rimljani, Babilonci ... sve ove civilizacije imale su određeno vertikalno uređenje i sistem koji je vodila grupa ljudi s nekom karizmatskom osobom na čelu. Oni su donosili sve važne odluke, oni su vladali, a s druge strane su bili svi oni podređeni koji su izvršavali odluke i održavali cijeli sistem.

O stanju društvenosti u Republici Hrvatskoj

Postojeća globalna ekonomska kriza i naši posebni procesi tranzicije kombinirani s ratnim i poslijeratnim osiromašenjem stanovništva, ekonomskim gubicima i nezaposlenošću proizvode osjećaj socijalne nesigurnosti i desocijalizaciju. Depolitizacija društvenog života ima porijeklo još u ranijoj tradiciji zatvaranja političkog odlučivanja van dosega bilo čije kontrole. Ti procesi imaju za posljedice:

> **nedostatak smisla za javno djelovanje, nepoznavanje funkcioniranja demokratskog sistema - političkog sistema i procedura, nedostatak formiranja volje i donošenja odluka, nedostatak sposobnosti za razrađivanje alternativnih rješenja i njihovo plasiranje kao političkih zahtjeva, u kompeticiji s drugim političkim stavovima.**[18]

Pored navedenog, danas u javnosti, u svim političkim raspravama, kao i među društvenim kritičarima, prevladava nezadovoljstvo društvenim položajem i siromaštvom većine stanovništva, funkcioniranjem vlasti, korupcijom, a nešto manje stanjem ljudskih prava ili nedemokratičnošću većine državnih institucija i sistema vladanja.

Građanska i politička kultura građana Hrvatske – očituje se ovdje kao i u ostalim malim državama-nacijama, od početka tranzicije do danas, u izražavanju ksenofobije kroz pozicioniranje „mi" – „oni", od nogometnih utakmica i sportskih navijanja do bezrezervnog prihvaćanja svih (domaćih) etnopolitika koje su populističke, a ne građanske naravi. U etnopolitičkoj interpretaciji civilne akcije tumače se kao događanje naroda, kao bunt i prosvjedi na ulici, a ne kao zahtjevi za provođenjem zakona i vladavine prava, monitoriranje procedura i postupaka obnašatelja vlasti. **Sfera politike se ne razumijeva kao sfera reguliranja i olakšavanja života, djelovanja na rješavanju problema/pitanja od općeg ili javnog interesa.**

Javni interes je državni ili opći interes – to su pojmovi koji se obično koriste u političkim raspravama o ekonomskoj politici kada se žele označiti koristi ili prednosti zajednice kao cjeline za razliku od privatnih ili osobnih interesa. Pojam ima političke, etičke i emotivne konotacije, ali ekonomisti mogu ispitati i njegove ekonomske implikacije. „Nijedan ekonomist ne bi podržao stav da se sredstva upotrijebe u korist privatnog interesa ako je to u sukobu s općim interesom cjelokupne zajednice."[19] Ekonomisti raspravljaju o tehničkoj efikasnosti ili efektivnosti usluga i grana proizvodnje koje bi trebale biti kontrolirane u interesu javnosti.

Vlast se kroz represivno djelovanje i utjecaj na medije često voli koristiti frazom djelovanja u „javnom interesu" ili zbog „općeg dobra" ili „u nacionalnom interesu" kao i „u interesu Hrvatske". No te sintagme često prikrivaju privatni, osobni interesi.

---

18 Dvornik, Srđan, Uzelac, Maja (ur.) (2003) *Dileme obrazovanja za demokraciju*. Zagreb: HBS, str.126

19 Babac, Branko (2004) *Upravno pravo: odabrana poglavlja iz teorije i praksisa*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Pravni fakultet u Osijeku, str.43-49.

Kako ćete testirati što je „javni interes"? Javni interes je interes **koji koristi svima** i **ne šteti nikome** (ili šteti svima jednako) u društvu. I to je test.

S učenicima/ama to možete obraditi ovako: Sve što vam padne na pamet kao „javni interes" možete testirati provlačenjem vlastite hipoteze kroz ovu definiciju pa ako su oba uvjeta potvrdna, vjerojatno se radi o javnom interesu.

Tri ključna uvjeta građanskog djelovanja

Osnovni cilj poučavanja i učenja građanskih kompetencija nije samo u popisu demokratskih prava i sloboda ili opisu povijesnih ili aktualnih nacionalnih i svjetskih političkih zbivanja, nego u **promjeni ponašanja pojedinca** u skladu s načelom dostojanstva osobe i vrednotama demokratske zajednice. **Ključno je građanski djelovati, ne samo verbalno zastupati građanske vrednote**. Ako se pak testiraju građanske vrednote, onda testirajte koliko pojedinci toleriraju poglede ili mišljenja s kojima se ne slažu.

Kurikulum GOO odredio je koje su to ključne kompetencije političke ili građanske pismenosti. One su objedinile ključna znanja i vještine koji odgovaraju glavnoj svrsi učenja za demokratsko građanstvo: promicanju, jačanju i zaštiti demokratske kulture prava i odgovornosti. To pretpostavlja **svjesno i odgovorno sudjelovanje u životu zajednice, dakle ne samo poznavanje demokratskih institucija i ljudskih prava nego i prakticiranje demokracije.** Ovo pak podrazumijeva određeni stupanj smisla za socijalno ("osjećaja za zajednicu") odnosno vrijednosni sustav u kojem ne dominiraju samo pojedinačni i partikularni interesi. Ali kako usađivati stavove, odnosno vrijednosti koje su slabo zastupljene u našem okruženju?

Potrebe: Razlika između potreba i želja, pojedinačnih i zajedničkih potreba, partikularnog – privatnog i javnog – općeg interesa.

Sami građani, bili mladi ili stari, moraju najprije znati izraziti svoje potrebe, a to pak znači:

1. znati razlikovati potrebe od želja; 2. znati razlikovati osobne, individualne potrebe od zajedničkih/općih potreba (vidi radni list s tablicama), 3. te znati djelovati na ostvarenju zajedničkih i općih potreba, tj. pretvoriti ih u političke zahtjeve, kako bi mogli stvoriti bolje uvjete i za ostvarenje individualnih potreba i interesa.

S učenicima/ama to možete obraditi ovako: Prema primjerima koji su prikazani tablicom, navedite svoje tri konkretne individualne potrebe i u odnosu na njih odgovarajuće zajedničke potrebe.[20]

20 Primjere prilagodite dobi učenika.

Ovaj pristup podrazumijeva demokratizaciju škole i obrazovanja onako kako ih definira projekt učenja za demokratsko građanstvo Savjeta za kulturnu suradnju Vijeća Europe, u kojem se kao tri ključna uvjeta građanskog djelovanja imenuju ***osnaživanje, participacija i razvijanje društvene odgovornosti*** učenika/ica.

Što znači osnaživanje? To je proces razvijanja osobne i grupne kompetencije kako bi se mogle donositi odluke (osobni i zajednički projekti). To je **proces koji mlade vodi do spoznaje da nešto mogu, dok su prije toga mislili da ne mogu.**

Participacija u školi, odnosno sudjelovanje u odgojno-obrazovnom procesu znači prakticiranje moći kroz učenje i odgovornost za vlastito učenje i školovanje (što odabiru za prioritet u učenju, koliko i kada će učiti, gdje će se uključivati u izvannastavne aktivnosti ili u nositelje nekih uloga pri organizaciji učeničkih i školskih zbivanja (izleta, natjecanja, škola u prirodi, suradnja s drugom školom, lokalnom zajednicom i sl).

Društvena odgovornost učenika/ica je proces razvijanja i nošenja suodgovornosti pomoću različitih strategija suradnje roditelja i škole, učenika i nastavnika (zajednička izrada kodeksa razreda i škole, usuglašavanje kriterija ocjenjivanja među nastavnicima, vršnjačka medijacija).

S učenicima/ama to možete obraditi ovako: Opišite konkretne korake u demokratizaciji vašeg razreda!!! Imenujte neke stavove i mišljenja svojih kolega iz razreda s kojima se ne slažete, te koliko ste se često s njima, svojim vršnjacima, sukobljavali tim povodom ili bez povoda.

Opće učiteljske kompetencije i društvena dimenzija građanskog odgoja i obrazovanja

Kompetencija (osposobljenost, stručnost) je spoj znanja, vještina i stavova (ponašanja) usmjeren na djelotvorno rješavanje problema i obavljanje neke zadaće da bi se ostvario željeni cilj. Danas više ničije znanje, ma koliko bilo veliko, samo po sebi nije jamstvo njegove kompetencije ako nije popraćeno vještinama i stajalištima kojima se legitimiramo u problemskim situacijama i primjenjujemo ih u realizaciji zadanih ili željenih ciljeva.

Lisabonskim su dogovorom u EU definirana tzv. **područja ključnih kompetencija** koje treba razvijati u učenika/ica:

- komunikaciju na materinskom jeziku,
- komunikaciju na stranom jeziku,
- matematičku pismenost, kompetencije u području znanosti i tehnologije,
- digitalnu kompetenciju,
- učiti kako se uči,
- međuljudsku, interkulturnu i socijalnu kompetenciju,
- poduzetnost i inovativnost,
- građansku kompetenciju.

„Lisabonski ugovor, punim nazivom *Ugovor iz Lisabona o izmjenama i dopunama Ugovora o Europskoj uniji i Ugovora o osnivanju Europske zajednice*, međunarodni je ugovor koji je potpisan u Lisabonu 13. prosinca 2007. godine i stupio na snagu 01. prosinca 2009. s ciljem rješavanja pitanja daljnjeg institucionalnog

funkcioniranja Europske unije. Lisabonski ugovor dopunjuje postojeće ugovore o Europskoj uniji i Europskoj zajednici, ne zamjenjujući ih. Navedene ključne obrazovne kopetencije dio su ugovora. (op. ur.)„

Budući da je kompetencija spoj znanja, vještina i stavova/ponašanja usmjeren na djelotvorno rješavanje problema i obavljanje neke zadaće da bi se ostvario željeni cilj, kompetencije nisu isto što i područja, niti su ograničene njima. Spomenuta su **područja samo (nepotpun) popis školskih predmeta u zemljama EU** u kojima se provjeravaju **učeničke kompetencije**.

Komunikacijska je kompetencija, primjerice, temelj svih osam pobrojenih područja i velika je pogreška vezivati je samo za hrvatski ili samo za strani jezik. Zato se **učiteljske kompetencije ne razvijaju na stručnim aktivima pojedinih predmeta, nego na razini učiteljskoga vijeća jer sve su kompetencije potrebne svim učiteljima.**

Moguće nejasnoće oko kompetencija u praksi se mogu pojaviti zbog nepreciznosti kojom su se preklopila značenja dvaju termina: ***područja ključnih kompetencija*** i ***ključne kompetencije***.

Od svih problema nastavnika, problemi s didaktičkim i metodičkim inovacijama gotovo da su najlakše rješivi. No pogledajmo polje ili bolje reći polja u kojima je učiteljima hitno potrebna pomoć: od vještina suočavanja s problemima u školi i školskom okruženju, preko kvalitetne (uspješne) komunikacije (s roditeljima i učenicima), upravljanja razredom (kao posebnom vrstom grupe), zajedničkoga planiranja, umijeća davanja povratne informacije (*feedbacka*) i umijeća ocjenjivanja te umijeća samoprocjene znanja, vještina i stavova, do umijeća izrade školskoga kurikuluma te razvijanja specifičnih učiteljskih mentorskih i trenerskih vještina. Svi su pobrojeni problemi zapravo problem **općih učiteljskih kompetencija**. Među njima neke spadaju u tzv. društvenu dimenziju GOO-a.

Društvena dimenzija GOO-a ponajviše se odnosi na komunikaciju, umijeće vođenja grupe (razreda), grupni i timski rad i transformaciju sukoba.

Komunikacijska kompetencija: od empatije do asertivnosti

Kada bi označili koja znanja, koje vještine i koje stavove ova kompetencija sa sobom nosi – kao **znanje bi dobili** dva ključna pojma: **empatija** (razumijevanje osjećaja i potreba druge osobe koji stoje iza riječi) i **asertivnost** (izražavanje svojih osjećaja i/li potreba ne vrijeđajući osjećaje i potrebe druge osobe).

Vještine koje su ovdje nužne, najvažnije i koje se presijecaju ili pretapaju jedna u drugu su:

aktivno slušanje, parafraziranje, preoblikovanje, sažimanje, otvorena i zatvorena pitanja, Ja- i Ti- poruke, dekodiranje i obesnaživanje/neutraliziranje emocija.

Stavovi koje voljno i svjesno izabiremo su: **ohrabrivanje, prihvaćanje i priznanje Drugoga**.

Polazište i logika razvoja te kompetencije opisana je nešto opširnije i uz konkretne primjere dijaloga.

U našoj tradicionalnoj obitelji kao i u školi uvriježen je negativan ili procjenjivački način mišljenja i gledanja na stvari i ljude. Lakše nam je govoriti o onome što nam se ne sviđa ili što ne valja (bilo kod nas ili kod drugih), no o onome što nam se sviđa ili što je dobro. Oni koji rade s drugim ljudima (odgojitelji, pravnici, liječnici, učitelji, poslodavci, upravitelji itd.) rijetko hvale svoje bližnje i one s kojima rade. Ako započnu s pozitivnim, to je najčešće zato da bi istakli onaj „ali" i ocjenu koja slijedi. Ocjenjivački pristup sebi i drugima ističe negativnosti. To znači da se najprije fokusiraju slabosti, grijesi, nesposobnosti i neuspjesi osobe, a tek

onda (ako uopće) njena postignuća, vrijednosti i sposobnosti. Takvu paradigmu većina nas razvija i usvaja tijekom života kao svoju vlastitu vrijednosnu paradigmu iz koje proizlaze naša gledišta i naše ponašanje.

Kada drugima, osobito mladima u školi i obitelji, pristupamo na taj način, onda se naša komunikacija – tj. naša reakcija na njihovo ponašanje, svodi na jednu od sljedećih poruka:

prigovor, zahtjev, naredba, neprihvaćanje, kritika, opomena, prijetnja, savjet, usmjeravanje, prodika, pouka, predavanje, analiza, dijagnoza, dokazivanje, uvjeravanje, omalovažavanje, grdnja, ukor, ismijavanje itd.

Za mladu osobu takav govor može imati razoran učinak. No umjesto toga možemo koristiti govor koji ima konstruktivan učinak, jer izražava drugačiji odnos i nosi drugačiju poruku. Dok slušamo bez prekidanja te izričemo razumijevanje, druga osoba doživljava prihvaćanje i ohrabrenje. To je **umijeće empatije**, suosjećajnog razumijevanja, koje **počiva na *nekoliko načela*:**

1. Premda svatko od nas želi biti shvaćen, počinjemo od sebe. N**astojte vi prvo shvatiti, a onda biti shvaćeni**. Znači da **VI započinjete s aktivnim slušanjem**.
2. Aktivno slušanje znači **dekodiranje osjećaja i potreba druge osobe** (ono što je iza riječi).
3. Na tu poruku odgovaramo **govorom prihvaćanja**, tj. **prihvaćamo osjećaje osobe** kakvi god bili ili koliko god bili različiti od onoga što mi mislimo da bi osoba trebala osjećati.
4. Osoba iz naše reakcije/govora čita imamo li u nju **povjerenje** da je sposobna upravljati svojim emocijama, samostalno donositi odluke i pronalaziti vlastita rješenja za svoje probleme. Ako to čuje, dobiva **ohrabrenje/osnaženje,** zna da je poštujemo kao osobnost.
5. **Ponavljamo i sažimamo** što je osoba rekla uz spominjanje njenih osjećaja (kasnije i potreba).

Pored tih načela, u govoru postoje i tzv. **„otpirači vrata":** to su naši odgovori na nečije riječi koji **ne sadrže nikakve ideje, prosudbe ili osjećaje**, već otvaraju osobi vrata – pozivaju ih da podijele **svoje** ideje, osjećaje, zaključke o nečemu. To su, na primjer, ovakve formulacije: „Pričaj mi o tome." „Htio bih čuti o tome malo više." „'Ajmo još malo razgovarati o tome." „Što si doživio dalje?" „Bi li htio razgovarati o tome?" „Hajde da čujem što hoćeš reći." „To izgleda kao da je nešto tebi važno." „Čini mi se da imaš reći nešto što ti je važno." itd.

No učinkovitija metoda od „otpirača vrata" je ona **kako držati vrata otvorena**. Ovdje je najjednostavnija shema dekodiranja kojim otkrivamo ono što je iza riječi – osjećaji i potrebe – **primjer razgovora** majke i djeteta (jer majka najpažljivije, s empatijom, sluša svoje dijete i to pokazuje). Slijedi primjer aktivnog slušanja (iz knjige Thomasa Gordona *Kako biti uspješan roditelj* (1970):

Majka: Kasno je. Ugasi svjetlo i pođi na spavanje.

Danko: Ne idem spavati.

Majka: Već je kasno. Brinem se da ćeš sutra biti umoran.

Danko: Ja NE idem spavati.

Majka: Hajd', kasno je. A ja ću malo sjesti na tvoj krevet i ostati kraj tebe prije nego krenem prati suđe.

Danko: Daj mi tu knjigu. I ne gasi svjetlo. Idi van. Ne trebam te. Neću spavati. Mrzim te.

Majka: Baš si jadan i ljut!

Danko: Mrzim školu. I nikad ne idem više u školu.

Majka: Sit si škole.

Danko: Užasno je dosadna. Nisam dobar u školi. Ništa ne znam. Ne znam matematiku. Trebao bih biti u drugom, a ne u trećem razredu.

Majka: Matematika ti je dosta teška.

Danko: Nije. Lagana mi je. Samo mi se ne da raditi.

Majka: Aha.

Danko: Volim igrati nogomet. Mnogo mi je draže igrati nogomet nego ići u školu.

Majka: Zbilja voliš nogomet.

Danko: Hoću li i ja morati na studij kao Mladen (stariji brat)?

Majka: Ne moraš raditi ono što nećeš.

Danko: Koliko se mora ići u školu?

Majka: Dobro je završiti srednju školu.

Danko: Dobro. Ja ne idem na studij. Ne moram, jel' tako?

Majka: Tako je.

Danko: Dobro. Igrat ću nogomet.

Majka: Nogomet je zgodan.

Danko: Naravno da je... Dobro. Laku noć.

Majka: Laku noć.

Kad se nastavnici na seminaru stručnog usavršavanja prvi put susretnu s aktivnim slušanjem neki se obično pitaju:

- *Zašto bih ja slušao/la djecu? Da li će mi to pomoći da bolje predajem?*
- *Imamo savjetnike i stručne suradnike za to. Zašto bih ja radio/la njihov posao!*

- *I bez toga imam dovoljno posla. Kako da uz redovne sate još sjedim s djecom i brinem njihove osobne probleme. Imam 35 učenika. Kako ih mogu sve saslušati?*
- *Da li će aktivno slušanje pomoći mojim učenicima da bolje uče?*
- *Aktivno slušanje nije moj stil. Djeca moraju znati što ja očekujem od njih i kako ocjenjujem njihovo ponašanje. Na njima je da slušaju, a ne na meni.*

(Prevedeno iz knjige Thomasa Gordona *Kako biti uspješan nastavnik* – u originalu naslov knjige glasi *T. E. T. – Teacher Effectiveness Training*, Solana Beach, CA, 1974)

Ovo su reakcije većine nastavnika, bez obzira na kojem se kraju svijeta nalazili, Solani u Kaliforniji, Daruvaru u Hrvatskoj ili Dortmundu u Njemačkoj. Reakcija je razumljiva, jer je većina nastavnika navikla podučavati, provjeravati, komentirati, prosuđivati i ocjenjivati djecu prihvaćajući samo specifični zadatak „Poučavanja" kao svoj. Aktivno slušanje pak ne vide kao sredstvo poučavanja, a još manje kao potpuno novi pristup, novu koncepciju odgoja i obrazovanja.

Roditelji također nisu navikli slušati svoju djecu. Oni najčešće postavljaju pitanja koja se svode na informacije o tome kako dijete napreduje u školi, ali roditelji rijetko žele doista znati kako se dijete tog dana osjećalo ili što je doživjelo. Kada dijete počinje pričati svoj problem, roditelj odmah daje savjete i pouke, vrlo slično učitelju. Zato mnoga djeca u neko doba svog odrastanja više ne žele ništa reći svojim roditeljima, a ponekad čak potpuno prestaju s njima komunicirati.

Tako djevojka Ana u knjizi Thomasa Gordona kaže: „Ne želim razgovarati sa svojima. Oni ionako nikada ne slušaju što govorim. Odmah me prekidaju i govore svoje. Oni ne žele čuti ništa osim onoga što oni sami govore ili njih zanima, a to je dal'sam dobila jedinicu ili peticu. Potpuno sam prestala s njima razgovarati."

Evo nekoliko primjera toga što znači čuti svoje dijete:

Primjer 1. Kćer: Tata, kad si bio mlad, što si radio da osvojiš djevojke? Što si kod njih volio?

Otac: Čini mi se da te zanima što moraš imati da bi te dečki voljeli, jel' tako?

Kćer: Da. Zbog nečega kao da me ne vole, a ne znam što je to.

Primjer 2. Dijete: Mirjan se danas ne želi igrati sa mnom. On nikada neće ono što ja hoću.

Majka: Zašto ne prihvatiš ono što on hoće? Moraš naučiti kako s prijateljima.

(*Savjetovanje. Moraliziranje*)

Dijete: Ne volim raditi što on hoće, a osim toga on je glup, on nije moj prijatelj.

Majka: Dobro, onda nađi nekog drugog za igru, nemoj me tu gnjaviti.

(*Nudi rješenje)*

Dijete: Neću nikoga tražiti, mrzim sve naše susjede.

Majka: Da te više nisam čula da to govoriš. Prestani i idi u svoju sobu.

OI: *poglavlje:*

(*Naredba, prijetnja)*

Isti primjer (s aktivnim slušanjem):

Dijete: Mirjan se danas ne želi igrati sa mnom. On nikada neće ono što ja hoću.

Majka: Ti kao da se ljutiš na Mirjana.

Dijete: Pa naravno. Nikad se više neću s njim igrati. Ne želim ga za prijatelja.

Majka: Tako si ljut da ga više nikada nećeš potražiti.

Dijete: Da. Ali kako ću se onda igrati?

Majka: Ne bi ti bilo drago ostati bez ikoga.

Dijete: Pa da. Možda se nekako mogu s njim složiti. Ali danas sam tako ljut na njega.

Majka: Teško ti je prestati se ljutiti.

Aktivno slušanje jest metoda kojom djeci/učenicima dajemo priliku da nađu vlastita rješenja svojih problema. Međutim, većina roditelja i učitelja misli da **oni** moraju naći rješenje problema za dijete. Kad roditelj ili nastavnik prihvati činjenicu da problemi pripadaju djetetu, to ne znači da on kao nastavnik ili roditelj ne može biti uključen, da ne treba brinuti ili nuditi pomoć. Ali odgovornost za rješenje problema ostavljamo učeniku/djetetu. Dopuštamo mu da ima problem i gajimo pouzdanje da će ga ono riješiti.

Primjer 3. (u varijanti aktivnog slušanja i moraliziranja)

Dijete: Večeras neću večerati.

Otac: Ne jede ti se večeras. (*Ma daj. Djeca tvoje dobi moraju imati tri obroka.*)

Dijete: Kao da imam neke grčeve u želucu. (*Ali puno sam ručala.*)

Otac: Osjećaš danas neku napetost? (*Dobro, ali svejedno dođi za stol.*)

Dijete: Da. Rekla mi je nastavnica engleskog da ću sutra pokazati što znam. (*Ali sigurna sam da ne mogu jesti.)*

Otac: Izgleda da si se prestrašila ispitivanja. (*Što je to s tobom danas?)*

Dijete: Jesam. Ali idem odmah malo pogledati zadnje lekcije. Engleski mi leži, ali me strah nastupa... (*Ma pusti me na miru.*)

Pogledajmo na kojoj logici počivaju odnosi između onih koji uče i onih koji podučavaju, učenika i nastavnika!

Svi smo zajedno navikli i imamo uvjerenje da je učitelj/profesor onaj koji djecu treba naučiti nečemu, posredovati znanje. Tako dobivamo prenaglašenu, neupitnu usmjerenost na predmet, a ne na osobu, što znači DA PREDMET, tj. apstraktno znanje, VLADA NAD OSOBOM: **što** se uči važnije je od onoga **tko** uči. Oni

koji uče su zahvalni primatelji onoga što im se daje, dakle uglavnom pasivni. Oni se tretiraju kao *tabula rasa* ili neznalice. Njihova inicijativa ili znatiželja, talent ili osjećaji i potrebe često se promatraju kao smetnja. Ako nas zanimaju učenici/ice kao osobe ovdje i sada (čak kada i kažu da ih ne zanima poezija), pokušajmo primijeniti principe aktivnog slušanja i kvalitetne komunikacije. Ako promijenimo kut gledanja, odnosno napustimo isključivu usmjerenost na predmet i sadržaje koje predajemo te se okrenemo stvarnom djetetu, osjećajima i potrebama učenika/ica, pridobit ćemo njihovu volju i zanimanje.

Evo primjera drskih reakcija učenika i učiteljskog smirenog odgovora:

Učenici (pred školom): Ako nas dežurni neće puštati u školu nego moramo čekati pred zaključanim vratima do 8 h, prefarbat ćemo školu sprejevima.

Razrednica: Vi ste ljuti što vas dežurni ne pušta u školu prije 8 h?! Hajde da razgovaramo s dežurnim?

Evo konkretnog primjera što ta metoda znači pri učenju književnosti. Počnimo od klasičnog pristupa gdje učitelj/profesor tumači jednu Matoševu pjesmu. Recimo da on pomoću Matoševe pjesme teži idealnom cilju koji bi se mogao formulirati kao „objasniti učenicima što znači voljeti i biti voljen", a pritom se služi jedino učiteljskom prezentacijom (tumačenjem) da bi učenicima usadio svoje vlastite predodžbe o ljubavi. Ukoliko ne koristi interakciju i stvarnu komunkaciju i ne omogućava učenicima/ama da imaju doživljaj (nego im samo priča o svom doživljaju) – dolazi do unutarnjeg nesklada i proturječnosti: učenici/ice ne pokazuju zanimanje, odnosno učitelj/profesor primjećuje **slabo sudjelovanje i znatnu nedisciplinu tijekom sata**. Zašto? Pomoću frontalnog rada i dirigiranih postupaka ne možemo pokrenuti participatornu analizu niti autentični doživljaj: ne možemo očekivati stvarno sudjelovanje učenika/ica tamo gdje to zapravo ne želimo ili ga sprječavamo.

Gornji primjeri pokazuju što znači **upravljanje emocijama**. Kada svu svoju pažnju i psihički fluid okrenemo i posvetimo Drugome, onda nam ta identifikacija (s distancom) omogućuje smireno razumijevanje, ne dolazi do transfera emocija (tako da i nas zahvati bijes i ljutnja, te da na napad reagiramo kontranapadom), druga osoba osjeća razumijevanje, osjeća se prihvaćenom bez komentara i ponekad doživljava olakšanje.

U takvoj komunikaciji važno je da ne požurimo s asertivnošću, tj. kazivanjem svojih potreba i osjećaja, jer empatija zahtijeva dulji period. Moramo ponovno parafrazirati i cijelo vrijeme zadržati prisebnost, kao što se vidi iz primjera majke i djeteta koje ne želi ići spavati.

Ukoliko se radi o izrazitoj agresivnosti koja kod nekih osoba ne popušta, tada se jasno zauzmemo za sebe, kažemo kako se osjećamo u toj situaciji i odgodimo rješavanje problema s tom osobom za drugi put. Katkada moramo biti vrlo jasni u formuliranju svog zahtjeva kojim označavamo granicu preko koje naša komunikacija ne smije prijeći.

Grupna interakcija i komunikacija u kojoj se mogu podijeliti iskustva među osobama, u kojoj se povećava dječja osjetljivost za tuđe osjećaje i doživljaje, razvijaju suradnju, suosjećanje i toleranciju, razumijevanje i povjerenje, a odgovornost i briga za sebe razvijaju se naporedno s odgovornošću i brigom za druge –

dakako uče i vrijednostima zajednice. Ovaj oblik interaktivnog učenja ima u samoj svojoj strukturi načelo suživota i međupovezanosti, te demokratičnu, a ne hijerarhijsku paradigmu obrazovanja.

Koncept sukoba i rad na sukobu

Kako su sukobi usko povezani s interpersonalnim, unutargrupnim i međugrupnim odnosima, povredama ljudskih i građanskih prava – **strategije i vještine suočavanja s problemskim situacijama, posebno s transformacijom sukoba, nužan su dio društvene dimenzije građanskog odgoja i obrazovanja.**

Ovdje je također riječ o kompetenciji koja se analizom može podijeliti na znanje (nekoliko različitih koncepata ili pristupa sukobu)[21] a nastavlja se iskustvenom analizom i konceptualizacijom situacije sukoba (interpersonalnih i grupnih), te „tehnikama"/vještinama pozicioniranja i decentriranja.

Metoda rada je interaktivna, situacijska, doživljajna (metodom vlastite kože staviti se u oba položaja: napadača i žrtve, diskiminiranog i privilegiranog) i participacijska (svi prisutni imaju jednake šanse sudjelovati, kreirati sadržaj, program i sam proces „rješavanja" sukoba). Polazi se od osobnih iskustava i konkretnih potreba polaznika, s tim da se po završetku svake aktivnosti reflektira o procesu, a doživljaj konceptualizira.

Počinjemo sa senzibilizacijom polaznika na problemske situacije i posebno osjetljive komunikacijske situacije (napad, prijetnja, optužba, vrijeđanje) te primjenom tehnika hlađenja i boljeg donošenja odluka (bilo taktičkih, rutinskih ili strategijskih). To podrazumijeva i **promjenu motrišta na sukob s fokusom na strategijama suradničkog a ne suparničkog „rješavanja" sukoba.**

Najbolju analizu sukoba, koja se temelji na modelu trokuta, napravio je švedski istraživač i osnivač mirovnih studija – Johan Galtung. Glavne formacije sukoba koje Galtung analizira kroz model trokuta su: *manifestni i latentni* sukob, *sukobi aktera i strukturni sukobi,* te *elementarni i složeni sukobi.*

Što je sukob?

Uobičajeno se kao sukob imenuje situacija koja se manifestira nasilnim/destruktivnim ponašanjem nekog ili svih aktera sukoba.

Kakav stav (predrasudu) imamo o sukobu? Za većinu ljudi to je nešto nepoželjno, negativno, čak patološko, neprirodno. A počnemo li nabrajati vrste sukoba – interpersonalni, grupni, međunarodni, rodni, obiteljski, rasni, dobni, socijalni, religijski, kulturalni itd. – vidimo da sukob egzistira posvuda, svakodnevno. No jedni ga shvaćaju kao disharmoniju, a drugi kao dijalektički proces, transformaciju. Galtung kaže: **„Ono što imamo je nekakva formacija sukoba, a ono za čim tragamo je transformacija sukoba: između se nalazi dinamika sukoba, odnosno životni ciklus sukoba**."

Dakle, sukob je trijadična konstrukcija: **sadrži manifestni, latentni dio i artikulaciju**. Ono što se opaža, što je **manifestni**, empirijski nivo sukoba, to je ponašanje, a ono što su stavovi (i emocije vezane uz njih,) i što je cilj (koji se želi) – to je teorijski, skriveni, **latentni** nivo sukoba. Manifestnost sukoba znači da je on vidljiv, eksplicitan, opažen, svjestan, ali **artikulacija sukoba** (mogućnost imenovanja triju sastavnica sukoba) **i manifestacija sukoba su dvije različite stvari**. **Direktni sukobi su sukobi aktera, a indirektni su strukturni.** Oni imaju osnovnu proturječnost koja leži u vertikalnosti strukture. Ta se u polju politike izražava kao

21 Zadržat ćemo se na formacijama sukoba po Johanu Galtungu, s analizom trijadične strukture.

represija (ograničavanje slobode), a u polju ekonomije kao eksploatacija (ograničavanje blagostanja). Vertikalnost strukture nadalje štite sljedeće strukture: sprečavanje formiranja svijesti, segmentacija (podređeni dobivaju ograničenu sliku stvarnosti) i penetracija (nadređeni uvjetuju svojim odlukama život i um onih ispod), sprječavanje mobilizacije (mogućnost organiziranja deprivilegiranih), fragmentacija (privilegirani uništavaju solidarnost onih ispod) i marginalizacija (odvajaju one ispod od svega ostalog tako da ne mogu sudjelovati). **Kada se u strukturnom sukobu interesi transformiraju u vrijednosti, onda se potlačeni transformiraju u aktere.**

Želja i usmjerenost cilju podrazumijeva da postoji subjekt koji doživljava nezadovoljstvo ili čak bol (zbog neispunjenja) ili radost, zadovoljstvo (zbog ispunjenja cilja). Dakle, samo živa bića koja doživljavaju razliku između ovih emocija mogu sudjelovati u sukobu. Prema tome, sukob ima izrazito subjektivni karakter.

Trijadična struktura uvjetuje različite pristupe sukobu, u zavisnosti od toga na koju smo točku trokuta orijentirani i kako s njom radimo. Postoji 6 različitih načina. Za primjer uzimamo samo jedan način: recimo da smo identificirali sadržaj tj. predmet sukoba, možda čak i stavove – i da strane u sukobu nisu svjesne toga što se događa – bilo bi logično da predvidimo promjene u ponašanju.

Dijalektika „manifestno-latentno" povezana je s dijalektikom „svjesno-podsvjesno". Ako se točka A i točka C dignu do manifestnog, to znači da se predodžbe, osjećaji, želje aktera (prisutni u A) dignu s razine nesvjesnog (podsvjesnog) na razinu spoznavanja, a taj akter ujedno postaje svjestan i onoga što mu stoji na putu (kontradikcije). Taj se proces prema kritičkom pedagogu Paulu Freireu [22] zove **osvješćivanje** a obuhvaća ne samo razum, nego volju i emocije. Ovo je bitan proces, jer kako se sukob uopće može transformirati ukoliko strane u sukobu nisu svjesni subjekti? Sposobnosti refleksije zahvaljujemo što možemo imati potpuno artikuliranu sliku sukoba.

Transformacija sukoba – za razliku od *rješavanja sukoba* i *upravljanja sukobom* – reflektira dublje razumijevanje naravi samog sukoba. Sukob je strukturalna komponenta društva: DRUŠTVENE sukobe stvaraju ljudi koji su upleteni u odnose; kada se ovi događaju – oni mijenjaju događaje, ljude i odnose koji su stvorili inicijalni sukob. **Transformacija sukoba znači da sukob ne eliminiramo i ne kontroliramo, nego prepoznajemo i radimo s njim, procesiramo ga**. Sukobi mijenjaju odnose na nepredvidiv način, mijenjajući obrasce komunikacije i obrasce društvene organizacije, mijenjajući sliku o sebi i drugima. Ignoriramo li sukobe – oni mogu imati destruktivne posljedice. Budući da sukobi podrazumijevaju promjenu percepcije (problema, akcija, situacija, drugih ljudi), **čak i kad su nam interesi i vrijednosti nepomirljivi, napredak se postiže time što svaka grupa dobiva relativno adekvatno razumijevanje Drugog.**

S učenicima/ama to možete obraditi ovako: Mapiranje glavnih elemenata sukoba (pozicija, interesa, potreba) u konkretnom sukobu kojeg navedu. Interesi su najčešće podsvjesni ciljevi (oni koji objektivno postoje, ali ih akter nije svjestan), a vrijednosti svjesni ciljevi. I jedni i drugi ciljevi očituju se u ponašanju prigodom sukoba čija kontradikcija leži u strukturi sistema. Neki primjeri: suprotstavljenost EU kao nadnacionalne vladavine i države-nacije, pa odnos centar-periferija, vladajuća stranka-opozicijska koalicija.

22 Freire, Paulo (2002) *Pedagogija obespravljenih*. Zagreb: Odraz

Interkulturalnost

Autor: Igor Đorđević

Prihvaćanje i promicanje različitosti osnovna je karakteristika ove sadržajne komponente građanskog odgoja i obrazovanja. Možemo uvidjeti da jedan od velikih izazova današnjeg društva predstavlja način življenja u pluralističkom društvu, gdje različite vrijednosti i stavovi često dovode do ozbiljnih sukoba pa čak i nasilja; gdje je lakše izbjeći, prosuditi i osuditi, nego kreirati prostor za dijalog i upoznavanje, te s tim novu vrijednost međuljudskih odnosa.

Povezanost s kurikulumom

Ključni sadržaji ove dimenzije kroz obrazovne cikluse su: razvoj osobnog, zavičajnog, većinskog i manjinskih identiteta, interkulturna osjetljivost i interkulturni dijalog, osvještavanje i uklanjanje stereotipa i predrasuda. Razvoj osobnih, zavičajnih i domovinskih identiteta u višim obrazovnim ciklusima proširuje se se na europski i globalne identitete.

Pod utjecajem ideje kulturnog pluralizma i uvođenja multikulturalne perspektive, kulturna posebnost počinje se promatrati kao društvena stvarnost i zahtijeva punim ostvarivanje prava na jednakost u obrazovanju. Postupno se pojavljuje pojam multikluturalnog, a potom i interkulturlanog obrazovanja koji je namijenjen svim učenicima, a ne samo onima koji su kulturno drugačiji. Sam pojam koristi se u tri značenja: a) nova filozofija obrazovanja, b) temeljno nastavno ili kroskurikularno načelo, c) obavezan ili izborni nastavni predmet ili sadržaj jednog ili više postojećih predmeta u osnovnoj i srednjoj školi, te u obrazovanju učitelja. (Spajić Vrkaš, 2004.)

Izazov odgojno-obrazovnog procesa ove komponente GOO-a je, u prvom koraku, istraživanje i prihvaćanje osobnog identiteta tj. odgovora na pitanje „tko sam ja?" – mogli bi reći afirmacija osobnog kolaža identiteta. Tijekom rada na propitivanju osobnog identiteta u razrednoj grupi razvija se osjećaj za prepoznavanje sličnosti i različitosti identiteta unutar svoje grupe i zajednice (razreda, škole, lokalne zajednice...), te učenici/ice postepeno prepoznaju važnost prihvaćanja, uvažavanja i podržavanja različitosti, bilo individualnih ili grupnih.

Rad na kulturološkoj dimenziji postupno senzibilizira učenike/ice te kod njih razvija vrijednosni sustav koji njeguje svijest o upoznavanju ukupne kulturne i duhovne baštine zavičaja, vrijednosti dijaloga, prihvaćanju kulturnih i drugih različitosti, opasnosti društvene isključenosti (predrasude, stereotipi, diskriminacija i segregacija), interakcijama većinskih i manjinskih kultura, te načinima zaštite prava i suzbijanja diskriminacije temeljene na nepoštivanju kulturnih razlika.

Škola je u multikulturalnom društvu mjesto susreta i interakcije zajednice koja ju okružuje. Taj se položaj škole može vrlo dobro iskoristiti u ovoj komponenti građanskog odgoja i obrazovanja, uključivanjem učenika i učenica u istraživanje svoje uže i šire zajednice te praktičnim uvidima u funkcioniranje multikulturalnih zajednica. Učenici kroz ovu dimenziju mogu razgovarati i promišljati o aktualnoj problematici zajednice te uvidjeti koji pozitivni postojeći mehanizmi djeluju integrativno, a koji narušavaju procese zajedničkog života i razvoja zajednice. Radeći na ovom području, poželjno je da nastavnici kreiraju situacije direktne

interakcije i dijaloga svih skupina u zejdnici (s manjinskim skupinama u zajednici) i na taj način prostor učenja čine životnim – uključujućim i zanimljivim.

Sadržaj interkulturalnog učenja prožima se i dotiče područja društvene, ljudsko-pravne i političke dimenzije GOO-a, te s njima stvara jasne poveznice tijekom implementacije ovog sadržaja u praksi. Teme komunikacije, ljudskih prava, prava manjina, predrasuda i stereotipa i sl. naći će se i u prethodno spomenutim dimenzijama, što ovo područje čini dodatno zanimljivim u okviru GOO-a. Opasnost s druge strane leži u tome da se ova tema obrađuje samo na razini „heroja i praznika"[23] gdje se isključivo i površno govori o nekim već prepoznatljivim obilježjima drugih kultura te se istinski ne razvijaju interkulturalne kompetencije djece i mladih.

Poučavanje interkulturalne komponente GOO-a kod učenika/ica razvija prepoznavanje prednosti i kvalitete života u multietničkoj zajednici, što je svakako jedan od preduvjeta razvoja moderne, participativne demokracije u svijetu, kao i društvene solidarnosti.

Aktualnost ovog područja za nas se još dodatno nalazi u procesima suočavanja s prošlošću i relativno bliskim iskustvom ratnog sukoba na ovim područjima, te s druge strane, pristupanju Hrvatske Europskoj Uniji, gdje se migracijski trendovi unutar i van Hrvatske pojačavaju i nude nove izazove u razvoju našeg društva.

Identitet kao polazna točka

Tko sam ja? – vrlo je jednostavno pitanje ali ponekad na njega nije lako odgovoriti. U ovom priručniku opisana je vježba[24] u kojoj se učenicima/ama daje zadatak odgovoriti na isto ovo pitanje sa što više pojmova, tj. nudi im se prilika razmišljati o sastavnim djelovima njihovog osobnog identiteta. Na papirićima na kojima učenici/ice pišu često nailazimo na pojmove kao što su: njihovo ime i prezime, dječak, djevojka, sin, kćer, brat, sestra, Rom, Hrvat, pjevačica, nogometaš, rukometašica, predsjednica razreda, roker itd.

Sve gore navedeno bitni su dijelovi njihovog identiteta, nešto što im pomaže definirati odgovor na gore navedeno pitanje. Radionica teče dalje na način da nastavnik/ica učenicima/ama sugerira da sa strane odlože identitete bez kojih bi „mogli živjeti". Obično, a tako je i kod odraslih, djeca se vrlo teško mogu odreći nekog od sastavnih dijelova njihovog identiteta iz jednostavnog razloga jer onda to ne bi bili oni. To otvara prostor za razgovor i promišljanje koji su im elementi njihove osobnosti bitni i važni, koji manje, a koji uopće nisu i zbog čega je to tako?

Druga bitna karakteristika ove vježbe, ali i drugih vježbi unutar ove dimenzije jest razumijevanje drugih i drugačijih identiteta i zbog čega je drugom važna određena karakteristika njihovog identiteta. Kada se stvori siguran prostor za razmjenu, djeca će rado diskutirati o stvarima koje se tiču njihove osobnosti, o tome što vole raditi, slušati, gledati, o čemu vole razmišljati, kako se vole zabavljati i sl. Temelj takve razmjene jest stvaranje malo prije spomenutog „sigurnog prostora". Društvena dimenzija GOO-a puno utječe na izgradnju učeničke zajednice povjerenja, aktivnog i empatijskog slušanja, otvorenog dijaloga, uvažavanja mišljenja, neprosuđivanja i sl. Ovo je preduvjet za dublji rad po pitanju identiteta i posebno za rad na problematičnim područjima koja se tiču predrasuda, stereotipa, ruganja, izlolacije, diskriminacije

23 Gorski, P. And Pattynama, P. (2000). Interculturele Educatie op Internet. In P. Pattynama & M. Verboom (Eds.), *Werkboek kluer in het curriculum: Interculturalisatie in het hoger onderwijs*. Netherlands: Nederlands Genootschap Vrouwenstudies.

24 Vježba „Tko sam ja" u poglavlju Nastavne jedinice i prijedlozi vježbi na stranici 109.

i sl. Kreiranjem sigurnog prostora za razmjenu, nastavnik/ica može uveliko doprinijeti kvalitetnom radu na ovom planu, ali i u drugim dimenzijama građanskog odgoja i obrazovanja.

Pošto se identitet tj. njegove komponente tijekom odrastanja kontinuirano nadopunjuju, mijenjaju, nestaju ili se razvijaju, a različiti dijelovi našeg identiteta imaju različitu važnost u određenom životnom razdoblju – dobro je planirati i kombinirati rad na osobnom i grupnom identitetu.

Iz gore nevedenog primjera vidno je da mnogi naši osobni identiteti postoje u odnosu prema drugima. Najjednostavniji primjer je: ako je dio mog identiteta da sam brat, to je moguće zbog toga što u obitelji imam brata ili sestru. Osvještavanje ove poveznice može osigurati nastavnicima prelazak na šire područje rada na identitetu, na područje međuljudskih odnosa, premještaja fokusa s osobnog na grupni identitet, relacije između osobnog i grupnog identiteta, njihove interakcije (pozitivne i negativne), te ostale kompleksnije teme opisane u ishodima kurikuluma.

Tema identiteta, posebno u radioničkom okruženju i pristupu, nudi nastavnicima/ama u građanskom odgoju širok i dobar temelj razumijevanja i upoznavanja svih pojedinaca u razrednoj grupi, lakšeg povezivanja i stvaranja kvalitetnih odnosa na relaciji učenik-nastavnik, učenik-učenik, te mogućih odnosa između grupa učenika. Dublje upoznavanje i razumijevanje svake osobe u razredu također će imati pozitivnog učinka na prevenciju i rješavanje sukoba u grupi, smanjenje predrasuda i stereotipa te ostalih negativnih elemenata kao što su ismijavanje, ruganje, izolacija i dr.

Odnos identiteta i potreba

Dodatno područje promišljanja vezano je za odnos identiteta i potreba. Ukoliko za polazište uzmemo Maslowljevu piramidu potreba možemo uvidjeti da nakon zadovoljenja nivoa fizioloških potreba ostale elemente možemo dovesti u korelaciju s identitetom.

Piramida potreba po Abrahamu Maslowu [25]

Potreba za prihvaćanjem i pripadnosti određenoj grupi posebno je važna prilikom odrastanja, iako je bitna u bilo kojem dijelu ljudskog života jer zadovoljava potrebu za sigurnosti, osobnim ostvarenjem, povezanosti sa zajednicom, poštovanjem i na kraju samopotvrđivanjem. Tu će biti naglašena faza istraživanja sličnih karakteristika određene skupine kako bi zadovoljili gore navedene potrebe.

25 Izvor: Maslow, Abraham: Hijerarhija potreba, originalno objavljena u: A theory of human motivation. *Psychological Review, 50*(4), 370‡96. Dostupno na: http://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm

S druge strane, iako se u prvi mah čini kontradiktorno, imamo potrebu odvajanja od grupe ili barem isticanja nekih naših specifičnih razlika unutar određene skupine. Tijekom puberteta ova faza vrlo je vidljiva kada mladi kod sebe naglašeno istražuju različite karakteristike u odnosu na druge, nešto što će ih kao osobe odvojiti od mnoštva i učiniti autonomnim i posebnim.

Radeći na temi identiteta važno je dakle, imati na umu ove dvije, naizgled suprostavljene težnje tj. potrebe, 1) potreba za pripadnosti (**sličnosti**) i 2) potreba za autonomijom (**razlike**). Unutar razredne skupine veći je izazov raditi na uvažavanju različitosti jer su razlike obično izvor potencijalnih problema i sukoba. **Poželjno je ove dvije potrebe uvijek dovoditi u korelaciju tj. raditi sistemom tračnica bilo da je riječ o istraživanju sličnosti i razlika između dvije osobe ili između većih društvenih grupa.**

U školi koja gaji interkulturalne vrijednosti paralelno se ističu ključne sličnosti i poveznice, zajedno s razlikama i drugim posebnostima koje skupno daju dubinu, širinu i koloritet školskoj zajednici. Takva škola postaje prostorom gdje djeca slobodno izražavaju svoju individualnost, a različitosti nisu prepreka komunikaciji, timskom radu i prijateljstvu.

Predrasude, stereotipi, diskriminacija

Ovi pojmovi već su nekoliko puta spomenuti u prethodnom tekstu. Razlog tomu je što uz društvenu dimenziju, ovdje najviše govorimo i utječemo na smanjenje ovih pojava. Djeca su ih sklonija jasnije izražavati od odraslih koji obično negiraju da uopće posjeduju ikakve predrasude. Nerijetko se nalaze na podsvjesnom nivou jer su često formirane i potječu iz šireg društvenog miljea zajednice, njene povijesti, kulture, tradicije, medijskog sadržaja i sl. te na taj način utječu u su-odgoju članova zajednice. Zbog takvog suptilnog suživota s predrasudama i stereotipima svakodnevnice, ovu temu nije uvijek lako i jednostavo osvijestiti tj. utjecati na promjenu već nekih uvjetovanih ponašanja i stavova kod djece i mladih.

Stereotipi se odnose na ideje koje imamo o drugima, pa služe i kao sredstvo kategoriziranja. Za njih je tipično pretjerivanje u pripisivanju nekih obilježja grupi kao cjelini. Mogu biti pozitivni i negativni. Pozitivni stereotipi najčešće se javljaju prema vlastitoj grupi, a negativni prema drugim i drugačijim grupama. Predrasude su čvrsta negativna uvjerenja o drugim grupama koja se oblikuju na temelju jedne ili manjeg broja značajki te grupe (boja kože, visina, debljina itd.). One često vode u diskriminaciju, jer omogućuju da se pripadnicima grupa koje su žrtve predrasuda oduzmu određena prava pod izgovorom da ih oni ne zaslužuju. Predrasude pojedincu pomažu da opravda ugnjetavanje drugoga, a da pri tome ne ugrozi pozitivan stav o sebi. (Spajić Vrkaš, V. 2004.)

Jedan od tipičnih primjera su rodno-spolne uloge kojima se na gore spomenut način, definira uloga i ponašanje dječaka i djevojčica u društvu. Prilikom rada na temi nasilja u vezama, jedna je nastavnica dala primjer kako djevojke iz tog razreda nemaju problem opravdati takvo nasilje i kategorizirati ga kao način izražavanja ljubavi. Dakle, trebamo imati u vidu da će šira društvena slika utjecati na grupu s kojom radimo. S druge strane i dugoročno gledano, **učenici/ice uključeni u promišljanje i rad na suzbijanju predrasuda i stereotipa, imaju povratni utjecaj na zajednicu u kojoj žive, na promjenu stavova i usvajanje interkulturalnih vrijednosti, što nas može motivirati da ove teme obradimo dublje i sadržajnije.**

Socijalni otklon i status prema pripadnicima druge nacionalnosti, rase, vjeroispovijesti, socijalnog statusa, određenih društvenih skupina, možemo preispitati u nekoliko vježbi koje se nalaze u ovom priručniku.[26]

26 Vježba „Korak po korak"; točkice; zid predrasuda.

Jedna od jednostavnih vježbi, koja nastavnicima/ama može vrlo jednostavno i sadržajno prikazati poglede razredne grupe i pojedinih učenika/ica prema određenim društvenim skupinama je „zid predrasuda". Na vrh papira napišemo nazive određenih društvenih skupina (političari, Hrvati, Srbi, Mađari, crnci, Slavonci, plavuše, štreberi, cekani...) ispod kojih učenici/ice pišu njihova mišljenja i/ili ono što su čuli o tim skupinama. Vrlo brzo ispod naziva naći ćete dovoljno materijala s kojim možete raditi cijelu godinu. Važno je da društvene grupe nastavnik/ica odabire po pretpostavci da prema tim grupama postoji određena predrasuda ili stereotip u razrednoj skupini.

Stereotipi i predrasude put su ka mogućoj diskriminaciji te ih treba ozbiljno uzeti u obzir kako bi se preveniralo tu vrlo ozbiljnu negativnu društvenu pojavu. Ne treba zanemariti i mogućnost diskriminacije na više identitetskih nivoa (npr. mlada-žena-Romkinja-nezaposlena-homoseksualka) – svaki od navedenih identiteta posebno, i svi istovremeno mogu biti izloženi određenoj formi diskriminacije.

Prema nekim definicijama, interkulturalno obrazovanje je sinteza poučavanja iz oblasti multikulturalnog i antidiskriminatornog obrazovanja.[27]

Ciljevi interkulturalnog obrazovanje u GOO-u

Usporedimo li UNESCO-ve smjernice za interkulturalno obrazovanje[28] s kurikulumom GOO-a, možemo pronaći značajne poveznice. U UNESCO-vim smjernicama istaknuta su 3 osnovna principa:

1. Interkulturalno obrazovanje poštuje kulturni identitet učenika/ica kroz pružanje kulturalno odgovarajućeg i responzivnog kvalitetnog obrazovanja za sve.
2. Interkulturalno obrazovanje pruža svim učenicima/ama kulturalna znanja, vještine i stavove koji su im neophodni da budu aktivni i odgovorni građani društva.
3. Interkulturalno obrazovanje pruža svim učenicima/ama kulturalna znanja, vještine i stavove koji ih osposobljavaju da doprinose poštovanju, razumijevanju i solidarnosti među pojedincima, etničkim, socijalnim i kulturnim grupama i nacijama.

Preporuka GOO kurikuluma je da se kod učenika i učenica paralelno razvijaju znanje i razumijevanje, vještine i sposobnosti te vrijednosti i stavovi (funkcionalne dimenzije). Razvijanje interkulturalnih kompetencija kod učenika/ica ključni je element koji bi trebao biti rezultat rada na ovom području. U nastavku kroz par kratkih definicija možemo vidjeti što su to interkulturalne kompetencije i na što se one odnose:

„Interkulturalna kompetencija preduvjet je za adekvatnu, uspješnu i obostrano zadovoljavajuću komunikaciju, susrete i suradnju ljudi iz različitih kultura."[29]

„Interkulturalna kompetencija je sposobnost prenošenja kulturnih značenja te primjena odgovarajuće učinkovite komunikacije koja kod osoba koje su u kontaktu prepoznaje višestruke identitete u određenom okruženju. Postoje tri gledišta:

- afektivna ili interkulturalna osjetljivost – uvažavanje i poštovanje kulturalnih razlika
- kognitivna ili interkulturalna svijest – svijest osobnog kulturnog identiteta i razumijevanje u čemu se kulture razlikuju

27 *Intercultural Education – Primary School* (2005), Dublin: NCCA.
28 *UNESCO Guidelines on Intercultural Education*, Education Sector UNESCO (ED-2006/WS/59) – CLD 29366, Paris, 2006.
29 Thomas, Alexander (1996) *Development of intercultural competence – contribution of psychology*

- bihevioralna ili interkulturalna snalažljivost – vještina komunikacije, odgovarajuće vještine interakcije, bihevioralna fleksibilnost, socijalne vještine“[30]

  Interkulturalna kompetencija temeljno je prihvaćanje ljudi koji su različiti, koji su izvan vlastite kulture/sposobnost za interakciju s njima na istinski konstruktivan način koji je oslobođen negativnih stavova (npr. predrasude, obrambeni stav, bezvoljnost, agresija, itd.)/sposobnost za stvaranje sinteze, nešto što nije ni „moje” ni „tvoje”, ali što je istinski novo, što ne bi bilo moguće da nismo razmijenili naše različito porijeklo i pristupe.[31]

Primjeri dobre prakse interkulturalnog poučavanja u Hrvatskoj već postoje, a sustavnom primjenom GOO-a stvoriti će se još veća i šira mreža znanja i iskustva koja u budućnosti mogu značajno doprinijeti kontekstualizaciji unutar našeg obrazovnog sustava i utjecati na društvenu promjenu.

Primjenom ovog i drugih priručnika čije se reference mogu pronaći u popisu dodatne litereture, nastavnici mogu uvelike doprinijeti razvoju interkulturalne osjetljivosti i kompetencija kod djece i pridonijeti društvu razumijevanja, tolerancije i međusobnog uvažavanja i prihvaćanja različitosti.

Ekološka dimenzija GOO-a: Uvod u održivi razvoj

Autorica: Aleksandra Šindler

Održivi razvoj je definiran kao razvoj koji izlazi u susret potrebama sadašnjih generacija bez ugrožavanja mogućnosti budućih generacija da zadovolje svoje potrebe, a sam koncept održivoga razvoja prvi put je oblikovan 1986. g. u izvještaju Svjetske komisije za zaštitu okoliša i razvoj pod nazivom *Our Common Future*.

Povezanost s kurikulumom

Ključni sadržaji ove dimenzije kroz obrazovne cikluse su: odnos održivog razvoja i lokalne zajednice, racionalno i odgovorno trošenje prirodnih resursa, odgovornost građana za održivi razvoj. U drugom i trećem obrazovnom ciklusu, uz ove temeljne sadržaje dodaju se: ustavne odredbe o pravu na zdravi okoliš, održivi razvoj Republike Hrvatske, uloga građana u održivom razvoju, a u četvrtom se ove teme proširuju na razini Europe i svijeta.

Jednostavno rečeno, radi se o **korištenju, očuvanju i obnavljanju svih resursa na zemlji i svijesti da život budućih generacija ovisi o tome što mi radimo i kako se ponašamo danas.** Zemljini resursi su su ogromni ali ipak konačni. Oni su njen kapital, a čine ga vode, zrak, tlo, obnovljivi i neobnovljivi izvori energije, biološka raznolikost itd. Taj kapital je definiran veličinom Zemlje i mogućnošću njegove regeneracije, a **održivost znači** u najmanju ruku **očuvanje** tih vrijednosti tj. **temeljnog zemljinog kapitala.**

Tekst Agende 21 – **Plan 21 je temeljni dokument zaštite okoliš**a kojeg je iznjedrila UN-ova konferencija o zaštiti okoliša i razvoju održana u Rio de Janeiru 1992. g. i koja se u ekološkim krugovima smatra globalnim i lokalnim ekološkim programom djelovanja za 21. stoljeće.

30 Chen, Guo-Ming i Starosta, William G (1996) *Foundations of Intercultural Communication*. Lanham, MD: University Press of America

31 Anna Schmid, UBS AG, Financial services group, Zurich; Salto Youth, Glossary and Definitions on Intercultural Competence, dostupno na: http://youthforum.partners.salto-youth.net

Mišljenje javnosti u vezi s pitanjima zaštite okoliša kreće se u smjeru sve većeg podizanja ekološke svijesti i traženja pozitivnih promjena u „okolišnom" ponašanju. Ponovno se ističe kako nije aktivna samo javnost, nego i vlade i industrije koje također mijenjaju način djelovanja koji bi bio prihvatljiv okolišu.

Stoga politiku okoliša možemo definirati kao **cjelinu svih mjera koje su neophodne za postizanje takvog okoliša koji je čovječanstvu nužno potreban za zdravlje te primjeren čovjekovom dostojanstvu**. **Pravo na zdrav okoliš** pripada pak u ljudska prava treće generacije (*human rights of third generation*). Ona su nova kategorija, čiji su nositelji najčešće neodređeni kolektivi ("narod" ili „nacija", „građani", „zajednica", „svatko", itd.), to jest oni kolektivi koji „ne spadaju u uobičajenu pojavnu sliku u međunarodnom javnom pravu i nisu nosioci prava". Stoga se nazivaju još i **„pravima naroda", „pravima solidarnosti"** ili pak **„kolektivnim pravima".** (Izvor: Lončarić-Horvat, O.; Cvitanović, L.; Gliha, I.; Josipović, T.; Medvedović, D.; Omejec, J.; Seršić, M. (2003) *Pravo okoliša*, treće izdanje. Zagreb: Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja i Organizator.)

Iz sadržaja Agende 21 proizlazi da **koncept održivog razvoja obuhvaća tri područja**: **okoliš, ekonomiju i društvo**. Kad je razvoj održiv, on unaprjeđuje položaj ljudi u društvenoj zajednici, zadržava ili unaprjeđuje ekonomiju, a s okolišem postupa odgovorno. Održivi razvoj je stoga kao žongliranje s tri kugle: **okoliš, ekonomija i društvo.** Njihov trenutni položaj se mijenja ali sve tri kugle moraju cijelo vrijeme biti u igri, niti jedna ne smije pasti.

Važno je naglasiti ključnu **ulogu tijela lokalne samouprave** radi ostvarivanja glavnih ciljeva na lokalnoj razini, budući da ona promiču održivost u vlastitim Agendama 21 u kojima definiraju svoje lokalne ciljeve prema kojima se orijentiraju gospodarski i socijalni projekti lokalne zajednice, zaštita okoliša ili prilagodba klimatskim promjenama, kako bi se provedbom projekata jačala održivost zajednice.

U RH su Ustavom utvrđene određene ekološke norme:

1. pravo na zdrav život
2. obveza države da osigura pravo građana na zdrav okoliš
3. obveza svih društvenih subjekata da osobitu skrb posvećuju zaštiti prirode i ljudskog okoliša
4. pružanje osobite zaštite svim stvarima i dobrima posebnog ekološkog značenja koji su od interesa za RH
5. mogućnost ograničenja poduzetničke slobode i vlasničkih prava radi zaštite prirode, ljudskog okoliša i zdravlja ljudi.

2009. godine Hrvatski sabor donio je **Strategiju održivog razvitka RH**. Tada su donešena načela i izazovi održivog razvoja kojima će se RH voditi.

2. Komponente okoliša, antropogeni utjecaji i prijetnje okolišu

Ekosustavi nam pružaju usluge koje čine osnovu naše egzistencije, predstavljaju izvor hrane, vode i goriva, reguliraju kruženje vode i klimu, pročišćuju zrak, vodu i tlo. Zagađenje prvenstveno podrazumijeva onečišćenje **tla, vode i atmosfere**, odnosno tri elementa koja su čovjeku potrebna za preživljavanje.

Čelnik Ujedinjenih naroda Ban Ki Moon je u svom govoru na Svjetskom ekonomskom forumu 28. siječnja 2011. godine naglasio sljedeće:

Iskapali smo naš napredak, spaljivali smo prosperitet i vjerovali u potrošnju bez posljedica. Ti su dani gotovi. U 21. stoljeću zalihe se opasno smanjuju, a globalni toplomjer pokazuje zabrinjavajuće rezultate. Klimatske promjene daju nam do znanja da je „stari model" i više nego zastario. Stari model nam sve ovo vrijeme predstavlja recepte za katastrofu i uništenje.

Suvremenom pristupu zaštiti okoliša, temeljenom na konceptu održivog razvoja, svojstveno je da pokušava postići prije svega tri cilja: 1. zaštitu pojedinih ekosustava (očuvanje biološke raznolikosti te zaštita žive i nežive prirode); 2. zaštitu i racionalno korištenje prirodnih izvora kao što su zrak, voda i zemljište; 3. zaštitu od štetnih utjecaja, očuvanje i obnavljanje kulturnih i estetskih vrijednosti krajolika. (Prijedlog za rad s učenicima/ama br. 1)

Zagađenje atmosfere

Emisija plinova u atmosferu označava ispuštanje onečišćujućih tvari u zrak. Emisije mogu biti one iz točkastog izvora (npr. dimnjaci spalionice smeća, termoelektrane), ali u posljednje vrijeme i raspršenih izvora poput automobila.

Atmosfera opskrbljuje živi svijet kisikom, štiti ga od ultraljubičastog i kozmičkog zračenja, zagrijava površinu zemlje i smanjuje temperaturne esktreme između dana i noći, te omogućuje proces kruženja vode na zemlji.

Na globalnoj razini uočena su **3 glavna problema koja se javljaju kao izravna posljedica zagađenja atmosfere, a to su globalno zatopljenje, smanjenje ozonskog omotača ili „ozonske rupe" te „kisele kiše".**

Najznačajniji uzrok globalnog zatopljenja je ugljikov dioksid koji nastaje prilikom sagorijevanja i raspadanja organskih materija, prilikom krčenja šuma i korištenja zemljišta te najznačajnije prilikom sagorijevanja fosilnih goriva iz motornih vozila i proizvodnja energije. Stoga je od velike važnosti usvajanje strogih zakona i mjera kojima se kontrolira zagađenje te uvođenje čistih tehnologija u industrijskim i energetskim sektorima. Također ne treba podcijeniti kvalitetu zraka u zatvorenim prostorima u kojima borave ljudi.

Zagađenje voda

Međusobni odnos vode i ljudskih djelatnosti toliko je važan da se **voda** slobodno može smatrati **osnovnim elementom društvenog i ekonomskog razvoja**. Gotovo dvije trećine populacije ovog planeta opskrbljuje se pitkom vodom iz podzemnih izvora te je za njihovu zaštitu **potrebno tlo** kao prirodni filter. Međutim, poznato je da poljoprivreda koristi 70% ukupnih raspoloživih količina svježe vode te je zaštita voda sasvim sigurno jedan od tri glavna elementa zaštite okoliša (atmosfera- voda-tlo).

U današnje vrijeme nenamjensko trošenje vode i njeno zagađivanje predstavljaju veoma ozbiljne probleme koji čovječanstvo mogu dovesti na rub katastrofe. Stoga je od najveće važnosti biti svjestan odgovornosti očuvanja vode kroz razne mehanizme zaštite koji uključuju angažiranost svakog pojedinca u njegovim svakodnevnim navikama, do očuvanja vodenih resursa na razini pojedinih država.

Zagađenje tla

Veliki gradovi, industrija, poljoprivreda, samo su neki od uzroka onečišćenja tla. No, najveći zagađivač ipak je poljoprivreda uz koju se veže upotreba pesticida i gnojiva. Problem sa zemljištem je taj što za razliku od zraka i vode ono može biti u privatnom vlasništvu, pa ga stoga nije uvijek lako očuvati.

Zemljište se zagađuje na više načina, a neki od njih su prekomjerna poljoprivreda, krčenje šuma, rudarenje, navodnjavanje ili urbanizacija nekog područja koja sa sobom donosi povećane količine otpada iz kućanstava i industrije, te taloženje otpadnih plinova i prašine iz raznih pogona i povećanog prometa.

Kako je tlo univerzalni filter oborinskih voda i djeluje kao zaštita za podzemne vode, ako ga dugotrajno izlažemo nekom izvoru zagađenja može doći i do onečišćenja voda.

Najveće prijetnje i izazovi okolišu kao posljedice ljudskih aktivnosti

Urbanizacija

Velegrad je na mnogo načina sličan ekosustavu jer posjeduje vlastitu strukturu i dinamiku, a gustoća naseljenosti, mobilnost i životni stilovi utječu na nove zahtjeve za prostorom i sve većim prometom dobara. Stoga urbanizacija predstavlja novi izazov za društvo, ekonomiju i zaštitu okoliša. Veća potreba za prirodnim resursima, čistim zrakom i vodom, energijom i boljim upravljanjem otpadom, znači i veći pritisak na lokalna staništa jer još ne postoji takav grad koji se održava samo resursima koji se nalaze u okviru njegovih granica.

Osnovni ekološki problemi i izazovi životu u gradovima jesu zagađenje zraka, nedostatak pitke vode, otpad, prekomjerna gradska buka, manjak zelenih površina te otuđenje među ljudima, no iako su velika koncentracija ljudi i aktivnosti u velegradovima glavni uzroci lokalnih, regionalnih i globalnih izazova okoliša, i u takvim se uvjetima javljaju jedinstvene mogućnosti za efikasno korištenje energije i resursa. Npr. sa željom da sačuvaju okoliš a imajući ograničene budžete, gradovi traže nove načine upravljanja energijom i istovremeno ih čine sigurnijima pomoću inteligentne rasvjete.

Otpad – „Najbolji otpad je onaj otpad kojeg ni nema“

Ekolozi smatraju kako je otpad problem koji je relativno lakše riješiti od drugih okolišnih problema jer je problem zaista vidljiv golim okom. Iako na planeti Zemlji postoji jako puno vrsta živih bića, otpad proizvodi samo i jedino čovjek. Otpad ne nastaje samo u kućanstvima, već i u tvornicama, poljima te svuda oko nas. Jedna od podjela frakcija materijala odnosi se na: ponovno upotrebivi otpad, papir, biljne ostatke, ostatke hrane, metale, drvo, staklo, zemlju, polimere, tekstil i kemikalije. Svaki od tih materijala, nakon što se odvojeno prikupi, završava u postrojenjima za reciklažu gdje se njihov **životni tok ne prekida**, već se od istih proizvodi novi proizvod. Upravo je **reciklaža** ono što djelomično može neutralizirati gomilanje otpada kojeg čovjek proizvodi na Zemlji i djelomično sačuvati resurse za neke nove generacije.

Gospodarenje otpadom (definicija iz 20. stoljeća): pravilno zbrinuti otpad na način da ne ugrožava ljudsko zdravlje i okoliš.

Gospodarenje otpadom (definicija 21. stoljeća): pravilno prikupiti, rasporediti i preraditi odvojeno prikupljene materijale na način koji neće ugroziti potrebe budućih generacija.

Koncepti i rješenja gospodarenja otpadom

- Sagledavanje životnog vijeka materijala i proizvoda (Prijedlog: Možete pogledati film *Story of Stuff*, dostupan na youtube-u)
- Hijerarhija gospodarenja otpadom (prevencija, ponovna uporaba, reciklaža i kompostiranje, odlaganje ostatnog otpada) tj. **IVO – Izdvoji-Vrednuj-Odloži**

- Prevencija nastajanja otpada: proizvođač treba biti odgovoran za svoj proizvod, dok stanovnici moraju biti svjesni da postoji izbor, jer oni sami mogu odlučiti koliko otpada mogu proizvesti odnosno ne proizvesti.
- **Recikliranje je izdvajanje materijala iz otpada i njegovo ponovno materijalno korištenje.**
- **Primjer 1.:** Povratna ambalaža za mlijeko i mlijekomati (osim što manje zagađuju okoliš, dobijemo finije, jeftinije i kvalitetnije mlijeko, dok proizvođač dobije poštenu cijenu za svoj rad)
- **Primjer 2.:** Prevencija neželjene pošte jedan je od mnogih načina kako se količina papirnatog otpada može značajno smanjiti. Ponekad jednostavno postavljanje naljepnice protiv ostavljanja neželjene pošte može smanjiti količinu papira u osobnoj bilanci za i do 40 kilograma godišnje. Svaki ušteđeni kilogram papira znači uštedu od 10 litara vode i 5 kwh električne energije.
- izbjegavati kupnju dvostruko pakiranih proizvoda

Zanimljivosti – metali:

- Korištena aluminijska kantica za pića (limenka) jedan je od najviše recikliranih proizvoda na svijetu, međutim ostali aluminijski proizvodi vrlo se rijetko odvojeno prikupljaju od građana. To jako dobro znaju organizirane skupine ljudi koje se u vlastitom aranžmanu bave sakupljanjem otpadnih metala. **Metali su najprofitabilnija grana reciklaže.**
- Recikliranjem jedne limenke uštedjeli smo energije dovoljno za tri sata rada jednog televizora (ili dvije litre nafte!)
- za razliku od papira koji se može reciklirati 5-7 puta u svom životnom vijeku, aluminij se može reciklirati neograničeno mnogo puta.

Zanimljivosti – papir, staklo:

- Ako bi samo Amerikanci reciklirali 10% svog papira, spasili bismo 25 milijuna stabala godišnje.
- Kada biste posjedovali vlastito 15 godina staro drvo i od njega napravili papirnate vrećice – dobili biste otprilike 700 takvih vrećica. Jedan prosječni supermarket može podijeliti 700 takvih vrećica za manje od sat vremena!
- Energija koja se uštedi recikliranjem jedne staklene boce može proizvoditi svjetlo četiri sata uz pomoć klasične žarulje i 20 sati štedne žarulje. Kada recikliramo staklo, proizvodimo 20% manje onečišćenja zraka i 50% manje zagađujemo vode u odnosu na proizvodnju nove boce iz prirodnih resursa.
- Boci od stakla potrebno je 4000 godina da se raspadne u prirodi, a i više na odlagalištu. Jedino se u moru boca može brže raspasti uslijed mehaničkih gibanja.
- Rudarenje i transport materijala za proizvodnju stakla proizvodi dodatnih 200 kilograma otpada za svaku tonu proizvedenog stakla.

Prijetnje okolišu i utjecaj ljudskih aktivnosti na Jadranu

Izvor: Heinrich Boll Stiftung: www.hr.boell.org

Jadransko more je najugroženija regija u Mediteranu koja se suočava s ozbiljnim ekološkim izazovima. Ovo je more dom nekim od najznačajnijih blaga svjetske baštine. Jadranska je oblast ekonomski važna za turizam i rekreaciju, glavni prometni čvor energetskih resursa i jedna od najrazvijenijih europskih industrijskih zona.

Kako Jadransko more dijeli šest povezanih zemalja, mjere koje su potrebne da bi se more zaštitilo također moraju biti međunarodne po svojoj prirodi. Vlade ovih zemalja imaju obvezu i odgovornost razvijati ove mjere i poštovati zajednički okoliš.

Zbrinjavanje i gospodarenje otpadom posebno je bolna točka u obalnom pojasu. Neregulirana odlagališta otpada na pojedinim mjestima krškog pojasa dovode do oborinskog ispiranja u kojem je teško predvidjeti, a još manje kontrolirati prodiranje onečišćenih voda u okoliš, odnosno zagađivanje priobalnog mora. Problem novijeg vremena je stvaranje krupnog otpada (rashodovani kućanski strojevi, automobili i gume), za koje posebno na otocima nema pogodnih odlagališta, niti postrojenja za njihovu obradu.

Korištenje prostora označeno je bespravnom gradnjom, koja se u žargonu naziva betoniranje obale. Time se obala neprimjereno i neplanski opterećuje velikim brojem novih gradnji. Uništavaju se estetske vrijednosti obalnog pojasa i stvaraju betonske pustinje. Isto tako je zbog neplanskog širenja novih naselja nemoguće planirati sustav prihvata i obrade otpadnih voda.

Turistička privreda danas donosi između 20 i 22% BDP, te je time jedna od najznačajnijih grana hrvatske privrede. Hotelska izgradnja je u zadnjem desetljeću zapela na manjku ekonomskih interesa (nisu obnovljeni ni u ratu devastirani hotelski objekti). Razvitak turističke privrede najvećim je dijelom nereguliran: to se posebice očituje u opsežnoj gradnji apartmanskih naselja. Ta se naselja koriste između 60 i 90 dana godišnje, a zahtijevaju sve komunalne usluge (električna energija, voda, zbrinjavanje otpada).

Održivi razvoj i ribarstvo. Naglašeno je da o održivom razvoju u morskom ribarstvu danas ne može biti ni govora. Podaci pokazuju da je izlov ribe veći nego što to dozvoljava prirast. Pod gospodarskim pritiskom teško je govoriti o očuvanju ribljeg fonda. Kod toga treba uzeti u obzir da pouzdana procjena godišnjeg prirasta ribljeg fonda ne postoji, iako se znanstveni instituti tom problematikom bave desetljećima.

Energija

Energija iz obnovljivih izvora zauzima posebno mjesto. Nagli gospodarski i industrijski razvoj zabilježen u posljednja dva stoljeća oslanjao se prvenstveno na rastuću uporabu fosilnih goriva: najprije ugljena, zatim nafte, koja još uvijek predstavlja dominantan izvor energije, a odnedavna raste i uloga plina. Međutim, njihova uporaba ima negativne posljedice po okoliš.

Nove tehnologije omogućavaju nam iskorištavanje novih, obnovljivih izvora energije (OIE) za proizvodnju električne energije, a time i odmak od ovisnosti o fosilnim gorivima. Presudan čimbenik za buduću potrošnju energije iz obnovljivih izvora energije u Republici Hrvatskoj je pristupanje Hrvatske Europskoj uniji i usklađivanje nacionalnih propisa s propisima EU. **Ciljevi korištenja obnovljivih izvora energije su zaštita okoliša kroz smanjenje stakleničkih i kiselih plinova, lokalni i regionalni razvoj kroz gospodarsko-socijalnu koheziju, sigurnost kroz smanjenje uvoza i proširenje proizvodnje te zapošljavanje.**

Strategija popularno zvana 20-20-20 do 2020. godine, znači obvezu za 20% smanjenja emisija stakleničkih plinova u usporedbi s 1990. godinom; 20% energije u ukupnoj energetskoj potrošnji iz udjela obnovljivih izvora te 20% manjom potrošnjom energije (kroz energetsku učinkovitost).

Promet

Promet je uzrok velikog broja smrtnosti, primarni izvor zagađenja zraka, buke, zauzima prostor i vizualno degradira prirodu.

Održivi promet je promet koji ne ugrožava zdravlje ljudi, ekosustave, a pritom zadovoljava svoju prijevoznu funkciju: 1. racionalnim korištenjem obnovljivih izvora energije i 2. štedljivim korištenjem neobnovljivih izvora energije.

Alternativa je promicanje vožnje bicikla u gradovima. Zanimljivo je istraživanje koje je pokazalo kako biciklisti koji koriste biciklističke staze putuju brže nego automobili na udaljenostima ispod 10km.

Vrijednosti i izazovi za održivi razvoj

Globani izazovi

Razvoj tehnike i njen utjecaj na čovjeka

Povijesno gledano, čovjek je bio zauzet i ponesen tehnološkim uspjesima te povećanjem osobnog i društvenog standarda, tako da je u jednom razdoblju zaboravio, ili bolje rečeno,

zanemario utjecaj na okoliš. Valja očekivati da će današnji sukob između tehnološkog razvitka i očuvanja okoliša biti pokretačka snaga koja će korigirati postojeće tehnologije i koja će uvesti nove tehnologije koje će manje onečišćavati okoliš. Ali nikako se ne smije očekivati da će nas tehnologija spasiti ako na vrijeme ne promijenimo svoje životne navike.

Klimatske promjene

Međuvladin panel o klimatskim promjenama (IPCC), grupa je znanstvenika i stručnjaka za klimatske promjene koja tvrdi sljedeće: „Klima se mijenja i te klimatske promjene su uglavnom nastale zbog ljudskog djelovanja."

Činjenica je da se naša civilizacija prvi put u svojoj povijesti susreće s problemom koji zahvaća cijeli planet, pa nitko ne može tvrditi da ga se poruke ne tiču. Otežavajuće je što globalnu klimu ne poznajemo kao lako shvatljivi model, već kao skup pojava kojima tek otkrivamo međusobne veze, uzroke i posljedice. Kako te veze nije moguće otkriti i sagledati bez sudjelovanja najrazličitijih znanstvenih disciplina, od svih koji se žele upoznati s globalnim zatopljenjem zahtijeva se dosta čitanja, informiranja i učenja.

Prijedlog za rad s učenicima:

Pretjeranja potrošnja

Današnju civilizaciju s pravom možemo nazvati rasipničkom civilizacijom, odnosno potrošačkim društvom koje nema granica. Ovakvo ponašanje ima kobne posljedice i za okoliš jer stvara cijelu organizacijsku podlogu čiji je temelj prodaja i proizvodnja što veće količine proizvoda što većem broju ljudi.

Europski ministar okoliša Janez Potočnik je početkom 2011. godine prenio vrijednu poruku europskom društvu.

> *Moj stari mobitel sadrži zlato, platinu, paladij i bakar: resurse kojih u Europi gotovo da i nema. Jedna tona ovih malih elektroničkih aparata sadrži 280 grama zlata, 140 grama platine i paladija te 60 kilograma bakra. To definitivno nije otpad koji bismo trebali spaliti ili odložiti na odlagalištima, to je resurs koji moramo poštovati. Europska unija je ozbiljna kada kaže da će Europu učiniti „resursno efikasnom*

ekonomijom" baš kao što je i naglašeno u Europskoj strategiji 2020. To ne činimo samo zato da bismo smanjili negativni okolišni učinak ili emisije stakleničkih plinova; to činimo kako bismo stvorili nova, zelena radna mjesta; gdje samo sektor reciklaže otpada može osigurati 500.000 novih radnih mjesta u Europi.

Tzv. **„sveti čin konzumacije"** pažljivo je proračunat da nas navede na razmišljanje kako je kupovanje nekog proizvoda ono što će nam donijeti sreću i zadovoljstvo, iako je dokazano da nas kupovanje preko određene mjere više ne usrećuje, nego upravo obratno.

Na koncu se zbog raznoraznih razloga, uključujući **planirano zastarijevanje i cijene** prema kojima je zamjena jeftinija nego popravak, teško odlučujemo na popravak i ponovnu upotrebu roba ili nam je ona onemogućena zbog nedostatatka rezervnih dijelova.

Percipirano zastarjevanje je također grana industrijskog dizajna čiji je cilj suptilno reći kupcima kako njihove savršeno dobre, očuvane i kvalitetne cipele, obuća, odjeća i/ili slično više nisu u modi. Najočitiji primjer je modna industrija gdje se modni stilovi mijenjaju i dva puta godišnje. Kao odgovor na takvo zastarjevanje, diljem svijeta se javljaju takozvani ***Re-use* centri (centri za ponovnu upotrebu)** koji barem dio stvari koje odbacujemo mogu vratiti u upotrebu – bilo prodajom istih novim kupcima, bilo kao donaciju nerazvijenim zemljama u kojima je, iako je to možda teško zamislivo, odjeća teško dostupna i skupa. Međutim, takav pristup rješavanju problema još je uvijek nedostatan budući da tekstil danas i dalje čini značajan postotak u ukupnoj količini otpada.

Reklamiranje

Reklame za proizvode svuda su oko nas. Na velikim oglasnim pločama, pakovanjima, televiziji, radiju, u novinama, trgovinama i autobusnim stanicama, pa čak i u našem domu, reklamni slogani postaju dio našeg svakodnevnog govora. Posebnu pažnju treba posvetiti informacijama kojima se u reklamama ili na etiketama, kroz logoe i naslove, oglašavaju proizvodi prihvatljivi za okoliš. Ne bi se trebalo ravnodušno odnositi prema pitanju je li ovo napravljeno s pravom brigom za zaštitu prirode ili je posrijedi jednostavno zlonamjerno preuzimanje ovih simbola kako bi se apeliralo na društvenu svijest i obzire kupca.

Ekološki otisak

Donedavno je BDP (bruto društveni proizvod) bio jedino mjerilo i pristup mjerenju gospodarskog i društvenog napretka. No, manjkavost BDP-a sastoji se u tome što se kroz njega ne vidi jasna razlika između gospodarskih aktivnosti kojima se uistinu poboljšava standard življenja ljudi i gospodarskih aktivnosti kojima se on ne poboljšava.

Štoviše, znatan postotak našeg BDP-a – koji je svake godine sve veći – počiva na gospodarskom djelovanju koji ni na koji način ne pridonosi našem blagostanju. Ukratko, kako je to rekao senator **Robert Kennedy,** „uz pomoć BDP-a možemo izmjeriti sve osim onoga što životu daje smisao". Stoga su sve su češći pokušaji da se pronađe prikladna alternativa BDP-u. Jedan od zanimljivijih je i Happy Planet Index (HPI – Indeks Sretne planete) koji jasno pokazuje kako materijalno blagostanje nema puno veze sa srećom pojedinca. On mjeri podatke poput očekivane životne dobi, općeg dojma blagostanja i ekološkog otiska. Više na http://www.happyplanetindex.org/data/

Ljudska prava i održivi razvoj

U demokratskim društvima ljudi imaju pravo na slobodan pristup informacijama iz područja zaštite okoliša kao i pravo sudjelovanja u procesima donošenja odluka o pitanjima koja se tiču okoliša. Pa ipak, tokom dugog niza godina stanje okoliša, kao i utjecaj raznih aktivnosti na njega, držali su se u tajnosti.

Republika Hrvatska je potpisala i ratificirala Arhušku konvenciju (1988.) koja stoji na 3 stupa:

1. Stup — Pravo na pristup informacijama

2. Stup — Pravo na sudjelovanje javnosti u odlučivanju o pitanjima okoliša

3. Stup — Pravo na pristup pravosuđu u pitanjima okoliša

Ona obavezuje vlast da u slučajevima projekata i aktivnosti upravljanja otpadom, industrijske proizvodnje, izgradnje brana i puteva, rudarstva, proizvodnje energije i kemikalija, kao i drugih aktivnosti, obvezno uključi javnost u proces donošenja odluka, ali i da ostavi dovoljno vremena za pripremu odgovora. Štoviše, vlasti su obvezne organizirati javnu raspravu za svaki pojedinačni predloženi projekt.

Ako građani osjećaju da im nije omogućen slobodan pristup potrebnim informacijama ili učešće u donošenju odluka, oni mogu svoja prava potražiti na sudu. U tom slučaju vlasti moraju osigurati besplatan ili vrlo otvoren pristup pravosuđu.

Uloga organizacija civilnog društva u edukaciji za održivi razvoj

OCD-i se već godinama bave podizanjem svijesti građana i institucija, te rade na svojevrsnom marketingu koji promovira održivi razvoj i različite vrste edukacija, počevši od osnovnih informacija o održivom razvoju, njegovoj bitnosti, do konkretnih mjera koje svatko od nas, ali i javni sektor, može poduzeti. OCD-i uspješno obavljaju poslove poput zagovaranja, provedbe ciljanih projekata i kampanja, zastupanja, obuke, suradnje s vladama i međunarodnim agencijama na razvoju lokalnih projekata, kao i podršku te zaštitu od neodgovarajućih politika.

Neke od svjetskih i domaćih organizacija za zaštitu okoliša su: Friends of the Earth, Greenpeace, 350.org, BirdLife International, Earthwatch, Global Footprint Network, Rainforest Alliance, Zelena akcija (Zagreb), Sunce (Split), Zeleni Osijek, Zelena Istra, Eko – Zadar i dr.

Annie Leonard je 2007. godine napravila videouradak *Priča o stvarima* koji je obuhvatio sve ono što je naučila o slabim točkama svjetske ekonomije vođene konzumerizmom i temeljene na stalnom gospodarskom rastu.

Kampanja *Priča o stvarima* temeljena je na namjeri da nam otvori oči za jednu novu svjesnost o tome što nam ova potrošnja čini, što čini našoj ljudskoj braći širom svijeta i samoj zemlji. „Jednom kad postanemo svjesni“ piše ona, „shvatit ćemo da to ne treba biti tako. Ograničenja našeg planeta, količina vode, zraka, zemlje, prirodnih resursa, nameću ograničenja ljudskim aktivnostima, htjeli mi to ili ne.“

Prijedlog: Pustite učenicima **Film *Story of stuff...*** (dostupan na youtubeu).

- Dojmovi poslije filma, pozitivni, negativni, pretjerani...?
- Nakon što ste pogledali ovaj kratak film i nakon dobivenih dojmova, koje su vam slike ljudskog utjecaja na okoliš najjasnije? Možete li mi dati primjere nekih „ekoloških” katastrofa i koliki je utjecaj na pojavu tih katastrofa imao čovjek (direktno i indirektno) (npr. Izljev nafte u Meksičkom zaljevu 2010., Exxon

Valdez katastrofa na Aljasci 1989., Fukushima – tsunami u Japanu 2011., Tsunami 2004. u Aziji, Černobil 1986. ...)

Pustiti youtube film o plastici koja zagađuje oceane (8 min) http://www.youtube.com/watch?v=K4TUCCw4hlk

Prijedlozi za rad s učenicima:

Prijedlog 1:

- Predstavite i raspravite mehanizme kojima atmosfera regulira Zemljinu temperaturu.
- Objasnite učenicima/ama razliku između klimatskih promjena i globalnog zatopljenja.
- Što su stakleničkі plinovi i koje ljudske aktivnosti pojačavaju efekt staklenika? (Ugljikov dioksid CO2, Metan CH4, Dušikov oksid N2O)
- Naučite više o klimatskim promjenama i posljedicama koje ovaj proces ima na ljude i okoliš (podizanje razine mora, globalne srednje temperature...).
- Shvatite ulogu koju svaki pojedinac ima u prevladavanju ove opasnosti.
- Adaptacija (prilagodba) i Mitigacija (reduciranje učinaka opasnosti) – novi pojmovi bez kojih se više ne može govoriti o govoriti o borbi protiv klimatskih promjena.

Neka učenici/ice istraže utjecaj klimatskih promjena u odnosu na ljudsko zdravlje, okoliš, ekonomiju i politiku tj. koje su sve moguće posljedice.

Više možete pročitati na web stranicama **Državnog hidrometereološkog zavoda**
http://klima.hr/klima.php?id=klimatske_promjene

Pročitajte tekst o nestajanju nacija i država zbog posljedica klimatskih promjena.

Kako sačuvati ozonski omotač?

Prijedlog 2:

Kako bismo dočarali današnju zaluđenost posjedovanjem stvari i novca, koristimo **anegdotu o ribaru iz Meksika**. Naravno, anegdota je izmišljena i primjenjiva za bilo koji dio svijeta. (podjela uloga)

Radnja se događa u turističkom mjestu na meksičkoj obali, a u glavnim ulogama su američki turist i meksički ribar.

U rano prijepodne, negdje oko 10 sati, američki turist dolazi na plažu kako bi uživao u moru i suncu, a tamo susreće ribara kako odmara na plaži.

Turist: Dobro jutro, gospodine, već ste gotovi s poslom?

Ribar: Jesam, već sam ulovio dovoljno za današnji ručak.

Turist: Tek je deset sati, da ste radili do tri sata, ulovili biste puno više ribe.

Ribar: Pa ne mogu ja pojesti toliko ribe, nema potrebe da toliko radim.

Turist: Pa da svaki dan radite više, ulovili biste puno više ribe, ono što ne biste mogli pojesti, mogli biste prodavati na tržnici i zarađivati puno novca.

Ribar: A što da radim s tim novcem, ne treba mi.

Turist: Pa mogli biste kupiti novi čamac kojim biste brže plovili, nove mreže kojima biste lovili više ribe i slično.

Ribar: A zašto da to radim, dragi gospodine, ja ribe za svoje potrebe lako ulovim i sa svojim malim čamcem.

Turist: Da, ali nakon nekog vremena biste mogli prodavati toliko ribe da biste mogli kupiti ribarski brod. Mogli biste imati toliko novca da bi drugi mogli raditi za vas.

Ribar: A što da ja tada radim?

Turist: Tada uopće više ne morate raditi, možete ležati na plaži i odmarati.

Ribar: Hvala, dragi čovječe, ali ja to upravo i radim.

Primjer propasti civilizacija

Od početka civilizacije na zemlji postoje očiti dokazi kako su drevne civilizacije propale zbog lošeg gospodarenja nekim prirodnim resursima. Drevne civilizacije su više pažnje pridavale proizvodnji hrane, dok ih problemi energetike ili otpada nisu toliko zabrinjavali.

Sumerani su kao civilizacija u četvrtom stoljeću prije Krista bili napredni. Međutim, nisu uviđali pogreške i nisu bili svjesni posljedica svog vlastitog razvoja te su zbog loših projekata navodnjavanja i odvodnje u potpunosti uništili proizvodnost svojih polja.

U nedostatku vode ili da bi izbjegli sušu, Sumerani su koristili morsku vodu za navodnjavanje a konačni cilj povećanja proizvodnosti poljoprivrednih površina doveo je do toga da su polja zaslanjena i više nisu mogla prehranjivati stalno rastuću populaciju.

Sličnu sudbinu doživjela je i civilizacija Maja koji su svoju hranu izgubili zbog pretjeranog krčenja šuma, što je dovelo do erozije zemlje i smanjenja mogućnosti proizvodnje hrane.

Međutim najekstremniji povijesni slučaj izumiranja cijele jedne civilizacije jesu Uskršnji otoci, gdje je civilizacija nestala zbog deforestacije (krčenja šuma) i povećanja populacije. Stanovnici tog otoka hranili su se dupinovim mesom, a zbog povećanja populacije počeli su rušiti šume za izgradnju nastambi i splavi za lov na dupine, sve dok nije posječeno i posljednje drvo. Prirodna ravnoteža na otoku postala je poremećena te više nije bilo moguće uzgajati nijednu prehrambenu kulturu. Rezultat ovakvog lošeg „menadžmenta" bilo je postupno umiranje od gladi i izumiranje cijele jedne civilizacije.

Kada bismo povukli paralelu između današnje globalne situacije i drevnih civilizacija, ispada da kao inteligentnija ljudska vrsta ništa nismo naučili. Kao i nekad Sumerani, mi danas uništavamo jedan od osnovnih resursa za opstanak – površine za proizvodnju hrane. Danas to radimo na drugačije načine i znamo gotovo sve o posljedicama našeg neodgovornog ponašanja, međutim, globalno ne poduzimamo dovoljno napora da se vratimo na pravi put. Paralela se može povući i s Majama budući da sječa šuma za povećanje poljoprivrednih površina za uzgoj raznih kultura danas dovodi do masovne devastacije šumskih područja, a poznato je da ona čine pluća našeg planeta. Paralele se također mogu povući i s Uskršnjim otocima, s obzirom na to da zbog povećanja populacije potrebe za resursima rastu, dok je sve očitija činjenica da prirodnih resursa ima sve manje ili su gotovo uništeni.

Razumijevanje ekonomske sfere

Autor: Mislav Žitko

Korist ekonomskog obrazovanja leži u tome
što ono onemogućuje da nas ekonomisti zavaraju.

Joan Robinson

Povezanost s kurikulumom

Ključni sadržaji za razumijevanje gospodarske /ekonomske dimenzije su: odgovorno gospodarstvo/ ekonomija, razvijanje poduzetnosti, razumijevanje proizvodnih odnosa, pravo na učenje za konkurentnost, zaštita potrošača. U četvrtom obrazovnom ciklusu dodaju se i teme poput zaštite i moći potrošača, utjecaj na proizvodnju, tržište i društvo.

Povijesno određenje ekonomske discipline

Usprkos određenju ekonomije kao discipline koja je usredotočena na učinkovitu alokaciju oskudnih resursa, pitanja koja ulaze u ekonomsku analizu čine mnogo širi problemski skup. Suvremene su ekonomske discipline u velikoj mjeri usvojile različite matematičke, odnosno kvantitativne metode istraživanja pa se na prvi pogled čini kako ekonomija kao disciplina jednostavno opisuje stukturu određene privrede, međutim ekonomske teorije neizostavno sadržavaju vrijednosne elemente. Time se ne dovodi u pitanje sposobnost ekonomske discipline da objašnjava i predviđa ekonomske fenomene, nego se podcrtava činjenica da su **ljudi kroz povijest izgrađivali ekonomske institucije imajući u vidu ostvarenje kako ekonomskih, tako i političkih ciljeva.**

U tom pogledu donekle je važno razdijeliti ekonomska pitanja od same ekonomske znanosti. Ekonomski problemi, dio opće intelektualne povijesti, jednako su tako bili razmatrani u antici od strane grčkih filozofa poput Aristotela, u srednjovjekovnom razdoblju od strane teologa poput sv.Tome Akvinskog, kao i početkom 20. stoljeća od strane vodećih ekonomista poput Leona Walrasa, Josepha Scumpetera ili Johna Maynarda Keynesa. Međutim samostalna se ekonomska disciplina razvila tek kasnije u Europi, najprije kao klasična politička ekonomija, a zatim kao danas dominantna neoklasična ekonomika. Činjenica da je ekonomija kao disciplina zaživjela tek nakon feudalnog razdoblja govori nešto o samim društvima. Naime, u ranijim su se razdobljima rasprave o bogatstvu i društvenoj moći odvijale u okviru razmatranja političkih, vojnih i religijskih problema. Osamostaljenje ekonomske problematike podržano je kapitalizmom kao privrednim sustavom u kojemu se proizvodnja, potrošnja, konkurentnost, inovacija itd. mogu razmatrati bez uvođenja ne-ekonomskih faktora.

Uvjet proizvodnje roba jest da faktori proizvodnje poput zemlje, rada i kapitala budu u robnoj formi dostupni na tržištu. Proizvodnja, drugim riječima, omogućuje potrošačima da troše robe koje su same proizvod nekih drugih roba upotrebljenih od strane poduzeća. Tako dolazimo do mogućnosti razlikovanja tržišta faktora proizvodnje i tržišta potrošne robe. Ekonomska znanost u tom pogledu analizira kako tržišta kroz ponudu i potražnju „racionalno" alociraju resurse za proizvodnju različitih roba u društvu za koje se pretpostavlja da ima neograničene potrebe. Oskudnost resursa, pretpostavka na koju se oslanja suvremena ekonomska znanost, proizlazi tako iz pretpostavke da su želje potrošača i proizvođača neograničene, a sredstva za

ostvarenje tih želja zadana, zbog čega je ekonomsko odlučivanje problemski određeno najboljom upotrebom ograničenih resursa.

Nema sumnje da je razmjena oduvijek bila sastavni dio ljudskog društva. Jednako tako, zemlju, rad i sredstva za proizvodnju možemo naći u najranijim ljudskim zajednicama. Međutim, tek se s razvojem najprije manufakture, a zatim industrije, stvaraju uvjeti za komodifikaciju prirodnih resursa. Institucionalni okvir pomoću kojeg je kodificirana i pravno ovjerena tržišna igra dolazi kao posljednji moment u razvoju tržišnog društva. Ekonomija kao refleksija o mogućnosti upotrebe tržišnog mehanizma proizlazi iz potreba tržišnog društva da se na jasniji i razgovjetniji način suoči s preprekama koje ono donosi. Pritom politička (vrijednosna) dimenzija nije ukinuta nego se, ponekad prešutno, pojavljuje kao opći okvir ekonomskih istraživanja. Pitanja što, kako i za koga proizvoditi biti će prema tome određena političkom pozicijom subjekta koji pitanja postavlja i oslanja se na ekonomski diskurs u potrazi za odgovorima. Primjerice, pokušaj ostvarenja egalitarnog društva donosi sa sobom sasvim drugačiji niz ekonomskih i politički prepreka od pokušaja ostvarenja društvenog uređenja u kojem egalitarnost ne predstavlja značajnu pozitivnu vrijednost, iako možemo zamisliti više ili manje učinkovita egalitarna društva.

Pretpostavke tržišne igre

Kada se govori o tržištu i robama za proizvodnju i potrošnju koje se pomoću njega dobavljaju potrebno je naglasiti nekoliko točaka koje obično prolaze nezapaženo. Prvo, kapital se kao *differentia specifica* kapitalističke privrede pojavljuje u dvostrukoj funkciji: jednom kao sredstva za proizvodnju i sirovine, drugi put kao pravo na apropriaciju cjelokupnog proizvoda. Iako se može učiniti da je odnos između poslodavca i radnika određen isključivo vlasništvom nad sredstvima za proizvodnju, ugovor o radu ključan je za uspostavljanje odnosa u kojem kapital umajmljuje rad, i u skladu s tim, stječe pravnu osnovu za apropriaciju proizvoda rada. U tom se pogledu ugovor o radu pokazuje kao značajna prepreka uvođenju ekonomske demokracije, ili drugih oblika u kojima bi zaposlenici mogli sudjelovati u upravljanju i dijeliti koristi proizvodnje.

Nadalje, tržišna igra povezana je s fenomenom neplaniranih posljedica. U mjeri u kojoj su tržišni ishodi povezani s odlukama velikog broja aktera koji s obzirom na različiti stupanj ekonomske moći utječu na ekonomsku dinamiku, zbir djelovanja svih aktera redovito donosi fenomene koje većina nije mogla predvidjeti niti uklopiti u vlastite poslovne planove, a koji se ne tiču samo ekonomskih aktera u užem smislu, nego cijelog društva. Prvotnu artikulaciju problema neplaniranih posljedica nalazimo kod Adama Smitha koji u svome čuvenom djelu *Bogatstvo naroda* gradi teoriju prema kojoj slijeđenje vlastitog interesa putem tržišnog mehanizma dovodi do povećanja društvenog blagostanja. Iako Smith nije držao da je prinicip sebičnog slijeđenja vlastitog interesa nešto samo po sebi dobro, **unutar konkurencijskog mehanizma ono nagoni aktere da za najnižu moguću cijenu ponude najbolji proizvod**. **Među** samim **proizvođačima i potrošačima nema dogovora**, nego ih sami principi ljudske racionalnosti i tržišne igre tjeraju da se ponašaju kao da im je doista cilj povećati razinu društvenog blagostanja.

Ovdje se dotičemo ključnih ekonomskih pojmova: **ponuda, potražnja i tržište.** Slijedeći Smitha možemo reći da je ponuda drugo ime za proizvođače koji žele maksimizirati profit i nastaviti poslovanje u još većem obujmu, dok je potražnja drugo ime za potrošače koji žele uvećati vlastitu dobrobit, odnosno maksimizirati vlastitu korist, a pritom imaju novčana sredstva da svoje preference pretvore u efektivnu potražnju. **Tržište se onda pojavljuje u funkciji spajanja ponude i potražnje, isključivo na temelju ekonomskog interesa bez**

izvanjskog upletanja države ili neke druge „vanjske" instance. Najjednostavniji prikaz ponude i potražnje prikazuje dvije krivulje

koje se sijeku u jednoj točki. Rastuća krivulja ponude ukazuje da su proizvođači spremni ponuditi više *outputa*, tj. proizvoda kako cijena raste, dok su potrošači spremni kupiti više proizvoda kako cijena pada. Točka susreta u kojem se interesi jedne i druge strane ostvaruju na optimalan način jest točka ravnoteže ili točka čišćenja cijena.

Prema tome, primjetno je da se s razvojem ekonomske discipline promijenio i **koncept javnog interesa**. On je sada jednostavno pojam koji je vezan uz **mogućnost prodaje proizvoda po najnižoj mogućoj cijeni najvećem broju zainteresiranih pojedinaca**. **Nevidljiva ruka tržišta osigurava najbolji mogući ishod**, a ekonomisti pokušavaju analizirati sve aspekte ekonomskog života upotrebljavajući prethodno skicirani model ponude i potražnje. Drugim riječima**, ono što vrijedi na tržištu kapitala, vrijedi i na tržištu rada**, ali i na drugim tržištima na kojima racionalni pojedinci također dolaze u priliku uvećati vlastito, a zatim i društveno blagostanje. Takav je tretman različitih faktora proizvodnje veoma brzo došao na udar kritičara. Ekonomski povjesničar Karl Polanyi je ustvrdio da **kada je riječ o zemlji, radu i novcu, tada govorimo o fiktivnim dobrima, budući da ona nisu nastala s idejom da će biti plasirana na trižište, već su postojala i prije uspostave tržišne privrede**. Stoga su, tvrdio je Polanyi, **potrebni značajni napori da se ne-tržišni faktori komodificiraju, a društvo bi trebalo uzeti u obzir negativne posljedice širenja tržišta i razviti prikladne zaštitne mehanizme** (usp. Karl Polanjyi, *Velika transformacija*).

Obično nakon velikih ekonomskih kriza postaje jasno da tržišna privreda i društvo koje se u njoj ogleda sa sobom nose inherentne opasnosti. Ovdje opet možemo govoriti o neplaniranim posljedicama, kao što o njima govore i sami ekonomisti nazivajući ih eksternalijama. Eksternalije su posljedice tržišne igre koje su nametnute trećoj stranci neuključenoj u samu tržišnu transakciju o kojoj je riječ. Tipičan primjer eksternalije jesu različiti oblici zagađenja prirode koji proizlaze iz različitih transakcija, primjerice kupovine automobila, bez preuzimanja odgovornosti na strani proizvođača i potrošača. Nešto prikrivenije eksternalije povezane su sa smanjenjem kvalitete proizvoda ili povećanjem njegove zloćudnosti zbog sve izraženije konkurentske utakmice. Takav su primjer drugorazrednni hipotekarni krediti plasirani dijelovima radničke klase prije nastupa ekonomske krize 2008. godine. Riječ je o siromašnijim kućanstvima koja se nisu kvalificirala za prvorazredne kredite, a istovremeno nisu bila upoznata s rizicima koji proizlaze iz takvog dužničkog odnosa.

Problem eksternalija opet uvodi pitanje o ulozi **nejednako raspodijeljene moći u procesu oblikovanja ekonomskih odnosa**. Uz već spomenutu činjenicu nedemokratskih odnosa i hijerarhijskog odlučivanja u domeni proizvodnje, nailazimo na problem asimetričnih informacija kako u domeni proizvodnje, tako i na razini individualne potrošnje. Kritičari tržišne privrede često upozoravaju kako **čovjek kao potrošač možda dolazi na tržište roba i usluga kako bi povećao vlastito blagostanje trošeći tako da maksimizira svoju korist, ali da je situacija na tržištu takva da on sam ne može imati sve potrebne informacije o proizvodima koje su mu potrebne čak i pod pretpostavkom da se ponaša posve racionalno**. Proizvođač **ima motiv da prikrije sve one činjenice koje bi mogle biti „negativna reklama" i posljedično uzrokom smanjene prodaje**. Pojedinačni potrošač ne može skupiti sve informacije jer za tako sveobuhvatan pothvat nema dovoljno vremena, sredstava ni znanja. Stoga je **potrebno ustanoviti regulatorni okvir kojim će se ublažiti učinci asimetričnih tržišnih odnosa.** Jednako je tako **potrebno provoditi regulatorne prakse u svrhu uklanjanja ili umanjenja rizika vezanih uz tržišne transakcije. Takav posao mogu obaviti samo posebno osposobljene javne službe i agencije, pri čemu se javlja počesto antagonističan odnos države i tržišta.**

Država, tržište i regulacija privrede

Od Adama Smitha do suvremene neoklasične ekonomske teorije, na različite načine se pretpostavljalo kako tržišni mehanizam prepušten samome sebi daje najbolje rezultate na mikro i makroekonomskoj razini. Međutim, ekonomske krize veoma često nisu rezultat slučajne, neočekivane nepogode ili šoka koji ima svoje porijeklo izvan privrede. Tokom dvadesetog stoljeća kapitalizam se pokazao nestablinim sustavom u kojem **iznimno bogatstvo i rast proizvodnih sposobnosti društva su-postoje s nesigurnošću, nemogućnošću zadovoljenja osnovnih životnih potreba ili neprestanom prijetnjom pada u siromaštvo**. Zbog toga su poneki autori koji su se ekonomskim problemima bavili izvan dominantnog neoklasičnog okvira, poput Karla Marxa, J.M. Keynesa, Thorstena Veblena ili J.K.Galbraitha, zadobili popularnost i priznanje u nekim znanstvenim krugovima. Svima njima zajednička je kritika tržišta kao rješenja na sva pitanja. U političkoj se pak povijesti država pojavljivala kao instrument obuzdavanja ponekad pomahnitalih tržišta. Dakako, država je složena forma, te veoma često biva upotrebljena od strane pojedinih tržišnih aktera za ostvarivanje njihovih interesa. Međutim, osim aktivne uloge kod, primjerice, osiguravanja vanjskih tržišta za domaće kompanije, **država ima mogućnost donošenja niza mjera i pravila koja mogu poboljšati položaj ljudi s obzirom na spomenute asimetrične odnose u domeni proizvodnje i potrošnje.** U mjeri u kojoj demokratski mehanizmi čine upravljačku strukturu prijemčivom za potrebe stanovništa, **država može upotrijebiti svoje poluge moći kako bi osigurala bolji i sigurniji život građana**. Država se tako tijekom dvadesetog stoljeća pojavljuje kao država blagostanja, posebna politička forma u kojoj su složeni i za kvalitetu života značajni sustavi uklonjeni iz tržišne utakmice. Obrazovanje i zdravstvo, primjerice, postaju dostupni svim građanima bez obzira na bogatstvo i dohodak, dok država investira u javnu infrastukturu i subvencionira programe od javnog interesa. Ova se uloga države, ne slučajno, preklapa sa širenjem demokratskih prava i jačanjem radničkih sindikata. Usprkos tomu što kapitalizam nema ugrađene mehanizme kojima bi se, makar postepeno, proizvela veća jednakost i veća osjetljivost sustava za probleme najranjivih skupina, jednom kada su pravila igre promijenjena na institucionalnoj razini, transformativni učinci potrajali su nekoliko desetljeća.

„Klasni kompromis" između poslodavaca i radnika koji se ogledao u institucijama države blagostanja, biva doveden u pitanje tek kasnih sedamdesetih godina, uslijed borbe protiv inflacije i rasta financijskih tržišta koja su promijenila narav akumulacijskog procesa u suvremenom kapitalizmu. Dakako, opadanje države

blagostanja ne može se svesti na jedan faktor budući da je riječ o složenom procesu kojega su oblikovali suprotstavljeni interesi različitih društvenih aktera. Ipak, postepena komodifikacija različitih usluga koje su u okviru države blagostanja bile dostupne građanima, provodila se kroz ponovno uvođenje „starih" agrumentacijskih obrazaca iz vremena Adama Smitha. Privatizacija ili komodifikacija predstavljene su kao nužan korak u procesu stvaranja učinkovitije privrede i posljedično više razine društvenog blagostanja. Nadalje, liberalizacija različitih sektora privrede postavljena je kao zahtjev komplementaran privatizaciji: uz privatno vlasništvo, liberalizirani, to jest neograničeni tržišni mehanizam trebao je dovesti do boljih ishoda od onih koje je nudila država blagostanja. Pritom je važno naglasiti kako se povratak tržišnom društvu odvijao i putem posebnih politika smanjenja opterećenja i troškova kapitala, pri čemu su porezne politike i različiti trgovinski sporazumi imali važnu ulogu. Iako je tijekom proteklih desetljeća tržišni mehanizam postao središnji oslonac za reforme najrazličitijih sektora, u konačnici se izražena konkurencija između poduzeća, a zatim i između nacionalnih država, pokazala kao „utrka prema dnu". Kriza profitabilnosti i problem makroekonomske neravnoteže izazvane inflacijom su nadvladani, ali je cijena za to bila razmjerno visoka iz očišta radničke i srednje klase: nesigurnost u pogledu radničkih i socijalnih prava, nestalnost radnog mjesta, demokratski deficiti proizašli iz dominacije ekonomije nad politikom i fraglinost privredne strukture uzrokovana sve izraženijom dominacijom financijskog kapitala.

Ekonomija između znanosti i ideologije

Ekonomska povijest pokazuje kako se promjena u privrednoj strukturi ne može izvršiti bez odgovora na vrijednosna, odnosno politička pitanja. Ekonomska disciplina može ponuditi intelektualna sredstva za ostvarenje ciljeva ekonomske politike, ali ne može dati odgovor na pitanje koju ekonomsku politiku treba slijediti. Druge discipline koje u različitim aspektima uzimaju čovjeka kao predmet svoga istraživanja također mogu biti od koristi u razmatranju ekonomskih problema, ali ni one ne mogu dati jednoznačnu sliku „dobrog društva". Problem leži u činjenici da u društvu u kojemu ekonomsko polje funkcionira autonomno i donekle drži primat nad ostalim aspektima ljudske društvenosti, sama definicija društvenih kategorija postaje ulog u društvenoj borbi oko usmjerenja ekonomskih politika. Ovo se možda najjasnije pokazuje u čuvenoj izjavi Margaret Thatcher: „Društvo ne postoji, postoje samo pojedinci i njihove obitelji." No različite ekonomske teorije neprekidno se sukobljavaju oko temeljnih pitanja, npr. o funkcioniranju ljudske racionalnosti, o ulozi institucija u ekonomskim sustavima ili o načinima nošenja s neizvjesnošću i rizikom pri donošenju ekonomskih odluka.

U konačnici ekonomske politike ovise o stanju ekonomske discipline, odnosno borbama da se određenim pitanjima dā prvorazredni status unutar istraživačkog pogona (uz istovremenu marginalizaciju drugih), i stanju političkog polja, to jest, snazi pregovaračkih pozicija kapitala i rada.**Svojom upućenošću i poznavanjem ekonomske povijesti i teorije, građani mogu doprinijeti boljim javnim raspravama i odgovarajućim pritiscima na političke i ekonomske elite u političkim prekretnicama i ekonomskim krizama. Ili, kako je to sumarno opisala Joan Robinson, korist ekonomskog obrazovanja leži u tome što ono onemogućuje da nas ekonomisti zavaraju.**

KAKO?

Metode koje nam pomažu u provedbi

Suradničko učenje

Autorica: Ana Žnidarec Čučković

Zahtjevi današnjeg doba obilježeni su međusobnom povezanošću zajednice s društvenim institucijama, a ona zahtijeva visok stupanj suradnje. U tom društvu nalazi se i škola u kojoj je nastava orijentirana prema učeniku te se pri tom koriste didaktičke strategije uključivanja učenika/ica u nastavni proces. Prema Kurikulumu građanskog odgoja i obrazovanja:

> u odgoju i obrazovanju se napušta dosadašnje načelo učenja i poučavanja radi stjecanja faktografskog znanja i prihvaća načelo **učenja i poučavanja radi stjecanja aplikativnog i transformativnog znanja i vještina koji su otvoreni inovacijama i nadograđivanju sukladno ubrzanim promjenama u društvu, kulturi, gospodarstvu, znanosti i tehnologiji.**

„Brojne pedagoške situacije pridonose ostvarivanju ciljeva odgoja i obrazovanja, na kognitivni, afektivni i psihomotorni razvoj.“ (Bognar, Matijević, 1993)

Učenički obrazovni ciljevi mogu biti usmjereni prema promicanju suradnje, natjecanja ili individualnih napora. Isto tako, svaka učionica strukturirano provodi nastavni proces sa svrhom ostvarivanja zadanog cilja. Strategije aktivnog učenja povezuju učitelje/ice i učenike/ice kroz pripremu nastave, rad i vrednovanje rezultata dobivenih radom. Neposredna interakcija učitelja/ica i učenika/ica omogućava raznolik odabir oblika i metoda rada, što u konačnici čini primjereniji i kvalitetniji nastavni proces. Nastavno ozračje usmjereno poticanju kritičkog mišljenja ostvaruje se putem suradničkog učenja. Ova nastavna metoda, između ostalih, svoje filozofsko polazište pronalazi u mišljenju i sadržaju (Costa, 1992):

Proces mišljenja mora postati i sadržaj poučavanja. Učeničko odlučivanje, oblikovanje mišljenja, rješavanje problema, suradnički rad, učenje kako učiti iz raznih izvora te kreativno integriranje ideja i informacija moraju se uvijek smatrati bitnim i neodvojivim dijelom sadržaja nastavnog programa. Proces poučavanja objedinjuje ove mehanizme i zahvaljujući njima ostatak nastavnog programa postaje smislen, vrijedan i svrhovit temelj sadržaja koji se poučava.

Suradnju čini zajednički rad sa svrhom ostvarivanja zajedničkog cilja. Unutar ranije pripremljenih suradničkih zadataka i situacija, učenici/ice tragaju za rezultatima na osobnoj i grupnoj razini. Nastava se odvija u manjim skupinama tako da učenici/ice rade zajedno (grupa, rad u paru ili samostalni rad na zadatku) kako bi povećali vlastito i međusobno učenje. Ovdje se uključuje predlaganje, zajedničko rješavanje nekog problema i istraživanje ranije dogovorene teme putem čega se dolazi do novih ideja, novih situacija ili nečega jedinstvenog. Iz brojne literature i priloženih istraživanja može se uvidjeti uspješnost učenika/ica te kvalitetnije i zanimljivije poučavanje i učenje putem ove metode. **Osim usvajanja znanja, učenici/ice razvijaju kritičko, kreativno i logičko mišljenje, različite komunikacijske i socijalne vještine te jačaju samopoštovanje** (Richardson, 1997). Ono **potiče skupinu na razmjenu gledišta i iskustava i na zajedničko rješavanje problema**. Omogućuje i potiče timski rad (Mlinarević, Peko, Vujnović, 2003). Oni razredi koji primjenjuju ovu metodu izdvajaju se po nekim općim karakteristikama koje literatura prepoznaje kao: pozitivna međuovisnost, neposredna poticajna interakcija, individualna i grupna odgovornost, ravnopravno sudjelovanje/suradnička umijeća te grupno procesiranje (Dijagram 1).

Dijagram 1: Sastavnice suradničkog učenja

1. Pozitivna međuovisnost – ona se događa na temelju povezanosti uspjeha pojedinaca i grupe. Učenici/ice moraju osjetiti da njihov uspjeh ili neuspjeh znači uspjeh ili neuspjeh svih u skupini. To znači da se svi moraju maksimalno truditi, uzajamno pomagati bez odustajanja (Romić, 2002). Bitno je razlikovati jake i slabe oblike pozitivne međuovisnosti koja je usko povezana s motiviranošću pri ostvarivanju zadanog cilja. Kako bi razvijali pozitivnu međuovisnost, moramo se koncentrirati na strukturu zadanog zadatka te na strukturiranje grupne ocjene rezultata. Ako je razred dominantno natjecateljski orijentiran onda su učenici negativno međuovisni. Tada se uspjesi jedne grupe povezuju s neuspjehom druge grupe.

2. Neposredna poticajna interakcija – ona osigurava učenicima/ama međusobnu komunikaciju putem suradnje kod rješavanja zadataka, kod pomaganja i međusobnog učeničkog poučavanja, kod zajedničkih dogovora o mogućim rješenjima nekog problema i svakako kod načina učenja. Neposrednom poticajnom interakcijom povećava se pozitivan učinak suradničkog učenja. Učenici/ice se koriste objašnjavanjem, raspravljaju i prenose svoje znanje vršnjacima.

3. Individualna i grupna odgovornost – Uključivanje individualne odgovornosti doprinosi akademskoj dobrobiti suradničkog učenja. Metode koje osiguravaju grupnu ocjenu ili grupni uradak, a da pri tome ne uzimaju u obzir individualnu odgovornost svakog pojedinca za njegov doprinos ne doprinose akademskom uspjehu (Slavin, 1983). Svakom je učeniku dodijeljena određena uloga, a time i odgovornost u okviru posebno sastavljene grupe. Jasna je analogija da uspješnim izvršenjem zadanog zadatka svaki pojedinac doprinosi uspjehu skupine ili u suprotnom uz neuspješno izvršenje zadatka grupa bude iznevjerena.

4. Ravnopravno sudjelovanje/suradnička umijeća – ono se osigurava dodjeljivanjem zadataka i podjelom rada. Ravnopravno sudjelovanje čini osnovu za učenički uspjeh svih uključenih te mu je potrebna struktura. Učenje se događa interakcijom učenika/ica s nastavnim sadržajem ili interakcijom s drugim učenicima/ama. Umijeća koja želimo poučavati ovise o dobi učenika/ica, a neka od njih su: lijepo ponašanje, uporaba obrazaca ponašanja (izvoli, hvala, molim, oprosti) u svim situacijama, dijeljenje osjećaja, davanje i primanje različitih mišljenja, vrednovanje sebe i drugih, vođenje, komuniciranje, odlučivanje, izgradnja povjerenja i rješavanje sukoba.

5. Grupno procesiranje – predstavlja skupnu diskusiju u kojoj učenici/ice procjenjuju kvalitetu rada, koliko su uspješno ostvarili zadane ciljeve i kako su se ponašali unutar skupine. U ovoj sastavnici nastavnici/ice prate grupu, postavljaju pitanja, rade refleksiju i daju povratnu informaciju o uspješnosti suradnje.

Kao što je ranije navedeno, suradničko učenje odvija se kroz rad u paru i rad u grupama kao jedan od najčešćih oblika rada. Rad u paru može biti dobar početak za skupne aktivnosti koje zahtijevaju veću razinu suradnje (npr. postavljanje problema, prikupljanje informacija, izrada plana, provjeravanje rješenja) i tada se koristimo aktivnostima:

- Razmisli/spari/razmijeni;
- Sažmi/spari/razmijeni;
- Formuliraj/razmijeni/poslušaj/kreiraj (više u: Meredith, K. S., Steele, J. L., Temple, C., 1998).

Strategije suradničkog učenja za rad u grupama su brojne te se mogu koristiti u raznim dijelovima nastavnog sata ovisno o ciljevima, zadacima i sadržaju. Njima se omogućuju misaone razmjene čime se potiče razumijevanje. Koristimo se: pedagoškom radionicom, igranjem uloga, simulacijom, olujom ideja, kooperativnom slagalicom i dopunjaljkom, stablom budućnosti, grozdovima, čitanjem u paru, uglovima,

„kolom-naokolo", intervjuom u tri koraka, momčadima/igrama/turnirima, „olovkom u sredini", grupnom istragom itd. (više u: Meredith, K. S., Steele, J. L., Temple, C., 1998). U završnoj raspravi događa se grupna diskusija u kojoj učenici/ice pojašnjavaju i izražavaju vlastita stajališta i osluškuju gledišta drugih učenika/ica. Ovdje možemo koristiti strategije: čarobnog mikrofona, koncentričnih krugova te strategiju slažem se-ne slažem se jer dobivanje podataka iz refleksije može poslužiti kao prilika da se prisjetimo nekih iskustava i da se smisleno identificiramo s onim smo naučili o sebi i drugima. Uloga nastavnika/ice ovdje je usmjerena na vođenje razmišljanja kroz sigurnu raspravu tražeći značajna pitanja iz pred-planskog slijeda.

Suradničke uloge

Kao što smo ranije naveli, suradničkim učenjem u skupini omogućuje se misaona razmjena koja potiče razumijevanje. Kao bi se izbjegla isključiva individualizacija, potrebno je stvoriti organizaciju razreda koja potiče učeničku interakciju. Zbog toga se rad organizira u manjim skupinama od po 4 učenika/ica čime dobivamo 6 smjerova komunikacije. Skupine nek budu miješane (po spolu, školskom uspjehu...) i organizirane u kružnom rasporedu sjedenja. Središnji dio kruga služi za provođenje zadanih aktivnosti. Svaki/a učenik/ica odabranom aktivnošću dobiva i preuzima svoju ulogu u grupi. Time se svakom sudioniku omogućuje zadovoljavanje žeđi za znanjem, prema njihovim osobnim interesima i potrebama. Suradničko učenje ne govori samo o jednakim prilikama za sve učenike/ice, nego im to i osigurava restrukturiranjem procesa učenja:

- Za svakog pojedinca osigurana je podrška mikro-skupine čiji uspjeh ovisi o uspjehu njenih članova.
- Dodjela kooperativnih uloga ovdje nam pomaže zajedničkom učenju cijele zajednice te u zajedničkoj izgradnji znanja. Suradničke uloge definirane su za razvoj obrazaca ponašanja i kompetencija vezanih za suradnju s mikro skupinama. Svatko ima drugačiju ulogu u svojoj skupini. Ako netko uspješno ovlada odgovarajućim obrascima ponašanja igrajući svoju ulogu, onda može preuzeti novu ulogu. Netko drugi preuzima njegovu raniju ulogu, a on/ona osobno može pomoći na temelju stečenih, osobnih iskustava. Možemo vidjeti da time – putem značenja suradničkih uloga – svaki/a učenik/ica uvježbava svaki oblik učenja. Te uloge su:
    - **Tragač**: potiče na traženje rješenja zadanog problema, svi ostali članovi grupe pomažu pronalasku rješenja – svi bi trebali tražiti!
    - **Pisač**: vodi zapisnik o svemu što se radi u grupi, svi članovi grupe također trebaju voditi bilješke i pomagati prilikom objedinjavanja npr. zajedničkog plakata – svi bi trebali pisati!
    - **Ohrabritelj**: omogućava jednak pristup svim članovima grupe, brine da svi članovi grupe sudjeluju na jednakopravnoj osnovi u radu grupe – ravnopravno sudjelovanje i pristup!
    - **Pratitelj vremena**: vodi brigu da se zadaci izvršavaju na vrijeme, pazi da svi sudjeluju u radu jer se zajedničkim radom brže ostvaruju postavljeni ciljevi.
    - **Inspektor**: provjerava razumiju li svi trenutačni zadatak.
    - **Izviđač**: traži potrebne informacije od drugih grupa.
    - **Mjerač vremena**: pazi na vremenska ograničenja i održava usredotočenost grupe na aktivnost.
    - **Aktivni slušač:** ponavlja ili parafrazira ono što su drugi rekli.
    - **Postavljač pitanja**: izvlači ideje i na zadatak usmjerene priloge svih članova grupe.
    - **Čitač:** čita sve pisane materijale grupi.

- **Sažimač**: prikuplja grupne zaključke kako bi oni imali smisla u cjelini.

Brojne su prednosti suradničkog učenja. Putem njega podiže se učenička motivacija, potiče se kritičko mišljenje, proširuju se obrazovna iskustva, povećava se djelotvornost učenja, pozitivno se djeluje na samopouzdanje, intenzivira se socijalno učenje, potiču se i razvijaju kompetencije potrebne za demokratsko društvo i aktivne građane. Vidljiva je i perspektiva rasterećivanja nastavnika. Radna etika pojavljuje se u najranijem uzrastu kao važan element za uspjeh. Vrijednosti koje se potiču ovakvim pristupom su: suradnja, komunikacija, kritičko mišljenje, samopouzdanje i sloboda, redom važne komponente građanskog odgoja i obrazovanja.

Isto tako, istraživanja pokazuju pozitivno djelovanje suradničkog učenja spram smanjenja predrasuda prema djeci s teškoćama koja su uključena u redovnu nastavu. Učitelj/ica je važan čimbenik kvalitete odgoja i obrazovanja, on/a u zajednici s drugim učiteljima kreira preduvjete za suradničko učenje. Ti preduvjeti stvaraju se sustavno, strpljivo i mukotrpnim pedagoškim radom. Grade se povjerenjem, vjerom u učenika i njegove mogućnosti, dvosmjernom komunikacijom, pozitivnim pedagoškim ozračjem, suradnjom i timskim radom. Kvalitetni se odnosi temelje na empatiji, slušanju, iskrenosti, učenju, vođenju, disciplini i odgovornosti (Mlinarević, Peko, Vujnović, 2002). Naglasak postavljamo na ishode učenja koji omogućuju „ne samo da svaki učenik stekne određena znanja, razumije njihovu primjenu i osvjedoči se u njihovu učinkovitost, nego da učenjem tih sadržaja upozna sebe, otkrije svoje jake strane i stekne samopouzdanje te osvijesti preduvjete za uspješnu primjenu naučenoga“ (Kurikulum GOO, 2011) što suradničkim učenjem možemo i ostvariti.

Participativne metode i oblici rada s učenicima

Autorica: Iva Zenzerović Šloser

Reci mi – zaboravit ću...
Pokaži mi – zapamtit ću...
Uključi me – razumijet ću (Konfucije)

Prihvatimo li formulaciju iz predloženog kurikuluma

> *Učenje u školi prvenstveno je društveni proces koji oblikuje i pojedinca i razred kao cjelinu. Ono je rezultat dinamičnog, interaktivnog i kumulativnog procesa, koji uključuje suradnju, ali i nadmetanje određeno zajedničkim pravilima, individualno izlaganje i raspravu, asertivnost i pregovaranje te dokazivanje, vrednovanje i zaključivanje, što znači da individualna i socijalna dimenzija učenja moraju biti vidljive u određivanju ishoda učenja i vrednovanju postignuća učenika.*

Jasno je da se proces učenja ne može shvatiti isključivo kao transfer znanja, i to najčešće na relaciji nastavnik-učenik. Šira lepeza diverzificiranih metoda koje potiču sudjelovanje, međusobnu interakciju i uključenost svih, potrebna je da bi se dosljedno radilo na povezivanju vrijednosti i sadržaja građanskog odgoja i obrazovanja na svim funkcionalnim razinama: znanju i razumijevanju, usvajanju vještina i sposobnosti te poticanju razvijanja stavova.

Cilj participativnog učenja je stvoriti bogato i poticajno okruženje koje ohrabruje istraživanje, gaji refleksiju te podržava učenike/ice da iznađu prakse koje na osobnoj razini smatraju značajnim, a na društvenoj funkcionalnim. (Barab, 2001)

Proces iskustvenog učenja ima svoj ciklus kojeg je skicirao David Kolb.[32] Prema Kolbu ciklus iskustvenog učenja izgleda ovako[33]:

Nekoliko pretpostavki koje će pomoći dosljednom poticanju participativnosti u razredu i školi, kreiranju poticajnog okruženja i sigurnog prostora:

1. Imamo dogovor o radu (popis pravila ponašanja) **koji smo izradili zajedno s učenicima/ama**
2. Sjedimo u krugu – ravnopravni smo
3. U raspravu i aktivnosti uključujemo svih (potičemo, ali ne prozivamo one koji ne sudjeluju) – svi se osjećaju slobodnim izraziti svoje stavove
4. Koristimo raznolike metode koje potiču različite vrste izražavanja: pisanje, usmeno izražavanje, crtanje, komibiniramo individualni i grupni rad

U nastavku predlažemo opis najčešće korištenih metoda, a opise vježbi i prpiremljene radionice nalaze se u sljedećem tekstu:

0. Dogovor o radu je popis „pravila" kojih se želimo pridržavati da bi zajednički rad bio kvalitetniji. Na zajedničkoj listi su procesi koje sudionici/sudionice žele da se događaju u grupnom radu, koje će im pomoći da se bolje osjećaju, kao i stvari koje ne žele da se u procesu rada događaju, od trivijalnih – da ne zvone mobiteli (što se u školi svakako ne događa), da ne upadamo u riječ, do onih važnih za izgradnju povjerenja – da povjerljivi sadržaji ostaju u grupi. Dogovor o radu omogućuje nam stvaranje sigurnog prostora za učenje i dijeljenje iskustava. **Dogovor o radu izradite s učenicima/ama i dopunjujte tijekom godine, pridržavanje pomaže stvaranju sigurnog prostora, kao i preuzimanju odgovornosti za proces**. Dogovorom o radu treba omogućiti otvorenu ali fokusiranu komunikaciju, poštivanje ravnopravnosti

32 Kolb. D. A. i Fry, R. (1975) Toward an applied theory of experiential learning. U: C. Cooper (ur.), *Theories of Group Process*, London: John Wiley.

33 Navodimo prema predavanju Duške Gelb, Mali Korak

u grupi, poticanje onih koji se teže uključuju, ali i zaštititi one koji u datom trenutku ne mogu ili ne žele govoriti.

1. OLUJA IDEJA[34]

Oluja ideja je metoda kojom tražimo što više asocijacija na određenu temu ili rješenja nekog problema. Odredimo središnju temu (ili problemsku situaciju za koju tražimo rješenja, sukob za koji tražimo put transformacije). Na ploču (ili *flip chart*) zapisujemo sve asocijacije i ideje koje učenici i učenice imaju.

Moguće je i da u krug pustimo papir na koji svaki učenik/ica dopiše svoju ideju. Papir ide u krug dok se ne iscrpe sve ideje.

A) Oluja ideja često se koristi kao uvodna metoda za rad na određenoj temi jer kroz prve asocijacije koje učenici/ice imaju, u kratkom vremenu možemo ispitati postojeće iskustvo i predznanje učenika i učenica u zadanom području.[35] U kratkom vremenu može se vidjeti raspon znanja i pojmova koji učenici/ice imaju o određenoj temi.

B) Oluja ideja koristi se za iznalaženje što većeg broja mogućih rješenja za neki sukob ili drugu problemsku situaciju.

I: PRIKUPLJANJE IDEJA:

1. Postavite jednu središnju temu ili problem.
2. Prikupite što više asocijacija, ideja ili mogućih rješenja. Ova metoda kvantitetu pretpostavlja kvaliteti, jer teza je: što ima više ideja – lakše će se pronaći rješenje.
3. U inicijalnoj fazi – sve ideje su dobrodošle, sve se zapisuju, ne procjenjuju se niti vrednuju, o njima se ne diskutira.
4. Neobične ideje i kreativna rješenja su dobrodošla. Ona nam pomažu da sagledamo situaciju iz različitih perspektiva i pronađemo što kreativnija rješenja.

II: NAKON OLUJE IDEJA

Kod rješavanja problemske situacije ili sukoba, nakon prikupljanja ideja, treba ih kombinirati, kategorizirati, sažeti – odbaciti one skroz nerealne i neprovedive i potražiti nekoliko ideja koje ćemo primijeniti. Autor metode sugerira da kombiniramo različite ideje jer kombiniranjem asocijacija i ideja dobijemo kreativno rješenje, slikovito prikazano kao $1 + 1 = 3$.

Nakon oluje ideja moguće je:

1. Porazgovarati o popisu u cjelini
2. Svrstati podatke u kategorije (mogu biti ranije definirane)
3. Sažeti – birati prioritete i rješenja koja zadovoljavaju najveći dio grupe

34 Originalno – *Brainstorming*. Metodu je 1953. razvio marketinški stručnjak Alex Faickney Osborn, razvijajući metode kreativnog rješavanja problema.

35 Kod iskustvenog učenja važno je krenuti od iskustva učenika i učenica. Ova metoda može pomoći da ga detektiramo, da vidimo "gdje su" učenici s određenom temom, kako ju vide, koliko već znaju i s kojim pojmovima povezuju.

To možemo učiniti na više načina:

- Davanjem određenog broja glasova pojedinoj temi. Npr: Kome se najviše sviđa ideja broj 5?
- Svatko izgovara svoj prioritet u krugu, onaj koji ima najviše glasova ide dalje.
- Svatko flomasterom (točkicom, iksićem) obilježi svoj prioriet ili preferenciju. Da bi skala bila „osjetljivija" moguće je da sudionici daju po tri točkice ideji koja im se najviše sviđa, dvije koja im se sviđa, ali nešto manje te jednu onoj koja im se sviđa, ali najmanje. Ideja koja ima najviše točkica, ide dalje.
- Ili: broj ideja na popisu podijelite sa 3. Svaka osoba bira toliki broj ideja koje joj se najviše sviđaju. Gornja trećina popisa su ideje koje idu u realizaciju ili dalje sažimanje.

Sažimanje može oduzeti dosta vremena i energije. Bitno je da metoda koju odaberemo i nama i učenicima bude jasna i da ju dosljedno provedemo. Iako je kreativne procese i veliku količinu ideja teško kanalizirati važno je da ne mijenjamo odluke i pristup u hodu.

Jasnoća i dosljednost u ovom slučaju kod učenika/ica može pozitivno utjecati na povjerenje u proces zajedničkog donošenja odluka i pravednost, a što dugoročno može biti važna pretpostavka u formiranju aktivnih građana koji sudjeluju u rješavanju problema zajednice.

2. BAROMETAR STAVOVA:

Ova metoda pomaže da učenici i učenice definiraju i izraze vlastiti i da čuju tuđi stav o određenoj temi. Uz pomoć kontroverznih teza ili teza koje omogućuju polariziranje, hotimice koristeći generalizacije, potičemo učenike i učenice da izraze svoj stav. Metoda nam pokazuje da postoji raspon stavova o određenoj temi, da je on puno širi i slojevitiji od DA i NE – „Slažem se" ili „Ne slažem se", te omogućuje izgradnju stava o određenoj temi koristeći više ishodišta i slojevitiju analizu nekog problema.

Izaberite nekoliko teza vezanih uz temu koju obrađujete, primjerenu dobi učenika/ica. (Npr: ako se radi o sukobu*: Sukobe uvijek treba izbjegavati*! Ili npr: *Ja nemam predrasude.* Mogu se koristiti i direktni uvriježeni stereotipi na kojima će se raditi.

Na jedan kraj prostora stavite oznaku: „DA – u potpunosti se slažem", na drugi kraj prostorije stavite suprotnu tezu: „NE – nikako se ne slažem", na sredinu stavite tvrdnju: „Niti se slažem niti se ne slažem" i tako formirate barometar/raspon stavova. Pripremite nekoliko polarizirajućih tvrdnji na temu koju obrađujete. Nakon pročitane 1. tvrdnje zamolite učenike/ice da stanu, pozicioniraju se na mjestu unutar barometra koji odgovara njegovom ili njenom stavu. Učenici/ice neka obrazlože svoju tvrdnju i poslušaju tuđe, poželjno je da ne komentiraju. Ako u vrijeme trajanja vježbe onemogućimo komentiranje, sprječava se neproduktivno prepucavanje, a učenike/ice potiče da čuju tuđe stavove i promišljaju svoje.

Izlaganja u barometru započnite s krajnjeg pola, pa preko sredine dođite do drugog dijela. Možete započeti s kraja „neprihvatljivijeg" odgovora i voditi ga prema stavu/tvrdnji kojeg želite naglasiti u vježbi. (Npr. kod teze: *Ja imam predrasude!* želite osvijestiti da svi imamao predrasude, ali da je važno da ne djelujemo prema njima i ne diskriminiramo druge ljude. U tom slučaju započnite s onima koji se ne slažu i npr. tvrde da nikad nemaju predrasude i otvoreni su prema svim ljudima jednako – što vrlo rijetko odgovara istini.)

Nakon prve runde razmjene stavova možete učenike i učenice zamoliti da promijene svoju poziciju ukoliko ih je nečije izlaganje ili ukupna analiza potaknula na promjenu mišljenja/pozicije. Neka obrazlože zašto su promijenili mišljenje.

U nastavku priručnika nalazi se nekoliko najkarakterističnijih primjera barometra za obradu nekih tema. Ova je metoda vrlo zahvalna i jednostavna za pripremu jer je postavljanje teza moguće za gotovo sve teme građanskog odgoja i obrazovanja koje želimo obraditi, omogućava sudjelovanje svih učenika i zahtijeva vrlo malo pripremnog materijala – dva lista papira i prostor u kojem se možemo kretati.

Nedostatak mogu biti duga izlaganja, prevelik broj teza ili činjenica da učenici/ice stoje dok vježba traje.

Ova metoda učenicima i učenicama pomaže da se nauče snalaziti, propitivati i graditi svoje stavove oko složenih društvenih pojava, da prevladaju isključivost, rigidne, stereotipne, ukopane stavove. Korištenjem ove metode s učenicima i učenicama dugoročno doprinosimo demokratskoj kulturi i stvaranjem uvjeta za demokratski dijalog o kontroverznim temama, a da se na njih ne gleda crno-bijelo i krajnje polarizirano.

3. INDIVIDUALNI, SAMOSTALNI RAD

Individualni rad koristimo kada učenike i učenice želimo potaknuti da se sjete nekog iskustvenog primjera (iz vlastitog života), da naprave dublju analizu nekog problema, koncentriraju se na neka rješenja ili osobne vizije.

Kod korištenja participativnih metoda i oblika rada, individulani rad najčešće prethodi radu u manjim skupinama pa onda i plenumskim prezentacijama i diskusijama. Na taj način učenike i učenice potičemo na identificiranje vlastitog iskustva, stava ili pogleda te da ih potom u grupi dijele i razmjenjuju s ciljem zajedničkog učenja.

Ako se radi o intimnim pitanjima i učenike/ice želimo potaknuti da razmisle o nečemu, nije nužno tražiti da te primjere prezentiraju, mogu ponuditi i analizirati pojave koje je iskustvo induciralo.

I kod korištenja ove metode vidljiva je važnost diverzifikacije metoda, kao i ranije spomenute pretpostavke (stvaranje okruženja) u kojima se participativne metode koriste. Kod dijeljenja osobnih iskustava, ne s ciljem dubinskog psihološkog (terapeutskog) rada već usmjerenosti na budućnost i zajedničko učenje, važno je da je učenicima/ama poznat okvir u kojem rade (okružen dogovorom o radu) te da je u grupi stvoreno povjerenje i siguran prostor za iznošenje vlastitih iskustava i stavova. Ovaj proces djeluje kumulativno jer uz postojanje okvira (pretpostavki) korištenje participativnih metoda dodatno pozitivno utječe na bolju grupnu dinamiku i stvara sigurniji i kvalitetniji prostor za učenje i promjenu (u razredu, školi, zajednici).

4. RAD U PARU

Rad u paru može biti premosnica između individualnog rada i rada u manjim skupinama:

1. učinite nešto sami, 2. razgovarajte o tome u paru – s prvom osobom do sebe, ili kroz neku podjelu, 3. razgovarajte, isplanirajte ili donesite odluku u grupi.

Rad u paru često koristimo pri prvom upoznavanju.

5. RAD U MANJIM SKUPINAMA

Rad u manjim skupinama može biti nastavak individualnog rada ili rada u paru (ili trojkama), a može se i započeti s manjim skupinama.

Manje skupine pomažu upoznavanju učenika i učenica, razmjeni percepcija i mišljenja o određenoj temi, dobro utječu na promjenu dinamike rada (učenici/ice ustaju, dijele se, mijenjaju prostor rada). Kroz rad

manjih skupina svatko je odgovoran za doprinos, lakše je potaknuti svakog da nešto kaže – da sudjeluje u analizi neke pojave, dogovoru ili planu, lakše se pronađe vlastiti prostor – u pravilu se ljudi osjećaju slobodnije govoriti i budu kreativniji.

Ako grupama damo različite zadatke, kroz rad manjih skupina možemo obraditi više dimenzija neke teme, čime možemo dobiti na vremenu.

Uputno je imati pregled nad procesima koji se događaju unutar malih grupa ("biti učenicima pri ruci" ili nenametljivo paziti – da bi se spriječila dominacija pojedinaca/pojedinki).

Kroz rad na zajedničkim zadacima u manjim skupinama vježba se timski rad i suradnja, donose zajednički planovi i traže zajednička rješenja.

Važno je ostaviti prostor za prezentaciju rada malih skupina jer je to prostor razmjene i učenja, a predstavljanje rezultata svoga rada učenike i učenice potiče na sudjelovanje, pomaže u vještinama prezentacije i osnažuje za djelovanje.

Iz ovog razloga, rad u malim skupinama zahtijeva dosta vremena. Sadržaje koje želimo obraditi i teme koje želimo otvoriti kroz rad manjih skupina uputno je pažljivo pripremiti, analizirati i isplanirati „što sve možemo pokriti" kroz korištenje ove metode.

Podjela u manje skupine:

Veliki je broj kreativnih metoda kroz koje učenike/ice možemo podijeliti slučajnim odabirom i time stvarati različite dinamike: stavljati ih u interakciju s onima s kojima možda ne bi direktno razgovarali. S obzirom na ishod koji želi postići, voditelj odlučuje da li je bolje da učenici sami biraju grupu ili da se biranje obavi slučajnom podjelom.

Neke ideje za podjele u manje skupine:

1. Prebrojavanje: dok još sjede u krugu, učenike/ice zamolite da broje do onoliko koliko želite manjih skupina: Npr: ako želite 3, neka broje do 3: 1,2,3; 1,2,3; 1,2,3... Sve jedinice neka budu jedna grupa, sve dvojke druga i sve trojke treća). Ako želite 4 grupe, neka broje do 4.
2. Kreativnost je dozvoljena i poželjna. Odaberite nešto čega ima onoliko koliko grupa želite formirati: npr: 4 godišnja doba – neka se učenici/ice podijele na: proljeće, ljeto, jesen, zimu.
3. Na 4 Winxice, na 7 dana u tjednu, na dan i noć. Mogu se podijeliti tako da budu neko voće (jagode, trešnje, šljive, mango... da budu neki gradovi, likovi iz crtanih filmova...)
4. Igra atoma i molekula. Učenike i učenice zamolite da se kreću po prostoriji – da budu slobodni atomi. Kada voditelj kaže neki broj, učenici/ice neka formiraju molekulu koja se sastoji od tolikog broja atoma. Npr: molekula 3 – učenici/ice stanu pokraj prve dvije osobe do sebe i na taj način formiraju slučajne skupine od 3 osobe. Možete ponoviti nekoliko puta, kao igricu i kao zadnji zadatak ostaviti onu molekulu koja ima atoma koliko osoba želite u maloj grupi.

   Ova podjela dobro utječe na grupnu dinamiku.

Kroz gradaciju: individualni rad – rad u paru – rad u manjoj skupini, ocrtavamo i kurikulumski pristup koji ide od „užeg" prema „širem", odnosno počinje s pojedinačnim bistrenjem stava, a nastavlja se kroz rad u grupi, razredu, školi, zajednici.

6. FACILITIRANI[36] RAZGOVOR U KRUGU:

Razgovor u krugu najčešće se koristi u diskusijama, nakon iskustvenih vježbi, pri zajedničkom donošenju odluka. Za razgovor u krugu vrijede sve navedene pretpostavke participativnog rada uz naravno dogovor o radu.

Ako tražimo da se svaka osoba u krugu izjasni o nekom pitanju to potiče odgovornost i ohrabruje za iznošenje vlastitog stava. Ova metoda omogućava ravnopravnost uključenih, poticanje onih šutljivih, usmjerenje odgovornosti na grupu.

7. DEBATA

Debata kao govornička vještina korisna je za vježbanje argumentiranja i razvijanje kritičkih stavova. U kontekstu građanskog odgoja i obrazovanja, posebno u razgovorima u krugu, važno je znati kako ne potičemo nužno i samo debatu nego i razvijanje vlastitog stava, ali i slušanje/uvažavanje tuđeg. Poticanjem debate možemo utjecati na ukopavanje u vlastite stavove, a za razvoj građanske i demokratske kulture važno je poticati slušanje druge strane kao i ostaviti prostor za razvijanje vlastitih stavova i transformacije mogućih sukoba.

8. KORIŠTENJE MULTIMEDIJE

Tehnološki razvoj učinio nam je dostupnim multimedijske izvore koji nam mogu poslužiti kao izvor problemskih situacija, te su sjajna dopuna participativnoj metodici. Proizvodnja didaktički oblikovanih materijala, edukacijskih animiranih i dokumentarnih filmova (o kršenjima ljudskih prava, aktivističkim akcijama, sukobima, ekološkim problemima) je u porastu, materijali se mogu skinuti s interneta i koristiti u radu s učenicima/ama. Ovakvi materijali poticajni su za diskusije, ocrtavaju odnos teorije i praktičnih stuacija i u kombinaciji s drugim metodama mogu biti izvrstan izvor za učenje.

9. IGRE ULOGA

Igre uloga su interaktivna i suradnička metoda socijalnog učenja kroz promjene uloga sudionika i sudionica. Kroz igre uloga učenici i učenice ulaze u druge društvene uloge i na taj način bolje razumijevaju različite položaje i pozicije u društvu i njihove suodnose.

Za igre uloga važno se unaprijed pripremiti i pažljivo razmotriti koja sve isksutva i koje dimenzije analize mogu potaknuti kod učenika i učenica. Uputno je složenije igre uloga raditi u već iskusnim grupama s izgrađenom grupnom dinamikom i u sigurnom prostoru.

Igre uloga mogu biti detaljno strukturirane situacije s unaprijed razrađenim ulogama i zadacima pojedinaca, a mogu biti i okvirno zadane situacije gdje učenici i učenice sami ulaze u narativ zadanog lika (uloge) i grade ga prema svom predznanju, iskustvu, s vlastitim predrasudama i uvriježenim stereotipima.

36 Facilitacija je usmjereno olakšavanje diskusije i komunikacije u grupi.

S iskusnijim grupama, igre uloga mogu trajati i nekoliko dana, tako da učenici/ice iz zadane perspektive mogu promatrati situacije i stvarnost oko sebe. Takve vježbe zahtijevaju detaljnu pripremu, više voditelja i pažljiv izlazak iz uloga, ali daju izrazito bogat materijal za refleksiju i imaju velik potencijal za učenje.

Igre uloga su u pravilu snažno iskustvo i uputno je ostaviti vremena za diskusiju i analizu potaknutog iskustva s učenicima/ama. Analizirajte pažljivo svaki korak i situacije koje su se razvile, osobna iskustva, te potom prijeđite ne društveni značaj situacija.

Ako su posebno snažne, pomozite učenicima/ama da nakon vježbe, a prije diskusije „izađu iz uloge". Jedna od najjednostavnijih tehnika je primjerice da kada igra završi – kažu svoje pravo ime i prezime i mjesto gdje se nalaze. (Ja sam Marijana Perić i nalazim se u Osijeku.)

Igre uloga možete sami sastavljati sukladno zadanim ishodima koje želite ostvariti s učenicima/ama. Često su u kraćoj i pojednostavljenoj formi dio pojedinih iskustvenih vježbi. Neke od njih donosimo u sljedećem poglavlju.

Dugoročno, i ova metoda kroz „ulazak u tuđe cipele" pomaže razumijevanju složenih društvenih situacija, npr. pomaže shvatiti položaj marginaliziranih skupina, nejednake odnose moći i uzroke problema u društvu. Također, može pomoći i osvjetljavati moć većine da sudjeluje u prevladavanju podjela i smanjenju društvene isključivosti i nejednakosti.

10. FISHBOWL – AKVARIJ

U sredini prostorije, u unutarnjem krugu postavimo 2-5 stolica jednu nasuprot druge. To je unutarnji krug – akvarij. U vanjskom krugu postavimo ostatak stolica tako da budu okrenute prema sredini.

Voditelj daje uvod u temu diskusije, a osobe zainteresirane za diskusiju sjedaju u akvarij i kreću s diskusijom. Osobe iz vanjskog kruga slušaju te se prema vlastitoj motivaciji uključuju u raspravu tako da ulaze u akvarij. Jedna stolica može uvijek biti prazna da se osobe iz publike mogu uključivati. Druga varijanta uključivanja jest da zamijenite osobu iz akvarija tako da ga/ju jednostavno potapšate po ramenu i zamijenite u diskusiji. Kada se diskusija iscrpi voditelj sažima i zatvara diskusiju.

Uz pomoć ove metode mogu se diskutirati kontroverzna društvena pitanja, analizirati situacije i problemi u razredu i zajednici, vršiti pripreme za donošenje neke zajedničke odluke.

Uključivanjem više osoba u diskusiju, ova metoda daje mogućnost analize teme iz više perspektiva. Poticanjem uključivanja u diskusiju potičemo učenike/ice na izražavanje vlastitog stava i dugoročno ohrabrujemo da ulaze u javne diskusije.

I u akvariju vrijedi temeljni dogovor o radu prema kojem su sva pitanja dobrodošla, nema vrednovanja ni procjenjivanja.

11. ISKUSTVENE VJEŽBE

Strukturirane, unaprijed pripremljene vježbe često su doživljene kao „igrice", no razlikuju se po tome što one uključuju refleksiju (osvrt na vježbu od strane sudionika i analizu iskustva) i kroz taj proces, zajedničko učenje.

One su nerijetko kombinacija već navedenih metoda: rada u manjim skupinama, igre uloga, samostalnog rada. Koriste se kako bi kod učenika i učenica potakle iskustvo temeljem kojeg se mogu povezati sve funkcionalne razine učenja. Vježbe imaju: uvod, središnji iskustveni dio i refleksiju koja je često strukturirana oko ključnih pitanja. Nerijetko se jedna vježba može koristiti za rad na različitim temama, zavisno od očekivanih ishoda te strukturiranja pitanja u refleksiji (evaluaciji).

12. RAD S NOVINSKIM I DRUGIM TEKSTOVIMA

Poticaj za participativan rad s učenicima/ama može biti i rad na novinskim tekstovima. Novinske vijesti i reportaže izvrstan su izvor aktualnih, originalnih i životnih situacija. Uz adekvatnu pripremu (povezanost s očekivanih ishodom, prilagodba uzrastu sudionika, razgovor usmjeren prema temi koju obrađujemo) korištenje novinskih članaka može pojačati motivaciju i mogućnosti građanskog angažmana, usmjeriti učenike/ice na čitanje i kritičko čitanje medija i razumijevanje kompleksnih društveno-političkih situacija. Tekstovi se mogu čitati individualno, u paru ili grupno.

13. DRAMSKE METODE / FORUM TEATAR

Dramske metode čine skup metoda koje su objedinjene u dramski odgoj. Cilj provođenja metodike dramskog odgoja također je razvijanje komunikacijskih vještina, poticanje kreativnosti i samopouzdanja učenika/ica, poticanje razvijanja društvene svijesti i formiranje stavova, poticanje odgovornosti. Često se i u kontekstu dramskog odgoja u kombinaciji koriste već spomenute metode jer omogućuju iskustveno i participativno učenje, te su kao takve vrlo primjenjive za postizanje ishoda (obrađivanje tema i sadržaja) građanskog odgoja i obrazovanja. Jedna od najpoznatijih dramskih metoda je Boalov teatar potlačenih. Više je metoda rada razvio ovaj južnoamerički dramski pedagog, a najpoznatiji od njih je svakako Forum teatar.

Josipa Lulić, trenerica (jokerica) Forum teatra pojašnjava:

> *Forum teatar (kazalište potlačenih ili kazalište kulturalne konfrontacije) podvrsta je političkog kazališta. Tom se tehnikom žele postići promjene u društvu nenasilnim metodama polazeći od pretpostavke da se promjenom ponašanja potlačenih može pronaći način da se riješi situacija opresije. Kazalište potlačenih temelji se na glumcima – gledateljima (Boalov termin je spect-actor), dakle publici koja daje prijedloge ili ulazi na pozornicu kako bi zamijenila glumca, te na jokeru*

ili facilitatoru, osobi preko koje se odvija komunikacija kako se izvedba ne bi pretvorila u kaos. Postoje tri razine kazališta potlačenih: forum teatar, legislativno i nevidljivo kazalište.

FORUM TEATAR: kratka scena u kojoj se jasno prikazan problem izvodi pred publikom. Scena završava u trenutku kad se potlačeni ne uspijeva osloboditi opresije. Nakon toga joker poziva publiku da postavlja pitanja, daje prijedloge ili uđe na scenu zamijenjujući glumca te na taj način pokuša riješiti problem. Scena je gotova kad su iscrpljena sva rješenja do kojih je publika došla. Najvažnije u konstrukciji scene je da je problem koji se prikazuje STVARAN, da se s njim publika može identificirati, te da je izašao iz iskustva sudionika na radionici. U ovoj formi ne koriste se stvarna imena.

Razne inačice ove metode vrlo su korisne za osvještavanje učenika i učenica o situacijama diskriminacije i nasilja. Metoda je također vrlo podesna za projektni dan jer jedna grupa učenika/ica može pripremiti inicijalnu scenu, a u izvedbi (i promjenama) može sudjelovati više razreda ili cijela škola.

14. IGRICE
Vježbe za „probijanje leda", poticanje grupne dinamike ili koncentracije

Ove kratke igrice od par minuta često se koriste na početku radionice kako bi pozitivno utjecale na daljnju dinamiku grupe. Voditelji sami procjenjuju koja vrsta igrice u datom trenutku najviše odgovara grupi: za postizanje koncentracije, zagrijavanje, razgibavanje. One ne potiču sadržajnu evaluaciju, nakon njih ne slijedi refleksija. Igrice su integrirane u razradu radionica.

Metode koje smo skicirali najčešće su korištene metode participativnog učenja. Svaka od njih je višedimenzionalna i može kod učenika polučiti različita iskustva, a grupnu dinamiku usmjeriti u različitim pravcima. Preporučamo da korištenju metoda prethodi metodička edukacija i usavršavanje nastavnika ili barem vježbanje i analiza metode u sigurnom okruženju, s kolegama kako bi se kroz iskustvo anticipirale neke od situacija koje se mogu dogoditi, a voditelj (nastavnik) bio siguran u svoju ulogu.

Nastavne jedinice – radionice i vježbe

U nastavku slijedi 30-tak prijedloga razvijenih nastavnih jedinica. One ne predstavljaju ukupni godišnji program Građanskog odgoja i obrazovanja, već ideje i prijedloge kako se neki od sadržaja mogu obraditi. Kod planiranja nastavnih jedinica i pri izboru vježbi najvažnije je rukovoditi se ishodom koji želimo postići. U tom smislu prijedlozi strukture radionica i kombinacije su neiscrpne jer ovise o većem broju faktora i međusobnih veza. Temeljne komunikacijske kompetencije i pretpostavke za kvalitetan grupni rad obradite na početku svakog obrazovnog ciklusa. Dalje birajte i kombinirajte vježbe i metode prema onom što ste si zadali kao očekivane ishode. Pitanja za refleksiju nakon vježbi također birajte prema onom što s učenicima/ama želite postići. Uključujte i aktualne teme, povezujte metodiku građanskog odgoja s dogovorenim međupredmetnim sadržajima i projektima škole – time građanski odgoj i obrazovanje postavljamo u život škole i bliže zajednice.

Mogućnost kombinacija vježbi u radionici zaista je nepregledna i u pravilu se radionice i vježbe ne zaštićuju autorskim pravima. Predložene vježbe uglavnom se iskustveno prenose, a moguće je da ih već znate i da su već prenesene i u nekim drugim priručnicima.

Prijedlozi vježbi za 1. i 2. obrazovni ciklus

TEMA: IDENTITET

ODABERI PREDMET

Preporučeni obrazovni ciklus: 2, 3, 4

Ključni pojmovi: upoznavanje, komunikacija, slušanje, identitet, potrebe

Učenici će: detaljnije se međusobno upoznati i povezati, naučiti nešto novo o prijateljima

Vrijeme trajanja središnje aktivnosti: 30’

Metoda rada: diskusija i rad u plenumu

Potreban materijal: različiti sitni predmeti, fotografije

Središnja aktivnost

Nastavnik/ica u sredinu kruga stavi različite sitne predmete, fotografije i sl. (potreban je isti ili veći broj predmeta nego učenika/ica) te zamoli učenike/ice da ih promotre i kratko razmisle koji od njih govori nešto o njima. Na znak nastavnika/ice učenici/ice uzimaju predmete. Nakon toga učenici/ice u plenumu ponaosob ukratko govore što za njih znači taj predmet i zašto su ga uzeli. Onima koji nisu dobili svoj predmet nastavnik/ica može postaviti pitanje vezano za to kako se osjećaju i koliko su zadovoljni s odabranom alternativom.

Vježba je dobra za povezivanje učenika/ica te vježbanje slušanja i zapažanja.

STRUKTURNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE: *društvena, kulturološka*

TEMA: IDENTITET

TKO SAM JA?

Preporučeni obrazovni ciklus: 2,3,4

Ključni pojmovi: identitet, uvažavanje različitosti, upoznavanje

Učenici će: uvidjeti višeslojnost identiteta, rangirati identitete po osobnim prioritetima

Vrijeme trajanja središnje aktivnosti: 35'

Metoda rada: individualno, plenum

Potreban materijal: *post-it* papirići ili narezani papirići te veličine

Uvodna aktivnost

Nastavnik/ica postavi pitanje: „Da sam životinja bio-la bih...?" (ili za starije „Da sam poznata osoba bio-la bih...?") na koje učenici/ice u krug odgovaraju.

Središnja aktivnost

Nastavnik/ica svakom učeniku podijeli 5-7 papirića sa zadatkom da na svaki od njih napišu po jedan odgovor na pitanje „Tko sam ja?", te potiče učenike/ice da prepoznaju što više svojih identiteta. Nakon što su učenici/ice napisali zamoli ih da individualno odlože (na pod ili ispod stolice) one identitete koji im nisu jako važni tj. bez kojih bi i dalje bili oni.

Unutar plenuma nastavnik/ica vodi diskusiju o doživljenom kroz neka od procesnih pitanja:

1. Kojih ste se sve identiteta sjetili?
2. Što si mogao/la lako ostaviti? Koji su vam manje važni?
3. Čega se nikako ne bi htio/la odreći?
4. Što ili tko određuje koji nam je identitet jako važan?
5. Mijenjamo li ovo što ste napisali tijekom života? Što bi npr. napisali prije 5 godina, što poslije 5 godina?
6. Ima li identiteta koje često ismijavamo ili im se rugamo? Koji su to?
7. Kako to možemo izbjeći?

STRUKTURNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE: *kulturološka, društvena*

TEMA: VODSTVO/MOĆ

MARAMICE

Preporučeni obrazovni ciklus: 2, 3, 4

Ključni pojmovi: moć, suradnja, timski rad

Učenici će: osvijestiti odnose unutar timskog rada, posebice ulogu voditelja/vođe

Vrijeme trajanja središnje aktivnosti: 30'

Metoda rada: grupni rad

Potreban materijal: 1 papirnata maramica za grupu od 4-6 učenika/ica

Uvodna aktivnost

Nastavnik/ica otvori temu s olujom ideja na temu timski rad.

Središnja aktivnost

Učenici/ice se podijele u manje grupe od 4-6 učenika/ica i svakoj se grupi preda 1 papirnata maramica. Svaki član grupe treba uhvatiti dio maramice, tako da svi članovi grupe stoje u manjem krugu povezani s maramicom. Uputa za vježbu dalje glasi: zamislite dio unutar ovog prostora gdje želite odvesti svoju grupu. Vježba završava nakon što svaki pojedini sudionik svoju grupu odvede u željeni prostor. Obvezno je naglasiti da tijekom vježbe učenici/ice ne smiju razgovarati.

Nakon vježbe slijedi razgovor u plenumu. Nastavnik/ica propituje učeničke dojmove o proživljenoj vježbi. Neka od pitanja mogu biti:

1. Kako vam je bilo dok ste vodili?
2. Kako ste se osjećali dok ste slijedili voditelja?
3. U kojoj ste se ulozi bolje osjećali i zbog čega?
4. Kako ste komunicirali?
5. Što vam se svidjelo u pojedinim stilovima vođenja, a što nije?
6. Kako ovu vježbu možemo usporediti sa situacijama iz života? Imate li neki primjer?
7. Koje su karakteristike dobrog voditelja?
8. Koje su odlike dobrog timskog rada?

STRUKTURNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE: *društvena*

TEMA: PREDRASUDE I STEREOTIPI

ZID PREDRASUDA

Preporučeni obrazovni ciklus: 1, 2, 3, 4

Ključni pojmovi: predrasude i stereotipi, grupe kojima pripadam, isključivanje

Učenici će: propitati najuobičajene stereotipe i predrasude u društvenoj zajednici

Vrijeme trajanja središnje aktivnosti: 40'

Metoda rada: rad u malim grupama, rad u plenumu

Potreban materijal: *flip chart* papir, markeri za pisanje u boji

Uvodna aktivnost

Grupiranje u prostoru. Nastavnik/ica čita pojmove po kojima se grupa treba razdvojiti i grupirati. Npr. dječaci-djevojčice, oni koji imaju brata, sestru i jedinci, oni koji sviraju određeni instrument i oni koji ne, rođeni u Hrvatskoj i van nje i sl. Nakon svakog grupiranja grupu se zamoli da jedni druge promotre te se kratko ostane u određenoj konstalaciji.

Središnja aktivnost

Nastavnik/ica podijeli grupu u manje skupine od 4-6 članova. Na unaprijed pripremljene *flip-chart* papire napiše određene grupe na koje će učenici/ice pisati pozitivne i negativne stereotipove i predrasude. Uputa za vježbu učenicima/ama može glasiti da napišu ono što obično čuju o tome kakvi su ljudi iz te određene skupine. Neke od skupina mogu biti: političari, djevojčice, dječaci, Hrvati, Bošnjaci, nastavnici, nogometaši, crnci, plavuše, seljaci, vegetarijanci... Dobro je odabrati skupine iz bližeg okruženja i za koje pretpostavljate da postoje određeni stereotipi i predrasude.

Svaka grupa ima 5-7 minuta vremena upisati svoje komentare, a zatim se papir kružno zamijeni s drugom skupinom tako da sve skupine nadopišu svoje komentare za sve skupine koje su na *flip-chart* papirima.

Nakon grupnog rada ponovo se sjeda u plenum te učenici/ice čitaju na glas ili se na ploču zalijepe papiri pa ih svi pojedinačno čitaju. Iza toga slijedi diskusija u kojoj nastavnik/ica može postaviti neka od sljedećih pitanja:

1. Za koje grupe su lako napisali i pozitivne i negativne karakteristike?
2. Kojim grupama je bilo teško naći pozitivne karakteristike? Zbog čega?
3. Odakle potječu ovakvi pojmovi, tko nam ih predstavlja?
4. Mogu li svi pojedinci određene skupine biti takvi?
5. Što su to predrasude? Što su stereotipi? (nastavnik objasni ili dopuni)
6. Kako oni utječu na naš odnos prema drugima?
7. Kako oni utječu na osobe iz tih grupa?
8. Kako možemo prevenirati i spriječiti predrasude i stereotipe?

STRUKTURNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE: *ljudsko-pravna, društvena, kulturološka*

TEMA: SUKOB

OBARANJE RUKU

Preporučeni obrazovni ciklus: 1,2,3,4

Ključni pojmovi: sukob, obrasci rješavanja sukoba, razlika suradnje i kompeticije

Učenici će: propitati ulogu moći i snage u sukobu u odnosu na suradnju i mirno rješavanje sukoba

Vrijeme trajanja središnje aktivnosti: 30'

Metoda rada: plenum, *fishbowl*

Potreban materijal: vrećica bombona, klupa, 2 stolice

Središnja aktivnost

Nastavnik/ica podijeli grupu na 2 manje skupine. U sredinu prostorije postavi se stol s dvije stolice, jedna nasuprot druge. Objasni se glavni cilj igre, skupiti što više bombona za svoju grupu, a zatim pravila igre koja su sljedeća:

- kada protivnička ruka dodirne stol suprotna ekipa dobija bod (1 bod = 1 bombon)
- svaki par ima 10 sekundi za prikupljanje bombona
- bodovi se pišu na ploču
- grupe same odabiru predstavnike i predlažu načine kako se mogu dogovoriti

U 99% slučajeva učenici/ice ovu vježbu percipiraju kao klasičnu igru obaranja ruku, zbog toga ih nastavnik/ica, nakon nekoliko pokušaja navodi da pokušaju naći drugačije riješenje. Ukazuje im na rezultat na ploči (koji je obično 0:0, 1:0) te ih propituje koliko su zadovoljni količinom skupljenih bodova (bombona) te da razmisle kako mogu skupiti više. Kada grupa dođe do rješenja (suradnički i brzo pomiču ruke, bez otpora) razgovara se i analizira kako je tekao proces i s kojim riješenjima su zadovoljniji.

Ovu je vježbu važno povezati sa situacijom sukoba ili onom naizgled suprostavljenih ciljeva. Učenike/ice se poziva da se prisjete nekih konkretnih situacija kako su i s kojim rezultatima rješavali određene sukobe te da s grupom podijele svoje iskustvo. Posebno se na kraju naglašavaju načini kojima sukob možemo riješiti suradnički i što nam sve pomaže u tome.

STRUKTURNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE: *društvena*

TEMA: PERCEPCIJA

ŠTO VIDIM?

Preporučeni obrazovni ciklus: 1, 2, 3, 4

Ključni pojmovi: percepcija, važnost komunikacije

Učenici će: shvatiti individualnu različitost doživljenih situacija, uvidjeti važnost komunikacije doživljenog, razliku između onoga što vidim i što mislim da vidim

Vrijeme trajanja središnje aktivnosti: 20'

Metoda rada: plenum

Potreban materijal: *flipchart* papir, marker

Uvodna aktivnost

Učenici stanu u krug. Svatko pokretom pokaže kako se danas osjeća, grupa ponovi pokret i ujedno pokušavaju odgonetnuti kako se ta osoba osjeća.

Središnja aktivnost

Nastavnik/ica zauzme određeni položaj tijela (npr. sjedne na stolicu, stavi ruku na lice i gleda ispred sebe) i zamoli grupu da kažu što vide. Učenici/ice govore svoje dojmove o tome što vide te ih jedan/na od njih zapisuje na papir. Nastavnik/ica može promijeniti 2-3 položaja nakon kojih slijedi diskusija.

Ključno je unutar diskusije razlikovati stvari koje vidimo, kao npr. „osoba sjedi" od interpretacije „ta je osoba umorna".

Neka od procesnih pitanja za diskusiju mogu biti:

1. Mogu li percepcije i interpretacije biti različite i nekad dovesti do pogrešnih zaključaka?
2. Koje su to situacije kada ste krivo procijenili i što je bila njihova posljedica?
3. Kako možemo izbjeći interpretaciju i više saznati o određenoj osobi ili situaciji?
4. Koja pitanja možemo postaviti? (razlika između otvorenih i zatvorenih pitanja)
5. Postoje li grupe u društvu prema kojima ljudi (mi) imaju određenu percepciju?

STRUKTURNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE: *društvena, kulturološka*

TEMA: DJEČJA PRAVA

PRAVA DJECE

Preporučeni obrazovni ciklus: 1

Ključni pojmovi: dječja prava, ljudska prava

Učenici će: upoznati se s dječjim pravima

Vrijeme trajanja središnje aktivnosti: 45'

Metoda rada: interaktivna igra u plenumu i vođeni razgovor

Potreban materijal: *post it* papiri, pisaljke, papirići s dječjim pravima (ili spremne ideje), plakat s osnovnim informacijama (ili osnovni pojmovi ispisani na ploču)

Uvodna aktivnost

Učenici/ice sjede u polukrugu okrenuti prema školskoj ploči. Učitelj/ica ih uvede u temu dječjih prava pomoću plakata o dječjim pravima (za izradu plakata može se koristiti tekst iz nastavka) ili ključnih riječi/rečenica ispisanih na ploči.

Središnja aktivnost

Svaki učenik/ica dobiva zadatak na *post it* papirić napisati neko pravo kojeg se može sjetiti te ga nalijepiti na čelo učenika/ice do sebe. Ukoliko učenici/ice ne znaju sami navesti neko pravo učitelj/ica im pomaže tako što im navodi primjere različitih prava ili im daje primjere na papirićima.

Svaki učenik/ica pogađa pravo koje mu je napisano temeljem toga što mu ostali bez riječi pantomimom prikazuju značenje (pogađanje se odvija na način da jedan po jedan učenik/ica ustaje i gleda što mu ostali pokazuju te na taj način pokušava pogoditi što mu piše na čelu).

Učitelj/ica facilitira razgovor o svakom pravu i naglašava skupinu kojoj to pravo pripada *(sudjelovanje, zaštita i pružanje usluga*) .

STRUKTURNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE: *ljudsko-pravna, društvena*

TEMA: DEMOKRACIJA I GRAĐANSTVO

ŠTO JE DEMOKRACIJA?

Preporučeni obrazovni ciklus: 1

Ključni pojmovi: demokracija, građanstvo

Učenici će: upoznati se s osnovnim pojmovima demokracije i građanstva

Vrijeme trajanja središnje aktivnosti: 45’

Metoda rada: interaktivna igra, rad u skupinama, vođeni razgovor

Potreban materijal: plakat i tekstovi

Središnja aktivnost

Učitelj/ica uvodno pročita tekst o demokraciji i građanstvu. Svi učenici/ice ustaju te ih se upozna s time da će učitelj/ica ponavljati informacije iz teksta. Kad učitelj/ica kaže nešto što je pogrešno učenici/ice moraju čučnuti, a kada je rekla ono što je točno moraju ostati stajati i podići ruke.

Učitelj/ica zatim navodi neke tvrdnje iz prethodnog teksta, a ponekad navodi i pogrešne tvrdnje te prati postupaju li učenici/ice prema uputi te prepoznaju li točne tvrdnje.

Učenici/ice se podijele u četiri grupe (pomoću papirića s nazivima grupa ili na drugi način koji učitelj/ica smatra prikladnim):

– građani/građanka;

– demokracija;

– udruživanje građana/građanki.

Nakon toga svaka grupa dobiva tekst s crtežima i informacijama o određenom pojmu pomoću kojih trebaju izraditi plakat.

Na kraju grupe izlažu plakate, a učitelj/ica usmjerava raspravu i naglašava osnovne informacije.

STRUKTURNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE: *ljudsko-pravna*

TEMA: LJUDSKA PRAVA

TIJELO POTREBA

Preporučeni obrazovni ciklus: 2,3,4

Ključni pojmovi: razlikovanje želja i potreba, uvod u ljudska prava

Učenici će: prepoznati razliku između ljudskih potreba i želja te povezati potrebe s ljudskim pravima

Vrijeme trajanja središnje aktivnosti: 30'

Metoda rada: male grupe

Potreban materijal: *post-it* papirići, *flip-chart* papiri, flomasteri, krep traka

Središnja aktivnost

Nastavnik/ica podijeli učenike/ice u nekoliko skupina od 4-6 članova. Svaka skupina dobije dva *flip-chart* papira i flomastere za pisanje. Prvi zadatak je da povežu papire krep trakom te da na papiru nacrtaju konture ljudskog tijela (najbolje da jedan/na učenik/ica legne na papir te se oko nje/ga iscrtaju konture).

Nastavnik/ica zatim učenicima/ama zada zadatak da razmisle te na *post-it* papiriće napišu neke od želja i potreba, s tim da ono za što smatraju da su potrebe zalijepe unutar nacrtanog tijela, a želje van njega (mogu razmišljati u kontekstu želja i potreba odraslog čovjeka i/ili djece).

Nakon ovog zadatka slijedi prezentacija grupa u kojoj se rezultati uspoređuju (sličnosti/razlike/dileme).

Zadnji korak ove vježbe je diskusija o tome koje od identificiranih potreba jesu ili bi trebala biti ljudska prava.

STRUKTURNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE: *ljudsko-pravna, društvena*

TEMA: LJUDSKA PRAVA

RUNDA PRAVA

Preporučeni obrazovni ciklus: 3,4

Ključni pojmovi: prevencija nasilja, zaštita ljudskih prava, stereotipi i predrasude

Učenici će: kritički razmišljati o određenim društvenim pojavama

Vrijeme trajanja središnje aktivnosti: 30'

Metoda rada: rad u paru, koncentrični krugovi

Potreban materijal: kartice s izjavama

Središnja aktivnost

Nastavnik/ica zamoli učenike/ice da naprave dva koncentrična kruga stolica te da u paru sjednu jedan nasuprot drugome. Nastavnik/ica zatim podijeli izjave učenicima/ama koji sjede u unutarnjem dijelu kruga. Njihov zadatak je da brane izjavu s kartice i obrazlože i uvjere svog sugovornika u razloge zašto je važno uvrstiti to pravo. Učenici/ice koji su u vanjskom dijelu kruga trebaju zastupati suprotno mišljenje.

Neke od izjava na karticama mogu biti sljedeće:

- pušenje bi trebalo biti zabranjeno u bilo kojem zatvorenom prostoru gdje ima nepušača
- roditelji imaju pravo kazniti dijete ukoliko se ono ponaša loše
- nacionalne manjine trebaju biti pozitivno diskriminirane
- homoseksualcima bi trebalo dozvoliti usvajanje djece
- mladi bi od 16 godina trebali imati pravo glasa
- mladima bi trebalo omogućiti besplatno školovanje (uključujući fakultet)
- nakon razvoda dijete treba pripasti majci
- muškarci trebaju služiti vojni rok

Nakon ove vježbe slijedi diskusija u plenumu u kojem možemo postaviti neka od sljedećih pitanja?

- Koja vam je prava bilo lako a koja teško zastupati? Zbog čega?
- Koliko ste zaista slušali svog sugovornika?
- Koje ste argumente suprotne strane uvažili, a koje ne?
- Koja prava bi vi zastupali, a koja su ugrožena u našoj sredini?

STRUKTURNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE: *ljudsko-pravna, društvena*

TEMA: SUKOB

CRTAČKA BITKA

Preporučeni obrazovni ciklus: 1,2

Ključni pojmovi: sukob, zajedničko rješavanje sukoba

Učenici će: vidjeti razliku u suradničkom rješavanju sukoba

Vrijeme trajanja središnje aktivnosti: 25'

Metoda rada: rad u paru, plenum

Potreban materijal: A3 papiri, olovke u boji ili flomasteri

Središnja aktivnost

Učenici/ice se podijele u parove te se dogovore tko će biti osoba A, a tko osoba B. Nastavnik/ica zatim pozove sve osobe A kako bi im zadala zadatak za crtanje (osobe A crtaju grad i zalazak sunca), nakon toga pozove sve osobe B i njima da njihov zadatak (osobe B crtaju kupače na moru, plažu). Parovi ne smiju odati koji su zadatak dobili od nastavnika/ice.

Svaki par zatim zajedno sjedne za stol, pred papir i uzimaju 1 flomaster ili olovku koju zajednički drže u ruci. Njihov je zadatak nacrtati ono što su čuli od nastavnika/ice u roku od 5 min.

Nakon isteka vremena slijedi diskusija u plenumu te se daje prilika da svaki par ispriča svoje iskustvo i drugima pokaže svoj crtež. Nastavnik/ica propituje kako im je bilo u vježbi, te koliko su surađivali a koliko su se borili/natjecali za prostor i vrijeme za crtanje i sl.

Vježba se može ponoviti s novim zadatkom kako bi učenici/ice probali uvrstiti više suradničkih elemenata u ponovljenom primjeru.

STRUKTURNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE: *društvena*

TEMA: AKTIVIZAM

MOJA ŠKOLA

Preporučeni obrazovni ciklus: 2

Ključni pojmovi: učiti o okruženju, odnosima, poboljšanju istog

Učenici će: sagledati dobre aspekte škole i one koje bi željeli promijeniti

Vrijeme trajanja središnje aktivnosti: 40’

Metoda rada: rad u malim grupama

Potreban materijal: *flip-chart* papir, flomasteri u boji

Središnja aktivnost

Nastavnik/ica podijeli učenike/ice u nekoliko manjih grupa od 4-5 učenika/ica. Učenici/ice imaju zadatak na 1 papiru nacrtati, napisati ili izraditi kolaž o tome što im se sviđa u današnjoj školi. Nakon toga na drugom papiru pišu, crtaju ili izrađuju kolaž o tome što bi promijenili.

Učenicima/ama se posebno naglasi da ne razmišljaju samo o materijalnim uvjetima u školi nego i o odnosima (učenik-učenik, učenik-nastavnik, roditelj-učenik-nastavnik i sl.).

Učenici/ice naprave izložbu i prezentaciju radova u prostoru učionice i diskutiraju posebno na temu željenih promjena i kako ih mogu ostvariti. Nastavnik/ica na poseban papir piše sve modele aktivizma koje učenici/ice mogu primijeniti unutar škole.

Iz ove aktivnosti mogu dogovoriti i neki manji projekt u kojem će sudjelovati kao razred.

STRUKTURNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE: *politička*

Prijedlozi vježbi za 3. i 4. obrazovni ciklus

TEMA: LJUDSKA PRAVA

DOSTOJANSTVO I LJUDSKA PRAVA

Preporučeni obrazovni ciklus: 4

Ključni pojmovi: dostojanstvo, ljudska prava, karakteristike ljudskih prava, Opća deklaracija o ljudskim pravima, Ustav RH

Učenici će: steći znanja i sposobnost kritičkog prosuđivanja o ljudskim pravima; bolje upoznati i moći se služiti tekstom Ustava Republike Hrvatske i Opće deklaracije o ljudskim pravima; navesti i opisati svoja prava i dužnosti; prepoznati važnost dostojanstva u kontekstu ljudskih prava

Vrijeme trajanja središnje aktivnosti: 25'

Metoda rada: oluja ideja, prezentacija, rad u manjim grupama, rad na tekstu

Potreban materijal: kopije Opće deklaracije o ljudskim pravima

Mogući broj sudionika: 10+

Uvodna aktivnost

Napraviti kratku oluju ideja na primjeru pojma DOSTOJANSTVO. Na ploču ili veliki papir zapisuju se svi pojmovi i asocijacije. Pojmovi trebaju biti svima vidljivi jer će ih učenici/ice koristiti u daljnjem radu.

Središnja aktivnost

Profesor/ica objašnjava važnost dostojanstva kada se govori o ljudskim pravima (dostojanstvo kao temelj svih ljudskih prava; pravo živog bića na poštovanje i etički odnos od rođenja), te razloge postojanja potrebe da se ljudska prava zaštite i reguliraju pravno. Korisno je zatim ove informacije ukratko povezati s Ustavom Republike Hrvatske (Članak 3., poglavlje III. Zaštita ljudskih prava i temeljnih sloboda, preambulom).

Pitati učenike/ice mišljenje o tome „Što su ljudska prava – otkuda nam/kako ih dobijemo?"; objasniti što su ljudska prava *(*skup društveno propisanih normi ili standarda ponašanja koje svako živo biće štite kako bi ostvarilo svoj pun potencijal; prava koja pripadaju svim ljudima samim tim što su ljudi,…*)*; objasniti neke od karakteristika ljudskih prava (**univerzalnost**, **neotuđivost**, **nedjeljivost** i **međusobna ovisnost***)*.

Rad u malim grupama[37]

Učenici/ice trebaju naći Ustav Republike Hrvatske te u njemu dijelove koji se tiču ljudskih prava. Kao osnovu za traženje i razumijevanje trebaju imati/pročitati Opću deklaraciju o ljudskim pravima kako bi imali orijentaciju te znali koja su sve prava obuhvaćena tim dokumentom.

STRUKTURNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE: *pravna, ljudsko-pravna, politička, društvena, kulturološka, gospodarska, ekološka.*

37 Može biti i zadatak za domaću zadaću.

TEMA: LJUDSKA PRAVA

VRIJEDNOSTI

Preporučeni obrazovni ciklus: 4

Ključni pojmovi: vrijednosti, ljudska prava, Ustav RH, Opća deklaracija o ljudskim pravima

Učenici će: steći znanja i sposobnost kritičkog prosuđivanja o ljudskim pravima; bolje upoznati i moći se služiti tekstom Ustava Republike Hrvatske i Opće deklaracije o ljudskim pravima; prepoznati važnost vrijednosti u kontekstu ljudskih prava

Vrijeme trajanja središnje aktivnosti: 20'

Metoda rada: razgovor, rad u manjim grupama, rad na tekstu

Potreban materijal: kopije Opće deklaracije o ljudskim pravima

Mogući broj sudionika: 10+

Središnja aktivnost

Profesor/ica pokreće razgovor na temu *Koje vrijednosti su (mi) važne?* Nakon razgovora s učenicima/ama, profesor/ica ima priliku povezati vrijednosti učenika/ica sa sadržajem vezanim uz ljudska prava (Deklaracija, Ustav RH, temeljne vrijednosti ljudskih prava, razvoj ljudskih prava – ovisno o tome što želi naglasiti/tematizirati).

Rad u malim grupama[38]

Učenici/ice zatim mogu u grupama raditi na zadatku pronalaženja dijelova Ustava RH koji se odnose na ljudska prava. Kao osnovu za traženje i razumijevanje trebaju imati/pročitati Opću deklaraciju o ljudskim pravima kako bi imali orijentaciju te znali koja sve prava su obuhvaćena tim dokumentom. Nakon rada u grupama slijedi prezentacija ostalim učenicima/ama i diskusija.

STRUKTURNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE: *pravna, ljudsko-pravna, politička, društvena, kulturološka, gospodarska, ekološka.*

TEMA: LJUDSKA PRAVA

ODABERI NAČELO

Preporučeni obrazovni ciklus: 4

Ključni pojmovi: pravo, odgovornost, jednakost, tolerancija, solidarnost, sloboda, nediskriminacija

Učenici će: znati objasniti vezu prava i odgovornosti; upoznati osnovna načela ljudskih prava; osvijestiti svoju ulogu u društvu; asertivno izražavati vlastite stavove; ukazati na razlike u razmišljanju unutar razreda; razumijeti složenost i međuovisnost ljudskih prava i načela na kojima počivaju; naučiti se koristiti zakonima i odredbama Ustava RH.

38 Ili zadatak za domaću zadaću.

Vrijeme trajanja središnje aktivnosti: 25'

Metoda rada: grupni rad

Potreban materijal: A4 papiri s upisanim osnovnim načelima ljudskih prava

Mogući broj sudionika: 10+

Priprema:

Na pod u učionici stave se papiri na kojima pišu osnovna načela ljudskih prava (jednakost, odgovornost, tolerancija, solidarnost, sloboda, nediskriminacija).

Središnja aktivnost:

Učenike/ice se zamoli da stanu pored onog načela koje im je najvažnije. Nakon što svi odaberu, svakom tko želi ponudi se mogućnost da izrazi/objasni razloge zašto je odabrala/o baš to načelo *(poželjno je da iz svake grupe barem 2 učenika/ice imaju priliku objasniti).*

Nakon toga profesor/ica ima priliku obrazložiti važnost i povezanost svih načela kako bi se ljudska prava mogla poštivati u punom obimu te objasniti kako su ova osnovna načela utkana u sve važne dokumente (međunarodne i domaće) vezane uz ljudska prava.

Prijedlozi nastavka aktivnosti:

Ovdje se s učenicima/ama može raditi vježba/zadatak da u Ustavu RH povežu/pronađu ove temeljne vrijednosti tj. članke u kojima se one tretiraju (direktno ili indirektno).

Profesor/ica može povezati ovaj sadržaj sa pravima i obavezama svakog da poštuje svoja i tuđa ljudska prava vodeći se ovim načelima kao smjernicama.

STRUKTURNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE: *ljudsko-pravna, politička, društvena, kulturološka, gospodarska.*

TEMA: LJUDSKA PRAVA

OTOK

Preporučeni obrazovni ciklus: 4

Ključni pojmovi: pravo, odgovornost, Opća deklaracija o ljudskim pravima

Učenici će: razvijati maštu i kreativnost u osmišljavanju; ispravno koristiti komunikacijske vještine i vještine rješavanja problema unutar manjih grupa; kritički raspravljati o različitim mišljenjima između grupa te zajedničkim prioritetima; raspravljati o društvenim „pravilima"; usvojiti znanja o Općoj deklaraciji o ljudskim pravima

Vrijeme trajanja središnje aktivnosti: 30'

Metoda rada: rad u malim grupama, rad na tekstu

Potreban materijal: papiri velikih dimenzija *(jedan papir po grupi; npr. A2 ili flipchart)* markeri, preslike Opće deklaracije o ljudskim pravima

Mogući broj sudionika: 10+

Središnja aktivnost

Učenici/ice su proizvoljno podijeljeni u 4 ili 5 grupa od kojih svaka ima isti zadatak: odrediti pravila koja se odnose na njihov zamišljeni život na pustom otoku. Trebaju zamisliti da su se našli na pustom otoku s kojeg ne mogu otići odnosno na kojem namjeravaju ostati te smisliti i dogovoriti se oko 10 osnovnih pravila koja će im regulirati život na tom otoku. Pravila trebaju biti jasna.

Nakon toga nastavnik/ica pročita pravila svih grupa te tematizira, ovisno o listama, pravila koja su česta ili koja nedostaju, a mogu biti ključna za reguliranje života. Primjeri procesnih pitanja:

- Kako ste donosili odluke u svojoj grupi (većinom, konsenzusom, kompromisom)?;
- Koliko vam se teško bilo dogovoriti oko pravila?
- Koja pravila se na ovaj ili onaj način pojavljuju u svim grupama i zašto?;
- Želi li netko nadodati neko pravilo koje grupe nisu spomenule?

Nakon toga se sadržaj lista povezuje s ljudskim pravima te se rad učenika/ica poveže s izradom/nastankom Opće deklaracije i potrebom za reguliranjem i „propisivanjem" ljudskih prava i načina njihove zaštite. Ovdje se također mogu tematizirati ženska prava, prava na različitost – potrebe i mogućnosti, ravnopravnost, pravo na sigurnost, itd. ili se mogu tematizirati načela ljudskih prava (jednakost, odgovornost, tolerancija, solidarnost, sloboda, nediskriminacija).

STRUKTURNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE: *ljudsko-pravna, politička, društvena, kulturološka, gospodarska, ekološka.*

TEMA: KOMUNIKACIJA

KAKO KOMUNICIRAM?

Preporučeni obrazovni ciklus: 2; 3; i 4

Ključni pojmovi: verbalna/neverbalna komunikacija; aktivno slušanje; asertivan govor; suradnja; otvorena/zatvorena pitanja; ja-govor

Učenici će: steći znanja o metodama nenasilne komunikacije; prepoznati i opisati osnovna iskustva i spoznaje o sebi; kritički raspravljati i tumačiti različite vrste ljudske komunikacije; osvijestiti važnost komunikacije u razvijanju međuljudskih odnosa

Vrijeme trajanja središnje aktivnosti: 30'

Metoda rada: grupni rad, izrada zidnih novina

Potreban materijal: dva papira velikih dimenzija *(*npr. A2 ili *flipchart),* sažetak osnovnih pojmova

Mogući broj sudionika: 10+

Središnja aktivnost

Učenici/ice se podijele u dvije grupe sa zadatkom da izrade zajednički plakat na kojima će odgovoriti na pitanja: „Što volim u komunikaciji s drugima?“; „Što ne volim u komunikaciji s drugima?“. Učenicima/ama je važno naglasiti da zapisuju sve ideje, tj. da nije potrebno da se dogovore oko svake stavke. Nakon toga predstavnik/ica svake grupe predstavi ostalima listu grupe uz nadopune tima.

Nakon prezentacije može se tematizirati/razgovarati o tome:

- koja je lista dulja i zašto;
- koja se od tih ponašanja prakticiraju i kada;
- što treba napraviti (koji su preduvjeti i mogućnosti djelovanja) da u njihovoj svakodnevnoj komunikaciji prevladaju ponašanja s liste „Što volim“.

Nakon razgovora nastavnik/ica učenicima/ama predstavlja vještine nenasilne komunikacije. Ukoliko pretpostavi da za ovo predstavljanje nema dovoljno vremena, podijeliti će im materijale na kojima su jasno objašnjene barem 4 osnovne vještine nenasilne komunikacije.

STRUKTURNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE: *društvena.*

TEMA: KOMUNIKACIJA

PREZENTACIJA MODELA NENASILNE KOMUNIKACIJE

Preporučeni obrazovni ciklus: 4

Ključni pojmovi: verbalna/neverbalna komunikacija; aktivno slušanje; parafraziranje; otvorena/zatvorena pitanja; ja-govor, opažanje, procjena

Učenici će: usvojiti znanja o metodama nenasilne komunikacije; osvijestiti važnost komunikacije u razvijanju međuljudskih odnosa; ovladati osnovnim vještinama nenasilne komunikacije; osvijestiti subjektivno u komunikaciji, odvojiti procjenu od opažanja

Metoda rada: prezentacija, razgovor

Potreban materijal: -

Mogući broj sudionika: 10+

Središnja aktivnost

a) JA-GOVOR je jezik akcije, pruža 4 vrste informacija:

OPIS		
Događaja/ponašanja/ problema/ postupaka BEZ: vrednovanja, interpretacije, pravdanja, dokazivanja, procjenjivanja	Kada vidim da…	Kada se ovako umorna vratim s posla i zateknem pun sudoper suđa…
REAKCIJA		
Naši osjećaji BEZ samooptuživanja ili pravdanja	u meni izaziva osjećaj…	…osjećam se loše…
POTREBA		
Koja je u vezi s tim osjećajem	zato što…	…zato što je većina kućanskih poslova na meni ili/i potreban mi je odmor.
PRIJEDLOG (zahtjev)		
Što zapravo želimo/ koji ishod BEZ naredbi ili ucjena	Moja želja je/voljela bih da/ htio bih da…	Htjela bih da ravnomjerno podijelimo odgovornosti

Ne zaboraviti: NAPADAMO PROBLEM, A NE OSOBU!

b) OBJAŠNJENJE OTVORENIH I ZATVORENIH PITANJA

Otvorena pitanja daju slobodu izražaja i priliku da se osoba potpunije izrazi; služe i provjeri razumijevanja.

Zatvorena pitanja omogućuju da osoba odgovori samo sa da ili ne ili brojčano, ali ne otvaraju prostor za bolje razumijevanje.

Otvorena pitanja	*Zatvorena pitanja*
Kako ti je bilo tijekom sastanka?	Da li ti je bilo teško ili lako tijekom sastanka?
Što ti se svidjelo, a što ne i zašto?	Da li ti se svidjela ova izložba?
Što ti je odgovaralo u komunikaciji u timu, a što stvaralo poteškoće?	Da li je komunikacija u timu bila dobra ili loša?

c) OBJAŠNJENJE AKTIVNOG SLUŠANJA I PARAFRAZIRANJA

Aktivno slušanje podrazumijeva da smo čuli što netko govori, ali i da smo čuli njene potrebe, očekivanja i osjećaje. To je svojevrsno „dekodiranje" poruke. Pri aktivnom slušanju važno je izbjegavati: prekidati osobu i pričati o sebi („…i ja isto…"); davati upute, savjete i dijagnoze; nagovarati i kritizirati; uvjeravati i ohrabrivati. Ne treba biti opterećen s time što iduće reći i ne mijenjati temu razgovora. Važno je osobi dati priliku da se izrazi koliko hoće i na način koji hoće.

Parafraziranje je sažeto prepričavanje onoga što smo čuli. Daje informaciju da pratimo sugovornika, a služi provjeri razumijevanja

d) RAZLIKOVANJE OPAŽANJA OD PROCJENE

Razlikovanje opažanja od procjene iznimno je važna vještina potrebna za nenasilnu komunikaciju.

Sudionicima se pokaže jedna fotografija (neke situacije s više ljudi gdje nije sasvim jasno što rade ili ljudi iz druge kulture – bitno je da nije jasan kontekst). Zadatak učenika/ica je da dobro pogledaju i kažu što vide, te se to bez komentara zapiše na ploču/papir. Nakon toga, učenicima/ama se objasni i definira razlika između opažanja i procjene te se zajednički krene kroz listu kako bi učenici/ice razaznali procjenu od opažanja.

Opažanje – ono što vidim bez sumnje; činjenica, ono što se može potvrditi; opis bez interpretacije ili dodanog značenja i vrednovanja

Procjena – interpretacija → opis + pridavanje karakteristika, značenja, vrijednosti (potaknutih prijašnjim iskustvom, vlastitim predrasudama, sustavom vrijednosti i kriterija te ne/znanjem)

Ovo se može raditi putem fotografije prikazane na zidu (projektor), ali i putem „statue" jedne/og od učenika/ica koji/a dobrovoljno stane u prostoriji da ga/ju svi vide te zauzme pozu i tako ostane u tišini neko vrijeme dok ostali učenici/ice odgovaraju na pitanje što su vidjeli.

Utvrđivanje razumijevanja: uz pomoć unaprijed pročitanih rečenica.

Npr:

Stipe je jučer bez ikakvog razloga bio ljut na mene.	Anita previše radi.
Moja teta prigovara uvijek kada pričam s njom.	Boško je agresivan.
Moj sin često ne opere zube.	
Sinoć je Mirela grizla nokte dok je gledala televiziju.	– opažanje
Marko nije tražio moje mišljenje tijekom sastanka.	– opažanje
Mia je bila prva u dvorani svakog dana ovog seminara.	– opažanje

STRUKTURNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE: *društvena.*

TEMA: KOMUNIKACIJA

NAŠ DOGOVOR O POSTUPANJU

Preporučeni obrazovni ciklus: 4

Ključni pojmovi: komunikacija, razredna dinamika, rad na problemima, sprječavanje nasilja

Učenici će: razviti komunikacijske i socijalne vještine; sudjelovati u procesu donošenja zajedničkih odluka i pravila; razviti kritičko promišljanje vlastitog djelovanja u razrednom odjelu; usvojiti vještine i sposobnosti koje omogućuju aktivno preuzimanje uloga i odgovornosti u osobnom životu i javnom djelovanju

Vrijeme trajanja središnje aktivnosti: 30'

Metoda rada: rad u malim grupama

Potreban materijal: četiri papira velikih dimenzija (npr. A2 ili *flipchart*)

Mogući broj sudionika: 10+

Središnja aktivnost[39]

Učenici/ice, zajedno s nastavnikom/icom, iznesu koji su najčešći problemi koji se događaju u razredu (a tiču se komunikacije, međusobnog poštovanja, pomaganja, sklada u razredu i sl.). Zajednički se odaberu četiri problema (koji bi učenici/ice najviše htjeli/e riješiti) i jasno ih se definira. Zatim učenici/ice, u 4 grupe, raspravljaju i donesu zaključke/prijedloge kako takve situacije riješiti ako se dogode. Dobiju unaprijed pripremljene plakate koje trebaju ispuniti i na kraju predstaviti ostalima. Na plakatima treba pisati problem na kojem rade, i tko bi što trebao poduzeti (učenici/ice koji su prouzročili problem, ostali učenici/ice, nastavnik/ica, ravnatelj/ica, drugo školsko osoblje – ako ima potrebe, roditelji, prijatelji) – ove kategorije ovisne su o vrsti problema koji se dogodio. Može se napraviti i lista koraka – redoslijed kojim je potrebno pristupiti rješavanju problema u budućnosti.

Ovom vježbom nastoji se potaknuti osvještavanje komunikacijskih obrazaca koji vladaju u razredu, kao i mogućnosti učenika/ica da doprinesu konstruktivnom rješavanju problema te osnaživanje za preuzimanje inicijative u sprječavanju nasilja ili neprihvatljivog ponašanja.

Plan postupanja se može ostaviti u razredu na zidu kao podsjetnik.

STRUKTURNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE: *društvena.*

TEMA: KOMUNIKACIJA

VOJVOTKINJA

Preporučeni obrazovni ciklus: 4

Ključni pojmovi: pravo i odgovornost, stilovi ponašanja u rješavanju problema unutar grupe (povlačenje, popuštanje, kompromis, nadmetanje, konsenzus)

Učenici će: ovladati grupnim radom, raspravljanjem o problemima i vještinama suradnje, te komunikacijskim vještinama koje vode nenasilnom rješavanju sukoba; sudjelovati u procesu donošenja zajedničkih odluka; razviti sposobnost tumačenja veze između prava i odgovornosti

Vrijeme trajanja središnje aktivnosti: 30'

Metoda rada: individualan rad, rad u paru, rad u grupi

Potreban materijal: kopija priče *Vojvotkinja*

Mogući broj sudionika: 10+

Središnja aktivnost

Profesor/ica najavljuje uputu za cijelu grupu: ispričati će im priču za vrijeme koje je učenici/ice ne smiju prekidati i postavljati pitanja. Priču (nalazi se na kraju vježbe) priča jasno, glasno i polako. U priči se

39 Ovu vježbu dobro je raditi nakon što su učenici/ice već usvojili osnovna znanja o komunikaciji, te imali priliku osvijestiti komunikacijske obrasce koje koriste.

pojavljuje 6 likova: vojvotkinja, vojvoda, ljubavnik, prijateljica, stražar i lađar. Profesor/ica učenicima/ama kaže da prvo prema vlastitom nahođenju samostalno slože listu od 1-6 tko je najodgovorniji za vojvotkinjinu smrt: 1-najodgovorniji/a, a 6 - najmanje odgovoran/na. Nakon što su to učinili sami, učenici/ice odlaze u parove te raspravljaju i slažu zajedničku listu. Nakon parova odlaze u grupe od 4 i slažu zajedničku listu na temelju liste para. Grupe od 4 spajaju se u grupe od 8 učenika/ica, zatim 16 itd. (piramida – udruživanje progresijom) te svaka grupa revidira listu odgovornosti. Grupe se rasformiraju i kreće se u zajedničku raspravu.

Razgovor i evaluacija

Profesorica vodi razgovor i evaluaciju postavljanjem pitanja koja se uglavnom odnose na načine komuniciranja i odlučivanja u paru i/ili grupama. Primjeri pitanja: *Kako ste komunicirali? Kako ste donosili odluke? Kada je bilo najlakše, a kada najteže? Zašto se teško dogovoriti oko stvari koje su nam vrijednosno bitne? Kako onda donosimo odluke? Kada je bolje odluke donositi konsenzusom nego bržim kompromisom?*

STRUKTURNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE: *ljudsko-pravna, društvena.*

VOJVOTKINJA

„Nekada davno, u srednjem vijeku, postojalo je vojvodstvo kojim su vladali vojvoda i vojvotkinja. Jednoga dana vojvoda objavi vojvotkinji da mora poći u rat za kraljevstvo. Iako tužna, rekla je da razumije i da mu želi svu sreću. On ju je zamolio da zbog vlastite sigurnosti **NI PO KOJU CIJENU** ne napušta dvorac dok se on ne vrati. Vojvotkinja reče: „Svakako.“ Oni se pozdraviše i vojvoda krenu.

Po izlasku iz dvorca vojvoda reče stražaru da mu spusti most za izlaz iz dvorca i da ga više nikome ne spušta dok se on ne vrati, te da bilo koga (osim samog vojvode) tko pokuša ući u dvorac ubije. Stražar reče da razumije i vojvoda ode u rat. Stražar diže most nazad i zatvori dvorac.

Nedugo zatim vojvotkinja se spremi i krene u selo te reče stražaru da spusti most i pusti ju van. Stražar upozori vojvotkinju na vojvodino naređenje i reče joj da se neće moći vratiti dok vojvoda ne dođe jer nikoga ne smije puštati natrag u dvorac. Vojvotkinja mu reče da je to smiješno, da je ona vojvotkinja i da će se naravno moći vratiti. Stražar joj još jednom objasni vojvodinu naredbu, no vojvotkinja je i dalje inzistirala. Nakon prepirke stražar spusti most i vojvotkinja ode u selo.

Vijest da se vojvoda vraća kući zatekla je vojvotkinju u zagrljaju ljubavnika. Brzo se požuri natrag u dvorac no stražar joj jasno reče da joj ne može spustiti most te ju pustiti u dvorac budući da će ju u tom slučaju morati ubiti. Nakon prepirke vojvotkinja ode do lađara i zamoli ga da ju prebaci preko rijeke na stražnji ulaz dvorca, no lađar zatraži novac odmah. Vojvotkinja nije imala novac kod sebe te lađara zamoli da joj vjeruje kako je ona vojvotkinja i da će mu platiti čim dođu u dvorac. Sumnjičavi lađar nije pristao pa se vojvotkinja vrati u selo kod ljubavnika po novac. Ljubavnik je odbije rekavši da joj ne može posuditi jer ni on nema novca i da se snađe drugačije.

Vojvotkinja ode kod prijateljice te joj ispriča cijelu priču i zamoli za pomoć. Prijateljica ju izgrdi i potjera van rekavši da je na to trebala misliti prije nego što se upustila u aferu i preljub. Vojvotkinja se vrati i ponovno zamoli lađara, no ovaj ju odbije. Potom dođe do stražara i reče mu da spusti most kako bi ušla u dvorac prije nego se vojvoda vrati. Stražar ju još jednom upozori da će ju morati ubiti ako pokuša ući, no vojvotkinja je i dalje tražila da joj se spusti most, što stražar na kraju i učini. Vojvotkinja prijeđe most, uđe u dvorac i stražar ju ubi.“

TEMA: KOMUNIKACIJA

PUT NA JUG

Preporučeni obrazovni ciklus: 4

Ključni pojmovi: identitet, stereotip, predrasuda, diskriminacija

Učenici će: sudjelovati u procesu donošenja zajedničkih odluka i pravila; prepoznati utjecaj vlastitih spoznaja i vrijednosti na svoje stvarno djelovanje; prepoznati i opisati stereotipe i predrasude; kritički raspravljati i tumačiti različita ljudska ponašanja, te istražiti različite vrijednosti i stavove

Vrijeme trajanja središnje aktivnosti: 45'

Metoda rada: rad u malim grupama, razgovor

Potreban materijal: -

Mogući broj sudionika: 10+

Središnja aktivnost

Nastavnik/ica objašnjava situaciju: „Ljeto je, vlakom putujete u Tursku na more. Putovanje traje 38 sati. U mogućnosti si birati s kim želiš putovati, a s kime ne želiš. S popisa putnica i putnika izaberi s kim bi rado podijelila/podijelio kupe, a s kim nikako ne bi." Učenici/ice odlučuju u grupama po 6 i za to imaju 15 minuta.

Zatim slijedi prezentacija grupa (10 minuta sveukupno) te tematiziranje kroz pitanja. Prijedlog procesnih pitanja: *Na koji način ste odabrali svoje suputnike? Na koji način ste ih eliminirali? Čime ste se rukovodili? Na kojim mjestima prepoznajete predrasude?* (15 minuta)

Nakon toga nastavnik/ica objasni što su stereotipi, a što predrasude te se diskusija nastavi s pitanjima: *Koju vezu vidite između identiteta i predrasuda? Što utječe na formiranje naših predrasuda? Kako one postaju stereotipi? Ima li situacija u kojima predrasude mogu biti korisne? Kada mogu postati opasne?*

Na kraju nastavnik/ica sumira vezu predrasuda i diskriminacije.

STRUKTURNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE: *ljudsko-pravna, društvena, kulturološka.*

TEMA: KOMUNIKACIJA

TOČKE

Preporučeni obrazovni ciklus: 4

Ključni pojmovi: identitet, pojam „drugog", segregacija, asimilacija, integracija, multikulturalizam, interkulturalizam, odnos manjina-većina

Učenici će: iskusiti diskriminaciju; analizirati kako diskriminiramo; osvijestiti kako nekad sami pomažemo održavati nepravedan društveni sustav; podići svjesnost o diskriminaciji i predrasudama; razviti kritičko promišljanje vlastitog djelovanja u društvu; razviti razumijevanje prema društveno marginaliziranima.

Vrijeme trajanja središnje aktivnosti: 10'

Metoda rada: iskustvena vježba, simulacija.

Potreban materijal: po jedan ljepljivi papirić (npr. *post-it*) za svakog sudionika aktivnosti

Mogući broj sudionika: 10+

Priprema

Na papiriće ucrtajte točke u različitim bojama tako da dobijete nekoliko manjih grupa s jednakim simbolom, te na samo jedan papirić ucrtajte oznaku u drugačijoj boji od svih drugih grupa. S obzirom na činjenicu da ova vježba može biti emocionalno zahtjevna, važno je za učenika/icu koji/a ne pripada ostalim skupinama odabrati osobu za koju smatrate da će biti dovoljno asertivna i moći artikulirati osjećaje i nepravdu koja proizlazi iz mogućeg odbacivanja od grupe.

Središnja aktivnost

Učenicima/ama prema proizvoljnom obrascu zalijepite na čelo oznake u različitim bojama bez da ih sami vide. Učenike/ice uputite da se, bez verbalne komunikacije, grupiraju, a jednu ili dvije osobe zadužite da budu promatrači, čiji je zadatak da promatraju da li proces grupiranja prolazi bez ometanja/diskretno.

Kada se umire, učenike/ice se pita jesu li gotovi/e (moguće i više puta) i tek kada većina odgovori da jesu, zamoli ih se da sjednu.

Razgovor i kratka evaluacija

Nastavnik/ica postavlja pitanja: *Kako vam je bilo? Što se dogodilo? Što su vidjeli promatrači? Kako ste znali kada ste gotovi?* Glavna diskusija vodi se oko pitanja: *Koja je paralela sa stvarnim životom?*

Ovdje nastavnik/ica ima ulogu povezivanja onoga što je čuo/la s odnosom manjine i većine (dodatno se može objasniti mehanizme segregacije, asimilacije i integracije), tretiranjem različitih u društvu te s diskriminacijom.

Sumiranje vježbe

Nastavnik/ica prema iskustvima iz vježbe i razgovora objašnjava pojmove multikulturalizma i interkulturalizma.

STRUKTURNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE: *ljudsko-pravna, politička, društvena, kulturološka, gospodarska.*

TEMA: IDENTITETI — DISKRIMINACIJA

KORAK PO KORAK[40]

Preporučeni obrazovni ciklus: 4

Ključni pojmovi: životni uvjeti, diskriminacija, identitet, prilike, nasilje (strukturalno, direktno, kulturno), predrasuda, stereotip

40 Vježba je prilagođena prema predlošku iz priručnika *Compass* organizacije European Youth Center Budapest; http://eycb.coe.int/compass/en/chapter_2/2_38.asp

Učenici će: razviti kritičko promišljanje vlastitog djelovanja u društvu; prepoznati i opisati uloge drugih ljudi u okruženju; usporediti vlastite životne uvjete s životnim uvjetima drugih; uočiti osnovne probleme, te prepoznati čimbenike koji prijete ostvarivanju pravednih odnosa u njihovom neposrednom okruženju; naučiti razlikovati strukturalno, direktno i kulturno nasilje

Vrijeme trajanja središnje aktivnosti: 20'

Metoda rada: igra uloga, razgovor

Potreban materijal: lista uloga i tvrdnji.

Mogući broj sudionika: 10+

Uvod

Nastavnik/ica učenicima/ama nasumično podijeli kartice s ulogama koje je prije pripremio/ila i obavještava ih da su njihove uloge tajne i da ih ne komentiraju s ostalima. Ovisno o veličini grupe, učenici/ice koji nisu dobili uloge postaju promatrači koji će bilježiti svoje osvrte na proces. Učenicima/ama se daje nekoliko minuta da u miru razmisle o svojoj ulozi (kakvo su djetinjstvo imali, gdje su odrasli, tko su im bili najbliži prijatelji, koliko braće/sestara imaju itd.). Kada su spremni prelazi se u središnji dio aktivnosti.

Središnja aktivnost

Učenici/ice ustaju i staju jedan pored drugog u liniju. Rečeno im je da naprave korak naprijed ukoliko je njihov odgovor na pročitanu tvrdnju nastavnika/ice potvrdan. Ukoliko je njihov odgovor „ne", ostaju na mjestu. Nakon svake tvrdnje nastavnik/ica napravi malu pauzu kako bi učenici/ice stigli razmisliti o svojoj reakciji te promotriti napredak njihovih kolega. Promatrači na temelju odgovora pokušavaju razmisliti tko igra koju ulogu. Nakon posljednje tvrdnje napravi se kratka pauza te se kreće u razgovor i evaluaciju.

Razgovor i evaluacija

Nakon što su učenici/ice imali priliku vidjeti velike razlike u pozicijama različitih uloga, vrlo je važno povesti kvalitetan razgovor o tome što su vidjeli. Primjer pitanja:

- Kako ste se osjećali koračajući naprijed/ostajući na mjestu?
- Koliko je onima koji su brzo koračali naprijed trebalo da uvide da neki od njihovih kolega zastajkuju?
- Jeste li uspjeli pogoditi tko igra koju ulogu?
- Koliko se teško bili uživjeti u različite uloge? Kako ste ih formirali (iz osobnog iskustva, prema slici iz medija, knjiga, viceva)? *Nastavnik/ica ovaj dio može lako povezati s teorijom o predrasudama i stereotipima.*
- Jesu li u nekom trenutku ljudska prava neke uloge bila povrijeđena? Ako da, koja?
- Koja su se ljudska prava najviše kršila i u kojim primjerima? Na koje načine?
- Oslikava li ova vježba stvarnost? Kako? Kako se ove razlike u uvjetima života i mogućnostima mogu adresirati i umanjiti?

STRUKTURNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE: *ljudsko-pravna, politička, društvena, kulturološka, gospodarska.*

Prilog: kartice uloga i situacija. Važno je naglasiti da se uloge mogu mijenjati i da ih je najkorisnije direktno oblikovati prema vašoj svakodnevici. Isto vrijedi i za prijedloge tvrdnji koje će se koristiti.

TVRDNJE

Nikad se nisi suočio/la s ozbiljnim financijskim problemom.

Živiš u dobro uređenom prostoru s telefonom i televizorom.

Tvoj se jezik, kultura i religijsko opredjeljenje poštuju u društvu u kojem živiš.

Tvoje se mišljenje o društvenim i političkim pitanjima poštuje i uvažava.

Nikad se ne osjećaš diskriminirano zbog svog porijekla.

Svako ljeto barem deset dana provodiš na moru.

Imaš dostupnu i prikladnu zdravstvenu zaštitu.

Možeš si priuštiti odlazak u kino/kazalište jednom tjedno.

Vodiš zanimljiv život i pozitivan/na si oko svoje budućnosti.

Koristiš Internet kod kuće.

Možeš se zaljubiti i biti s osobom koju odabereš.

Ljudi te često pitaju za savjet.

Ne brineš se za budućnost svoje djece.

Slobodno obilježavaš svoje religijske svečanosti uz obitelj i prijatelje.

Kupuješ novu odjeću barem svaka tri mjeseca.

Poštovana si u društvu.

Primjeri uloga:

Nezaposlen samohrani otac	15-ogodišnja Romkinja bez završene OŠ	Predsjednica mladeži trenutno vladajuće stranke
Sin doktora dentalne medicine s privatnom ordinacijom	Nedavno otpuštena KV krojačica (43 godine)	Tražitelj azila iz Somalije
Mladić s invaliditetom, kreće se u kolicima	Umirovljena žena (63 godine), bivša nastavnica biologije	Homoseksualna djevojka (16 godina) koja živi u malom mjestu
Vlasnica lanca restorana	Sin (8 godina) vlasnika kineskog dućana u Zagrebu	Nogometaš trenutno najboljeg kluba u državi
Visokoobrazovan mladić koji posljednjih 7 mjeseci traži posao	Bravar (53 godine) radi šest mjeseci bez plaće u brodogradilištu	HIV pozitivna djevojka (21 godina) korisnica heroina, živi u prihvatilištu/na ulici

TEMA: IDENTITETI — PREDRASUDE — RAZLIČITOSTI

PREDRASUDE

Preporučeni obrazovni ciklus: 4

Ključni pojmovi: stereotip, predrasuda, diskriminacija, Zakon o suzbijanju diskriminacije, afirmativna akcija, identitet

Učenici će: moći slobodno podijeliti svoja razmišljanja i stavove; osvijestiti vlastite stavove, te razlike u mišljenjima unutar grupe; argumentirano obrazlagati stavove; razviti svijest o vlastitoj društvenoj odgovornosti i ulozi u društvu; naučiti razlikovati sljedeće pojmove: predrasuda, stereotip, diskriminacija, afirmativna akcija

Vrijeme trajanja središnje aktivnosti: 20'

Metoda rada: barometar stavova

Potreban materijal: lista tvrdnji.

Mogući broj sudionika: 10+

Uvod

Nastavnik/ica kratko iznosi definiciju stereotipa i predrasuda.

Središnja aktivnost

Učenicima/ama objasnite principe metode barometar stavova. Aktivnost dozvoljava da tvrdnje koje iznosite budu kontroverzne. Pročitajte prvu tvrdnju. Nakon što se učenici/ice pozicioniraju u učionici, nekoliko njih (najbolje one pozicionirane najdalje od neutralnog) uputite da objasne svoje stajalište. Za ovaj dio aktivnosti izdvojite oko 5 minuta. Kada su svi pitani obrazložili svoja mišljenja, pročitajte drugu tvrdnju i ponovite cijeli proces. Nakon što ste raspravili sve tvrdnje, krenite u razgovor i kratku evaluaciju.

Primjer tvrdnji:

"Ja imam predrasude."
"Predrasude mogu biti korisne."
"Predrasude vode ka diskriminaciji."

Razgovor i kratka evaluacija

Predložena pitanja: *Kako ste se osjećali za vrijeme aktivnosti?; Koliko je teško bilo odabrati „strane"?; Kakvo je argumentiranje prevladavalo (bazirano na racionalnom ili emotivnom)?; Koje je bilo uspješnije?.*

Sumiranje aktivnosti

Nastavnik/ica treba objasniti povezanost predrasuda s diskriminacijom te predstaviti osnove diskriminacije (Zakon o suzbijanju diskriminacije). Ovdje je prilika objasniti što mogu biti opasne „pozitivne" predrasude, što je to afirmativna akcija i zašto se koristi potreba izjednačavanja šansi.

STRUKTURNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE: *ljudsko-pravna, politička, društvena, kulturološka, gospodarska.*

TEMA: IDENTITETI – PREDRASUDE – RAZLIČITOSTI

RAZLIČITOSTI

Preporučeni obrazovni ciklus: 4

Ključni pojmovi: identitet, različitost, stereotip, predrasuda, diskriminacija, afirmativna akcija, odnos manjine-većine, pojam „drugih", ksenofobija

Učenici će: osvijestiti i razumjeti manifestacije svakodnevnih stereotipa i diskriminacije; početi prepoznavati vlastite stereotipe i predrasude; početi uviđati odnos prema manjinskim skupinama; znati razlikovati sljedeće pojmove: različitost, identitet, predrasuda, stereotip, diskriminacija, afirmativna akcija

Vrijeme trajanja središnje aktivnosti: 20'

Metoda rada: razgovor, barometar stavova

Potreban materijal: lista tvrdnji

Mogući broj sudionika: 10 – 40

Uvodna diskusija

Nastavnik/ica pokreće i vodi kratku diskusiju na temu: *Različitosti – kako se manifestiraju u društvu*. U prvom koraku razgovora od učenika/ica traži da iskažu gdje prepoznaju različitosti u društvu (u kojim sferama – kultura, ekonomski status, etnicitet, rasa, vjera, politička uvjerenja i sl.). Nakon toga zajedno procjenjuju koji je dominantni način na koji se u našem društvu (makrorazina) ili njihovom okruženju (mikrorazina) tretiraju te različitosti – da li su prihvaćene *(koje?)*, da li se lako iskazuju *(tko da – tko ne)*. Nastavnik/ica tematizira odnos većinskog prema manjinskom.

Središnja aktivnost

Učenicima/ama se objasni princip rada metode barometar stavova. Aktivnost dozvoljava da tvrdnje koje čitate budu kontroverzne. Pročitajte prvu tvrdnju. Nakon što se učenici/ice pozicioniraju u učionici, nekoliko njih (najbolje one pozicionirane najdalje od neutralnog) uputite da objasne svoje stajalište. Za ovaj dio aktivnosti izdvojite oko 5 minuta. Kada su svi pitani obrazložili svoja mišljenja, pročitajte drugu tvrdnju i ponovite cijeli proces.

Primjer tvrdnji:

Različitosti su uvijek poželjne.
Africi treba pomoći da se razvije.
Nužno je da Romi u Hrvatskoj prihvate civiliziran način života.
Europa je multikulturalna.

Sumiranje aktivnosti

Nastavnik/ica tematizira odnos prema različitostima (različitim identitetima i kulturama) te ovisno o onome što su učenici/ice rekli, a ima diskriminatorne konotacije (rasizam, nacionalizam i sl.), tematizira pojedine osnove diskriminacije.

STRUKTURNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE: *ljudsko-pravna, politička, društvena, kulturološka, gospodarska.*

TEMA: IDENTITETI — PREDRASUDE — RAZLIČITOSTI

IDENTITETI

Preporučeni obrazovni ciklus: 4

Ključni pojmovi: identitet, stereotip, predrasuda, diskriminacija

Učenici će: razlikovati osobni identitet od ostalih identiteta te prepoznati višestrukost identiteta pojedinca; razviti samopouzdanje i sigurnost u vlastiti identitet; osvijestiti svoje predrasude i/ili stereotipove; uočiti čimbenike koji prijete pravednim odnosima u njihovoj društvenoj sredini

Vrijeme trajanja središnje aktivnosti: 30'

Metoda rada: individualan rad, igra asocijacije, razgovor

Potreban materijal: *post-it* papirići, lista pojmova

Mogući broj sudionika: 10+

Uvodna aktivnost

Svaki/a učenik/ica za sebe zapiše svoja tri identiteta. Zatim se oni čitaju redom a osobe koje se prepoznaju u nekom od pročitanih identiteta nakratko ustaju

Središnja aktivnost

Vježba – asocijacije: nastavnik/ica čita prije pripremljenu listu pojmova, a učenici/ice na *post-it* papiriće pišu asocijaciju na svaki pojam. Pojmovi koji se koriste u vježbi mogu se mijenjati. Ono što je bitno jest da se pojmovi odnose na one skupine prema kojima postoji diskriminacija ili visok stupanj predrasuda u društvu ili okruženju u kojem učenici/ice žive, ili na manjinske skupine. Ovisno o vremenu kojim voditelj vježbe raspolaže, može biti između 5 i 12 pojmova. *Prijedlozi pojmova: cure, dečki, homoseksualci, ateisti, Srbi, vegetarijanci, nogometaši, branitelji, osobe zaražene HIV-om, Romi, gimnazijalci, mesari, političari.* Osim pogodnih pojmova, za vježbu asocijacija izrazito je važno da se provodi brzo kako bi se skratilo vrijeme za autocenzuru i/ili pisanje stavova.

Nakon toga, papirići se zalijepe na ploču/veliki papir (bitno je da iznad svakog seta papirića piše na koji se pojam odnose) te nastavnik/ica pročita, bez komentiranja, sve asocijacije. Nastavnik/ica pokreće raspravu o dobivenim asocijacijama. Prijedlog pitanja za raspravu:

Kako vam se čini?; Jeste li čime iznenađeni?; Jeste se prepoznali u nekoj skupini?; Da li je bilo autocenzure? (ako da, zašto); Što nam ovo govori/zašto su se pojavile ovakve asocijacije?

Ovdje je važno da nastavnik/ica objasni kako ovo nisu nužno mišljenja i stavovi učenika/ica, već ono što često čujemo, što nam se „servira". Također, ovo je dobra prilika za objasniti koje opasnosti vrebaju ako se za time povodimo – objasniti vezu između stereotipova, predrasuda i diskriminacije te dati definicije navedenih pojmova.

STRUKTURNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE: *ljudsko-pravna, politička, društvena, kulturološka.*

Prijedlog „mini-aktivnosti"(10'): **STABLO PREDRASUDA**

U ovom zadatku nastavnik/ica uz pomoć učenika/ica strukturira znanja i pojmove (iz prethodne aktivnosti) kroz oblik/shemu stabla. Razgovor kreće od *korijena stabla* (korijeni predrasuda – od kuda dolaze predrasude, gdje ih usvajamo/čujemo?). Na *deblo* se upisuju moguće posljedice predrasuda odnosno ponašanja koja proističu iz predrasuda (ponašanja koja manifestiramo), a u *krošnju* se upišu posljedice takvih djelovanja (kratkoročne i dalekosežne posljedice). Dobiveno stablo pregledan je vizualni podsjetnik obrađene teme.

TEMA: CIVILNO DRUŠTVO

CIVILNO DRUŠTVO I AKTIVIZAM

Preporučeni obrazovni ciklus: 4

Ključni pojmovi: civilno društvo, udruga (neprofitna, nevladina, OCD), inicijativa, sindikat, udruga mladih, planiranje aktivnosti

Učenici će: razlikovati različite predstavnike civilnog društva i njihove uloge; prepoznati važnost volontiranja i sudjelovanja u društvenim događanjima u školi i zajednici; uočiti osnovne probleme u kontekstu života mladih; aktivno sudjelovati u planiranju zajedničke aktivnosti, te preuzeti odgovornost za ostvarenje zajedničkih ciljeva

Vrijeme trajanja središnje aktivnosti: 20'

Metoda rada: interaktivna prezentacija, razgovor, individualni rad, grupni rad

Potreban materijal: prezentacija, ljepljivi papirići *(post-it)*

Mogući broj sudionika: 10+

Središnja aktivnost

Nastavnik/ica kroz interaktivnu prezentaciju objašnjava pojam civilno društvo (u odnosu na državnu/javnu upravu i privatnu sferu), te predstavlja ulogu civilnog društva i njihovog rada. Glavne teme:

- od čega se sastoji civilno društvo: organizacije civilnog društva, inicijative, sindikati (ukazati na to da su pojmovi: organizacije civilnog društva, neprofitne i nevladine – ista stvar)

- što su organizacije civilnog društva i vrste udruga s obzirom na to čime se bave (humanitarne udruge, udruge koje se bave ljudskim pravima i demokratizacijom te udruge koje se bave dobrobiti svojih članova)

Nakon prezentacije, nastavnik/ica pokreće kratku diskusiju s učenicima/ama o tome što znaju o udrugama mladih: *Što su udruge mladih?, Za koje znaju?, Čime se bave udruge mladih?, Čime bi se prema njihovom mišljenju trebale baviti udruge mladih?, Na koje se sve načine organiziraju mladi? itd.*

Nastavnik/ica prezentira načine organiziranja mladih (vijeća učenika, savjeti mladih, udruge mladih, udruge za mlade, Mreža mladih Hrvatske) te ukratko objašnjava razlike između pojedinih načina organiziranja.

Zadatak: analiza života mladih i planiranje aktivnosti

1. Učenici/ice na ljepljive papiriće (*post-it*) individualno upisuju što misle da nedostaje mladima i što bi trebalo biti bolje u njihovom gradu.

Na jedan papirić se upisuje jedan problem. Nastavnik/ica papiriće pokupi, pročita te ih lijepi na veliki papir (ploču) istovremeno grupirajući vrste problema (najčešće se pojavljuju kategorije koje se odnose na kulturu mladih – nedostatak sadržaja za mlade, ne/kvalitetno provođenje slobodnog vremena, ovisnosti, manjak perspektive i sl).

2. Nakon grupiranja problema razgovara se o uzrocima i posljedicama pojedine grupe problema.
3. Zajedno s učenicima/ama odabere se problem koji smatraju najvažnijim ili onaj na kojem bi htjeli raditi.
4. Na odabranom problemu se zajednički prolazi kroz analizu te korake za doprinos rješavanju problema (planiranje aktivnosti).

Planiranje aktivnosti:

1. Definiranje problema;
2. Određivanja cilja koji bi se htio postići (ne mora biti sveobuhvatan već može doprinositi smanjenju problema ili rješavati jedan dio problema);
3. Aktivnosti koje bi se mogle provesti (na koji način djelovati na problem, prijedlozi rješenja ili koraka);
4. Umrežavanje (s kim bi se mogli povezati – saveznici, suradnici, podrška);
5. Popisivanje potrebnih resursa (što nam treba za provedbu aktivnosti).

* *Ukoliko su aktivnosti nešto što se može provesti u školi ili zajednici te ako postoji interes učenika i škole, ovo može biti dio projektne nastave i direktan doprinos mladih zajednici.*

STRUKTURNE DIMENZIJE GRAĐANSKE KOMPETENCIJE: *ljudsko-pravna, politička, društvena, kulturološka, gospodarska, ekološka.*

Strukturu vježbi pripremio tim Treninga za edukaciju nastavnika za provođenje Građanskog odgoja i obrazovanja: Iva Zenzerović Šloser i Igor Đorđević u suradnji s projektnim timom: Martinom Horvat, Lovorkom Bačić i Monikom Rajković.

Vježbe razradili: Igor Đorđević i Lana Jurman

03: *poglavlje:*

S KIM?

Kako u provedbu GOO-a uključiti školu i zajednicu

Autorice: Iva Zenzerović Šloser i Lana Jurman
Primjeri za međupredmetno povezivanje: Nastavnice sudionice treninga
Autorice primjera: Emina Bužinkić (Medijacija u školama),
Dubravka Uroda (7 kuna za sigurnu igru)

Kao važne procese koji vode razvoju demokratskog građanstva, građanski odgoj i obrazovanje, pored poučavanja i upravljanja samim razredom, također uključuje: *„projektno planiranje i suradnju s lokalnom zajednicom, nevladinim organizacijama, vjerskim zajednicama, predstavnicima vlasti, kulturnih djelatnosti, stručnjacima, poduzetnicima, gospodarskim čimbenicima."*

Drugim riječima, u znanje što, znanje kako i znanje zašto, treba uključivati i primjenu stečenog znanja u razredu, školi i lokalnoj zajednici. Kroz građanski odgoj i obrazovanje uređuju se svi aspekti života i rada u školi, a to, osim nastave, uključuje demokratsko upravljanje školom, suradnju škole i lokalne zajednice (znanje *s/sa*) te uspostavu demokratske školske kulture kao odgovarajućeg konteksta učenja za građanstvo (znanje *u*). (Kurikulum građanskog odgoja i obrazovanja, kolovoz 2012.)

Ono što kao nastavnici očekujemo od učenika u razredu, trebali bi biti spremni pokazati i vlastitim ponašanjem u školi i zajednici. Preko je stotinu pokušaja da se definira zajednica. Neke od njih (Brint, 2001; i Žganec, 2003.) zajednicama smatraju: „agregate ljudi koji poduzimaju zajedničke aktivnosti i/ili dijele zajednička uvjerenja i koji su uglavnom povezani odnosima koje obilježavaju osjećaji, lojalnost, zajedničke vrijednosti i/ili briga jednih za druge. Brint predlaže da se zajednice može shvaćati u smislu njihove teritorijalnosti i/ili na osnovi njihovih zajedničkih uvjerenja. Žganec dodaje i treću kategoriju koja se odnosi na ono što se „osjeća zajednicom", gdje je najvažnija samoidentifikacija (Prema: Stubbs, P. u: Mobilizacija i razvoj zajednica, MAP, 2006.)

U sklopu građanskog odgoja i obrazovanja od nižih prema višim razredima gradimo: razred kao zajednicu, školu kao zajednicu, te ostvarujemo vezu samih škola sa teritorijalnim ‡ lokalnim zajednicama.

U ovom poglavlju predlažemo nekoliko razina kako „predmetni" kurikulum izvući iz razreda kroz međupredmetnu nastavu i projektne školske aktivnosti, kako povezati vrijednosti, sadržaje i metode unutar škole kao zajednice pa i proširiti na suradnju škole s lokalnom zajednicom.

Pored pripreme i planiranja školskih kurikuluma, vještina koja nastavnicima može pomoći za razvoj ovih aktivnosti svakako jest planiranje projekata, pa u tom smislu predlažemo i neke alate. Planiranje kao skup vještina pomaže kod postavljanja ishoda učenja (definiranja ciljeva), te sukladno tim ciljevima, biranje aktivnosti. Vještine i alati za planiranje pomažu nam promijeniti uvriježeni način biranja „aktivnosti koje nam se sviđaju" u koherentan projekt koji uključuje definiranje cilja, postavljanje očekivanih kratkoročnih i dugoročnih efekata, analizom prepreka i izvora podrške, te naposlijetku biranjem primjerenih aktivnosti i metoda.

Međupredmetno povezivanje – prijedlozi nastavnika

Povezati pojedina predmetna područja i građanski odgoj i obrazovanje znači učiniti učenicima te teme životnim i korisnim, rukovodeći se ciljem građanskog odgoja i obrazovanja – poticanjem aktivnih i odgovornih građana. U obradi tema građanskog odgoja i obrazovanja kroz međupredmetne sadržaje važno je poticati sve funkcionalne razine: znanje i razumijevanje, vještine i stavove, koristeći suradničko i participativno učenje kroz grupni rad i rješavanje problemskih situacija.

Nekoliko ideja i prijedloga u nastavku izradile su u vrlo kratkom roku nastavnice u sklopu razmjene iskustva. Po sličnom sistemu mogu se **pri razvijanju školskog kurikuluma razraditi teme koje su u korelaciji, u kojima se preklapaju sadržaji građanskog odgoja i obrazovanja sa sadržajima pojedinih predmeta**, sukladno obrazovnim ciklusima. Kroz zajednički izbor po razrednim ili nastavničkim vijećima moguće je uključiti cijelu školu u obradu pojedine teme te je time učiniti životno korisnom i motivirajućom za angažman učenika i učenica.

Teme mogu zajedno pripremiti i odraditi nastavnici (koordinatori) građanskog odgoja i obrazovanja s predmetnim nastavnicima i profesorima.

Neki primjeri ideje:

GOO i matematika: Matematika može pomoći u izračunavanju široke lepeze parametara vezanih uz svakodnevni život i aktivnosti učenika/ica, najuže vezanih uz društvenu i ekonomsku dimenziju GOO-a.

Profesore/ice matematike može se uključiti u sljedeće aktivnostii, npr:

- Kako preračunati glasove birača na izborima u broj mandata (korelacija s političkom dimenzijom GOO-a). U isto vrijeme mogu se i obrađivati i provoditi izbori na školi (za predsjednice/ike razreda i/ili predstavnike vijeća učenika).

- Učenje i prepoznavanje valute. Mogu se tematizirati: velikani s novčanica, tradicija, pluralizam, činjenica što na novčanicama nema ženske osobe. (veze s ekonomskom, interkulturalnom, ljudsko-pravnom dimenzijom)
- Preračunavanje tečaja. (veza s ekonomskom dimenzijom GOO-a)
- Izračunavanje realnog postotka sezonskih sniženja. (veza s ekonomskom dimenzijom)
- Izračunavanje kamatne stope: tematiziranje života na dug, poticanje odgovornosti raspolaganja novčanim sredstvima.

- Istraživanje – visine kamata u lihvarskim oglasima – kolika je cijena života na dug, kada to može postati društveni problem – odgovorno ponašanje (veza s društvenom, ljudsko-pravnom, gospodarskom, i političkom dimenzijom).
- U razradi projekta u kojem je primjerice cilj izgradnja igrališta – mogu se obraditi aktivnosti vezane uz mjerenje i izračunavanje.
- Obrada rezultata akcijskih istraživanja (npr. za pripremu neke akcije ili zajedničke aktivnosti – mali interdisciplinarni timovi gdje matematičar doprinosi ostvarenju projekta).

GOO i tjelesna i zdravstvena kultura: Rukovodimo se idejom da e tjelesna i zdravstvena kultura može više od zbira sportova, da se s njom može povezati naglašavanje suradnje nasuprot kompeticiji, navijanje bez govora mržnje, tematiziranje sportske industrije i korupcije u sportu, pitanje jednakih šansi budućih sportaša.

Primjeri:

- Iskazivanje suradnje (unutar tima i kroz sportski duh), ne nužno kompeticije s ostalima. („Važno je sudjelovati!“)
- Rad s navijačima: kada učenic/ice idu na sportska natjecanja, neki od njih su navijači. Dobro je s njima razgovarati o suradnji, ne natjecanju s drugim navijačima, povezati način komunikacije, navijanje i navijačke poruke.
- Kroz sport i navijanje se može utjecati na to da učenici/ice znaju prepoznati nasilje u školama, da znaju raspoznati rasizam, ksenofobiju, diskriminaciju, nacionalizam na stadionu.
- Kampanja protiv nasilja na svim terenima – pronaći društveno angažirane sportaše kao uzor, mogu utjecati i na učenički angažman u akcijama zaustavljanje *bullyinga*, rasizma, ksenofobije, homofobije.
- Prepoznati loše strane sportske industrije i to osuditi. (npr. korupcija)

- Slanje pozitivnih poruka kroz sport i navijanje.
- Prepoznavanje iskazivanja rodnih stereotipa i rodne neravnopravnosti u sportu.
- Prepoznati stereotipne prikaze drugih nacija i regija unutar Hrvatske.
- Ekološka dimenzija može se uključiti kroz osvještavanje količine otpada koja ostane na stadionu nakon utakmice, kako ga reciklirati.
- Gospodarska i ljudsko-pravna dimenzija: loši radni uvjeti nogometaša stranaca koji još nisu imućni i slavni, trgovina ljudima u sportu.

Biologija

Biologija je zahvalna za uključivanje ekoloških tema, donošenje informiranih odluka o vlastitom tijelu i slično. Neke od njih:

- Tematizirati ekološke i društvene posljedice uporabe genetski modificirane hrane – utjecaj na bioraznolikost, lokalni zagađivači
- Poticanje aktivizma kroz eko-akcije u zajednici
- Diskusije i vezanost uz ljudska prava kro teme: potpomognuta oplodnja, pobačaj, estetske operacije. Odraditi sat u suradnji voditelja/ice građanskog odgoja i obrazovanja i predmetnog profesora/ice

I u slučaju međupredmetne povezanosti moguć je veliki broj kombinacija i sadržaja. Važno je rukovoditi se ciljem građanskog odgoja i obrazovanja: poticanjem aktivnih građana spremnih raditi na smanjenju društvene nejednakosti.

PROJEKTNA NASTAVA, PROJEKTNI DANI

Škole već imaju iskustva u provođenju projektne nastave – kroz organiziranje projektnih dana, otvorenih dana škole, obilježavanje datuma, strukturirane projekte. Npr. Agencija za odgoj i obrazovanje već niz godina provodi usavršavanje nastavnika/ica za Projekt građanin. Kroz projekte se do očekivanih ishoda može stići na participativan način, učenici/ice razvijaju svoje ideje, u međusobnoj interakciji uspostavljanju i rješavaju problemske situacije, kroz projekte se ostvaruje suradnja unutar škole i škole sa zajednicom. Projekti mogu doprinijeti razumijevanju javnih politika i poticati javno zagovaranje.

Projekt je vremenski ograničena aktivnost koja je planirana sa specifičnim ciljem. Dobro planirani projekti doprinose procesu usvajanja vrijednosti i sadržaja GOO-a. Integracija i planiranje školskih projekata temeljenih na vrijednostima, sadržajima i metodama građanskog odgoja i obrazovanja, može biti snažan doprinos izgradnji škole koja stvara pozitivnu školsku klimu. U takvoj školskoj klimi ne poučava se samo o aktivnim građanima, nego i za aktivne građane, te u atmosferi koja potiče aktivan angažman na rješavanju zajedničkih problema. Atmosfera u kojoj škola živi može utjecati na učenike/ice više od onog što se poučava i iz tog razloga provođenje manjih projekata koje razvijaju ili u kojima aktivno sudjeluju učenici/ice, može biti doprinos procesu demokratizacije škole.

Upravo u ovom segmentu vidimo koliko je važno da građanski odgoj i obrazovanje ne ostane samo u razredu i ne poučava se samo za ocjenu, kao i da projektno organizirane aktivnosti mogu biti pomoć i u procesnom razvoju demokratičnog okruženja. Iskustvo rada u takvom okruženju učenike/ice i nastavnike/ice može ohrabriti da koriste demokratično ponašanje i u budućnosti.

Projekt građanin učenike/ice upoznaje i uvodi u metode i postupke koje vlast koristi u procesu upravljanja. Cilj programa je razvijati interes učenika/ica za aktivno građanstvo i sudjelovanje u vlasti putem:

- Pružanja znanja i vještina potrebnih za učinko/vito sudjelovanje
- Pružanja praktičnog iskustva oblikovanog tako da potiče osjećaj stručnosti i učinkovitosti
- Razvijanja svjesnosti o važnosti građanskog djelovanja

Projekt građanin provodi se u nekoliko koraka:

1. Uočavanje problema u zajednici
2. Odabir problema za istraživanje
3. Prikupljanje podataka o problemu
4. Izrada razrednog portfelja
5. Predstavljanje
6. Osvrt na iskustvo

Brojni su projekti koje u suradnji sa školama organiziraju organizacije civilnog društva. Oni su predstavljeni u Katalogu neformalnih programa koji se provode u suradnji sa školama: www.edukatalog.info

Jedna od mnogih mogućnosti razvijanja projekta na prijedlog Mreže mladih Hrvatske:

Projekt: Medijacija u školama – primjena vršnjačke medijacije u radu vijeća učenika

Provoditelj: Mreža mladih Hrvatske, jesen-zima 2010. godina

Partner: Gimnazija Sisak

Suradnik: Centar za mir, nenasilje i ljudska prava Osijek

Opći cilj ovoga projekta bio je **upoznati vijeća učenika/ica i osnažiti ih na primjenu vršnjačke medijacije u svakodnevnom rješavanju sukoba u školi.**

Specifični ciljevi projekta su:

- upoznavanje učenika/ica s nenasilnom komunikacijom i prednostima nenasilnog i suradničkog pristupa međuljudskim odnosima
- afirmiranje prakse shvaćanja sukoba kao prilike za izgradnju i oblikovanje novih tipova odnosa i kvalitetnije komunikacije
- razumijevanje prednosti nenasilnog rješavanja sukoba u školi i svakodnevnom životu
- poticanje na uporabu vršnjačke medijacije kao prostora utjecaja na smanjenje nasilja među djecom/mladima u školi
- poticanje primjene vršnjačke medijacije u rješavanju konkretnih svakodnevnih školskih problema
- stvaranje podloge za zagovaranje i integriranje medijacije u odgojno-obrazovni sustav u cijelosti.

Ključne aktivnosti projekta bile su:

1. **Trening *Učenici medijatori – primjena medijacije u školi*** – edukacijski ciklus sastojao se od radionica nenasilne komunikacije, razumijevanja sukoba i nenasilne transformacije sukoba, upoznavanja s vršnjačkom i neformalnom medijacijom te kreiranjem i uspostavljanjem kluba medijatora. Trening je bio trodnevni s oko 20 sati edukacije. Na njemu je sudjelovalo 12 učenika/ica.
2. **Trening *Medijacija za nastavnike i podrška učenicima u primjeni medijacijske tehnike u rješavanju sukoba*** – za nastavnice i pedagoginje održale smo trodnevni trening s oko 15 sati edukacije kroz poludnevne i cjelodnevne radionice o nenasilnoj komunikaciji, nenasilnom rješavanju sukoba, školskoj medijaciji

i potpori odnosno superviziji učenika/ica u primjeni vršnjačke medijacije u školi. Na treningu je sudjelovalo 8 nastavnica.

3. **Prezentacije** ***Medijacija za učenike početnike – kako se svakodnevno ophoditi sa sukobima?*** - nakon provedene edukacije, učenici/ice su na satu razredne zajednice i uz podršku nastavnica u svojim razredima, održali prezentaciju o vršnjačkoj medijaciji i njezinu načinu primjene.
4. **Javna prezentacija** ***Vršnjačka medijacija u školi*** – učenici/ice i nastavnice su zajedno s dvije trenerice u školi organizirali javnu prezentaciju vršnjačke medijacije i kluba medijatora u školskoj galeriji za učenike/ice, nastavnike/ice i roditelje. Na prezentaciji je svečano otvoren Klub medijatora Gimnazije Sisak.

Dodatne aktivnosti:

1. **Konferencija:** ***Medijacija u odgojno-obrazovnom sustavu – uloga vijeća učenika u primjeni vršnjačke medijacije*** – u okviru Skupštine Mreže mladih Hrvatske organizirali smo nacionalnu konferenciju na kojoj je sudjelovalo oko 50 sudionika/ica s fokusom na ulogu nastavnika/ica i učenika/ica. Radili smo kroz plenarne prezentacije i rasprave te dvije radionice. Na konferenciji smo okupili klubove medijatora iz Rijeke, Osijeka, Siska i Tuzle kao i njihove nastavnike/ice te druge zainteresirane i angažirane u odgojno-obrazovnom sustavu.
2. **Publikacija:** ***Vodič kroz medijaciju za učenice i učenike*** U izradi publikacije sudjelovali su učenici/ice i nastavnice iz Kluba medijatora Gimnazije Sisak, medijatori Centra za mir, nenasilje i ljudska prava iz Osijeka te trenerice iz Mreže mladih Hrvatske. Osim toga, izradili smo plakate, letke i bedževe Kluba medijatora Gimnazije Sisak, te CD-ROM s publikacijom i drugim materijalima koji su početkom 2011. godine diseminirani u srednje škole u Hrvatskoj.

Na završetku ovog projekta postigli smo nekoliko nama važnih rezultata:

- program vršnjačke medijacije integriran je ravnopravno u školski kurikulum Gimnazije Sisak te se namjerava provoditi i kasnije,
- osnovan je Klub medijatora Gimnazije Sisak s planom aktivnosti i planom daljnjeg razvoja,
- tijekom izvedbe projekta uspostavili smo brojne kontakte sa stručnjacima/injama, nastavnicima/ama, pedagozima/injama, trenerima/icama i drugima te dobili nove ideje za rad s učenicima/ama i vijećima učenika,
- Mreža mladih Hrvatske sudjelovala je u izradi Strategije za medijaciju – inicijativa Centra za mir, nenasilje i ljudska prava iz Osijeka i Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta.

Sudionici projekta: 12 učenika/ica i 8 nastavnica sudjelovalo je u edukacijskim aktivnostima, a blizu 100 osoba u javnim događanjima (prezentacija i konferencija). Osim toga, više od 200 učenika/ica informirano je o vršnjačkoj medijaciji kroz razredne prezentacije.

Škola aktivna u zajednici: *7 kuna za sigurnu igru!*

Osnovna škola „Milan Brozović“ iz Kastva je na Projektni dan 2011. Godine započela projekt *7 kuna za sigurnu igru!* Kako bi upozorila na pravo na sigurnu igru djece koja žive u minski sumnjivim područjima Hrvatske te pokrenula različite akcije za prikupljanje sredstava za njihovo razminiranje.

Akcija je dobila ime po tome što je 7,76 kn dovoljno za razminiranje jednog metra kvadratnog, a njen je slogan *Neka ratišta postanu igrališta, a igrališta-mirilišta!* Učenici/ice su izradili letke i različite predmete te ih prodavali na štandovima za 7 kuna čime su doprinijeli senzibiliziranju sugrađana o opasnosti od mina te prikupili 10.000 kuna. Projekt se postupno širio i na druge škole u, a bio je medijski veoma dobro praćen. (Novi list, HTV, Nova TV, Kanal Ri, Radio Trsat i brojni internetski portali.)

U listopadu 2011., kao nastavak projekta, OŠ “Milan Brozović” inicira i saziva Konferenciju *Ključ za mir* s partnerima: Gradom Kastvom, Hrvatskim centrom za razminiranje, Forumom za slobodu odgoja i OŠ „Vežica“.

Konferenciju je pismom podržao Predsjednik dr. Ivo Josipović, a stigla je i podrška zaklade Jolie-Pitt koja i u drugim dijelovima svijeta podržava razminiravanje.

Najvažnija je poruka Konferencije da upravo djeca mogu već od najranijeg uzrasta zauzeti stavove aktivnih građana i mirotvoraca te da odlučivanje za mir treba snažno zaživjeti i na osobnoj razini učitelja koji djecu u tome trebaju osnaživati i poticati.

Prepoznajući vrijednost i važnost ovakvoga rada, Centar za mir Osijek 2011. Godine dodjeljuje učenicima i učiteljima ove škole priznanje *„Krunoslav Sukić“* za promicanje mirotvorstva, nenasilja i ljudskih prava u lokalnoj zajednici.

Projektni dani mogu se vezati i uz obilježavanja datuma:

- 21. rujna: Međunarodni dan mira
- 02. listopada: Međunarodni dan nenasilja
- 16. studenog: Međunarodni dan tolerancije
- 20. studenog: Dan dječjih prava
- 10. prosinca: Dan ljudskih prava
- 08. ožujka: Međunarodni dan žena
- 22. travnja: Dan planete zemlje
- 1. svibnja: Međunarodni praznik rada

Primjer alata za planiranje aktivnosti

Projekt ima svoju strukturu. Najčešća pogreška koju u provedbi činimo je ta što krećemo od aktivnosti i metoda, a ne od ishoda i ciljeva koje želimo postići. U najjednostavnijoj formi planiranja, postavite si:

1. Cilj:
   - Dugoročni cilj: odgovara na pitanje: koju promjenu želimo vidjeti? koja je to promjena kojoj stremimo?
   - Specifični: koje konkretne ishode želimo ostvariti?
2. Svrha – zašto je to važno i društveno relevantno?

3. Aktivnosti – što ćemo raditi?
4. Metode – kako ćemo raditi?
5. Kako ćemo vrednovati postignuća?

Jedan od potencijalno korisnih alata za planiranje projektnih aktivnosti je tzv. *fishbone* ("riblja kost") dijagram vizualno prikazan u nastavku teksta. Radi se o uzročno-posljedičnom dijagramu koji je proizašao iz industrije, a popularizirao ga je Kaoru Ishikawa[41] 60-tih godina prošlog stoljeća. Ideja je dijagrama da nas vodi kroz sedam faza planiranja, te promišljanja mogućih prepreka i/ili poteškoća unutar svake faze (upisuju se na poprečne linije).

Kreće se od (1) ciljeva gdje se postavljaju opći i specifični ciljevi, zadaci određene projektne aktivnosti te svi potencijalni problemi vezani uz njihovo ostvarivanje. U drugoj fazi (2) određuje se ciljana skupina koja će provoditi i/ili sudjelovati u aktivnosti. Treća faza (okvir) predstavlja različita „ograničenja" u koja će se vaša aktivnost morati uklopiti, kao npr. vremenski, financijski okvir, ali također i stvari poput definiranja prostora te slične tehničke stvari vezane uz tijek vaših aktivnosti. Četvrta faza (4) sama je po sebi jasna, predstavlja tijek aktivnosti za vrijeme, ali i nakon završetka vaših projektnih aktivnosti *(npr. sljedeći koraci, što nakon projekta, kako iskoristiti rezultate i spoznaje koje su se pojavili za vrijeme izvođenja itd.).* Zahtjevi institucije predstavljaju petu fazu (5) u smislu da trebate razmisliti o mogućim poteškoćama i/ili potpori koju možete očekivati od institucije u kojoj radite i vaših kolega. U šestoj fazi pokušajte definirati koje su kompetencije nastavnika/ica ovdje najpotrebnije kako bi se lakše pripremili za vođenje projekta. Posljednja je faza (7), faza odabira metoda rada, što je jako korisno za vježbanje načina razmišljanja s razine ciljeva prema razini metoda. Praksa je planiranja često obrnutog redoslijeda, te ovakav način razmišljanja može biti pomalo izazovan, ali je koristan jer polazimo od šireg uvida *(šire slike)* u ciljeve prema specifičnim načinima kako ih ostvariti (*metode*).

[42]

41 Dijagram se može pronaći pod sljedećim imenima: *fishbone diagram, Ishikawa, cause-and-effect diagram, fishikawa.*
42 Dizajn predloška preuzet sa stranice office.microsoft.com/en-001/templates/fishbone-diagram-TC101887898.aspx

Pomoć u daljnjem usavršavanju – o katalogu programa neformalnog obrazovanja

Autorica: Anamarija Sočo

Za održivo uvođenje građanskog odgoja i obrazovanja, uz edukaciju budućih nastavnika/ica, jedan od ključnih preduvjeta je i permanentno usavršavanje nastavnika/ica i stručnih suradnika/ica. Agencija za odgoj i obrazovanje u narednom će periodu intenzivno provoditi usavršavanja iz pojedinih segmenata građanskog odgoja i obrazovanja. Usavršavanja se potiču na i Županijskim stručnim vijećima.

Uz ove sustavne mehanizme, organizacije civilnog društva doprinijeti će katalogom neformalnih programa za nastavnike/ice i učenike/ice a koji imaju za cilj podizanje kvalitete provedbe i građanskog odgoja i obrazovanja i vezu s aktualnim pitanjima i problemima zajednice. S tim ciljem predstavljamo Katalog programa neformalnog obrazovanja koje u suradnji sa školama mogu provoditi organizacije civilnog društva i druge obrazovne ustanove. Za pojedine će programe biti moguće dobiti potvrdu o stručnom usavršavanju, što ovisi o organizatoru pojedine edukacije i odluci Agencije za odgoj i obrazovanje.

Primarni cilj kataloga je pomoći učiteljima/icama i nastavnicima/ama da kreiraju životniji kurikulum građanskog odgoja i obrazovanja u školama koristeći resurse lokalne zajednice. Namjera je povezati škole i lokalne organizacije civilnog društva te omogućiti integraciju elemenata građanskog sudjelovanja u praksi u nastavu građanskog odgoja i obrazovanja. Katalog je pregledan i jednostavan za pretraživanje, a objedinjuje programe neformalnog obrazovanja različite tematike koji ciljaju različite skupine (učitelji/ice, nastavnici/ice, učenici/ice...). Nalazi se na ovoj adresi: www.edukatalog.info.

Preporučena literatura

- Broz, Tajana; Kobaš, Vedrana; Šalaj, Berto; Valković, Iris (2007) *Obje strane demokracije.* (za nastavnike/ice) Zagreb: CESI - Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje.

  Dostupno na: http://www.cesi.hr/hr/obje-strane-demokracije/
- Vučinić, Nebojša; Spajić-Vrkaš, Vedrana; Bjeković, Siniša (2003) *Ljudska prava za nepravnike*. (Zbornik); Podgorica i Zagreb: Centar za ljudska prava Univerziteta Crne Gore i Istraživačko-obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.)
- Uzelac, Maja (2006) *111 koraka prema demokraciji i ljudskim pravima: priručnik građanske i političke kulture za mlade i odrasle*. Zagreb: Mali korak
- Spajić-Vrkaš, Vedrana; Stričević, Ivanka; Maleš, Dubravka; Matijević, Milan (2004) *Poučavati prava i sobode: priručnik za učitelje s vježbama za razrednu nastavu*. Zagreb: Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu.
- Uzelac, Maja; Bognar, Ladislav; Bagić, Aida (2012) *Budimo prijatelji: priručnik odgoja za nenasilje i suradnju*. Zagreb: Mali korak.
- Ajduković, Marina i Pečnik, Nina (2007) *Nenasilno rješavanje sukoba*. Zagreb: Alinea.
- Janković, Josip (2007) *Sukob ili suradnja*. Zagreb: Alinea.
- Zeleni paket – Priručnik za nastavnike, REC 2010;
- Krstanović, Amalija (ur.) (2011) *Kulturna i duhovna baština zavičaja, priručnik za nastavnike osnovnih škola*. Osijek: Nansen dijalog centar.

Detaljniji popis izvora za pripremu i učenje:

Politička pismenost:

- Bagić, Dragan (ur.) (2011) *Odgaja li škola dobre građane? Studija o političkoj socijalizaciji hrvatskih srednjoškolaca*. Zagreb: Gong.
- Božić, Jasmina; Spajić-Vrkaš, Vedrana; Silov, Mile; Fresl-Dumančić, Ivana (2000) *Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: Bibliografija radova s bilješkama.* Zagreb: Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO.
- Ančić, Branko; Bajkuša, Mario; Ivče, Katarina; Miškulin, Igor i Eli Pijaca (2010) *Obrazovanjem protiv korupcije*. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.
- *Demokracija za sve: obrazovanje za političku kulturu* (2001). McQuoid-Mason, David et al.; (prijevod i adaptacija Igor Miškulin), Zagreb: Forum za slobodu odgoja).
- *Demokracija za sve: priručnik za nastavnike* (2001). McQuoid-Mason, David et al; (prijevod i adaptacija Igor Miškulin), Zagreb: Forum za slobodu odgoja.
- *Modul: Osnove demokracije - vlast, pravda odgovornost, privatnost* (2010). Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje.
- *Modul: Zakon u razredu – prema kulturi vladavina prava i demokracije* (2012). Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje.
- Spajić-Vrkaš, Vedrana; Kukoč, Mislav; Bašić, Slavica (2001) *Interdisciplinarni rječnik: obrazovanje za ljudska prava i demokraciju*. Zagreb : Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO.

- Uzelac, Maja (2006) *111 koraka prema demokraciji i ljudskim pravima: priručnik građanske i političke kulture za mlade i odrasle*. Zagreb: Mali korak

Ljudska prava

- Bijelić, Nataša (2011) *Muškarci i rodna ravnopravnost u Hrvatskoj ǂ rezultati istraživanja IMAGES*. Zagreb: CESI — Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje. (za nastavnike/ice)
- Broz, Tajana (ur.) (2008) *MIA — Mlade i aktivne*. Zagreb: CESI ǂ Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje. (za nastavnike/ice)
- *Crna kutija (2006.), TV serijal o ljudskim pravima, Zagreb: B.a.b.e.*
- *Dostupno na:* http://crnakutija.babe.hr/hr/crna-kutija/
- Dubljević, Maja (ur.) *Jedna povijest, više historija ǂ dodatak udžbenicima s kronikom objavljivanja, Zagreb: Documenta*
- Domazet, Mladen i Igor Miškulin (2007) *Vladavina prava - priručnik za nastavnike*. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.
- Duerr, Karlheinz; Spajić-Vrkaš, Vedrana; Fereira Martins, Isabel (2002) *Učenje za demokratsko građanstvo u Europi*. Zagreb : Centar za istraživanje, izobrazbu i dokumentaciju u obrazovanju za ljudska prava i demokratsko građanstvo.
- *Ljudska prava za sve – obrazovanje za kulturu ljudskih prava* (2002). O'Brien Edward, L.; Greene, Eleanor; McQuoid-Mason, David; (prijevod i adaptacija Iva Kutle), Zagreb: Forum za slobodu odgoja.
- *Ljudska prava za sve: obrazovanje za kulturu ljudskih prava – priručnik za nastavnike* (2002). O'Brien Edward, L.; Greene, Eleanor; McQuoid-Mason, David; (prijevod i adaptacija Iva Kutle), Zagreb: Forum za slobodu odgoja.
- Maleš, D., Stričević, I. (2000) *Mi poznajemo i živimo svoja prava: priručnik o pravima djeteta u osnovnoj školi*. Zagreb: Školska knjiga.
- *Simulacija suđenja – priručnik za nastavnike* (2001). McGuire, P. E.; O'Brien, E. L.; Arbetman, L.; Mills, V. H., Pannell; (prijevod i adaptacija Ema Vinter), Zagreb: Forum za slobodu odgoja.
- Spajić-Vrkaš, Vedrana (2002) *Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo u Hrvatskoj: Izvješće*. Zagreb: Centar za istraživanje, izobrazbu i dokumentaciju u obrazovanju za ljudska prava i demokratsko građanstvo.
- Spajić-Vrkaš, Vedrana; Stričević, Ivanka; Maleš, Dubravka; Matijević, Milan (2004) *Poučavati prava i sobode: priručnik za učitelje s vježbama za razrednu nastavu*. Zagreb: Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu.
- Universal Declaration of Human Rights Plain Language Version, http://www.un.org/cyberschoolbus/humanrights/resources/plain.asp
- Uzelac, Maja; Bognar, Ladislav; Bagić, Aida (2012) *Budimo prijatelji: priručnik odgoja za nenasilje i suradnju*. Zagreb: Mali korak. (četvrto izdanje)
- Uzelac, Maja (2004) *Za Damire i Nemire – vrata prema nenasilju: priručnik miroljubivog rješavanja sukoba u školi*. Zagreb: Mali korak. (peto izdanje)
- Uzelac, Maja (2000) *Za Svemire: priručnik miroljubivog rješavanja sukoba i medijacije u školi*. Zagreb: Mali korak.

- Vučinić, Nebojša; Spajić-Vrkaš, Vedrana; Bjeković, Siniša (2003) *Ljudska prava za nepravnike*. (Zbornik); Podgorica i Zagreb: Centar za ljudska prava Univerziteta Crne Gore i Istraživačko-obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.)

Društvena dimezija – suradničke i participativne metode

Suradničko učenje i participativne metode rada s učenicima

- Ajduković, Marina i Pečnik, Nina (2007) *Nenasilno rješavanje sukoba*. Zagreb: Alinea.
- *Antikorupcijsko obrazovanje u školama* (2008). (prijevod i adaptacija Igor Miškulin), Zagreb: Forum za slobodu odgoja.
- Bajkuša, Mario; Ivana Veldić; Ana Vrsalović (2010) *Prijedlozi izvedbenih planova iz građanskog obrazovanja*. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.
- Cesar, Sanja (ur.) (2006) *Bolje spriječiti nego liječiti ‡ prevencija nasilja u adolescentskim vezama*. Zagreb: CESI – Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje. (za nastavnike/ice)
- Cesar, Sanja (ur.) (2003) *Spol i rod pod povećalom ‡ priručnik o identitetima, seksualnosti i procesu socijalizacije*, 2.dopunjeno izd., Zagreb: CESI ‡ Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje. (za nastavnike/ice)
- Edukativni film T*o je nekako ravnopravno* (2003). CESI ‡ Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje i Factum
- Batinić, Diana i Uroda, Dubravka (2012) *Ključ za mir – Odgoj za mir; aktivna uloga škole u izgradnji trajnog mira u lokalnoj zajednici*. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.
- Bićanić, Jelena (2009) *Vježbanje životnih vještina*. Zagreb: Alinea.
- Bobetić, Martina; Cvek, Adriana; Horvat, Martina; Ratkajec, Gordana; Šapina, Marijana; Šimunković, Gordana (2004) *Škola bez bola – brošura s vježbicama za učenike individualno ili grupno* Zagreb: Udruga Plavi telefon.
- Bunčić Ksenija; Ivković, Đurđica; Janković Josip; Penava, Ankica (2007) *Igrom do sebe*. Zagreb: Alinea.
- Cooperative Learning Institute And Interaction Book Company: http://www.co-operation.org/?page_id=65
- Cota-Bekavac, Miljenka (2002) Istraživanja suradničkog učenja. *Napredak*, 143 (1), 32-40.
- Day, Christopher (1999) Professional development and reflective practice: purposes, processes and partnerships. *Pedagogy, culture & society*, 7 (2), 221-223.
- Divanović, Deniza; Horvat, Martina; Ratkajec, Gordana (2005) *Drugo ja - brošura s vježbicama za učenike*. Zagreb: Ambidekster klub.
- Dryden, Gordon i Vos, Jeannette (2001) *Revolucija u učenju*. Zagreb: Educa.
- Evans, M. (1995) *An action research enquiry into reflection in action as part of my role as a deputy headteacher.*
- Freire, Paulo (2002) *Pedagogija obespravljenih*. Zagreb: Odraz.
- Giesecke, Hermann (1993) *Uvod u pedagogiju*. Zagreb. Educa.
- Gossen, Diane; Anderson, Judy (1996) *Stvaranje uvjeta za kvalitetnu školu*. Zagreb: Alinea.
- Gudjons, Herbert (1994) *Pedagogija — temeljna znanja*. Zagreb: Educa.

- Horvat, Martina; Lučić, Gordana; Ratkajec, Gabrijela; Šapina, Marijana (2006) *Krenimo zajedno do uvažavanja različitosti – priručnik za nastavnike*. Zagreb: Udruga plavi telefon.
- Ibišević Muminović, Jasmina i Pijaca, Eli (2009) *Možemo to riješiti: Medijacijom prema kulturi demokratske komunikacije i rješavanja sukoba*,. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.
- Janković, Josip (2007) *Sukob ili suradnja*. Zagreb: Alinea.
- Kajiš, Vesna i Medić, Milena (2001) *Slagalica – priručnik za mlade voditelje*. Zagreb: Suncokret.
- Kožić, Vanja i Rastović, Milana (2013) *Zbirka nastavnih priprema „Možemo to riješiti"*. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.
- Klippert, Heinz (2001) *Kako uspješno učiti u timu*. Zagreb: Educa.
- Longo, Igor (2001) *Ja sam vršnjak pomagač*. Split: Mirta.
- Matijević, Milan (2000) *Učiti po dogovoru*. Zagreb: Birotehnika CDO.
- Meredith, K. S.; Steele, J. L.; Temple, C. (1998) *Suradničko učenje. Vodič kroz projekt: Čitanje i pisanje za kritičko mišljenje*. Zagreb: Institut otvoreno društvo Hrvatska.
- Mlinarević, Vesnica (2002) Učitelj i odrednice uspješnog poučavanja. *Život i škola*, 7, 140—151.
- Mlinarević, V.; Peko, A; Vujnović, M. (2003) *Suradničkim učenjem prema zajednici učenja*, str. 289-294, u Vrgoč, H. (ur), *Zbornik radova Sabora pedagoga Hrvatske, Odgoj, obrazovanje i pedagogija u razvitku hrvatskog društva*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
- *Možemo to riješiti – priručnik za nastavnike* (2001). Zimmer, Judith (prijevod i adaptacija Ibišević, Jasmina i Bošnjak, Zvonimir), Zagreb: Forum za slobodu odgoja.
- *Program M: M priručnik: Priručnik za obuku edukatora i profesionalnog osoblja za rad s mladima* (2011.) Banja Luka, Care International, Statu M
- Puhovski, Tamara (2010) *Zbirka nastavnih priprema za edukaciju o Europskoj Uniji*. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.
- Stoll, Louise i Fink, Dean (2000) *Mijenjamo naše škole*, Zagreb: Educa.
- Terhart, Evald (2001) *Metode poučavanja i učenja*. Zagreb: Educa.
- *Slušam, čujem, razumijem (2009.)* ur. Sarnavka Sanja, Zagreb, B.a.b.e.
- *Str 121 – nema proreda između CMS i Gonga*
- *Umjesto organizacije članice GOOD Inicijative ‡ ubaciti: Organizacije civilnog društva*
- Dodati: Budi aktivna Budi Emancipiran: www.babe.hr
- Crna kutija: http://crnakutija.babe.hr/hr/crna-kutija/
- *Dostupno na:* http://www.youngmeninitiative.net/?id=40

Interkulturalnost

- Ančić, Branko i Puhovski, Tamara (2011) *Vjera u obrazovanje i obrazovanje u vjeri: Stavovi i iskustva nereligioznih roditelja prema religiji i vjeronauku u javnim školama u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.
- Bajkuša, Mario i Puhovski, Tamara (2010) *Smjernice za uvođenje edukacije o Europskoj uniji u hrvatski obrazovni sustav*. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.

- Golubeva, Maria i Korbar, Asja (2013) *Živjeti zajedno, učiti zajedno; Problemi obrazovanja nacionalnih manjina u Vukovarsko-srijemskoj i Istarskoj županiji. (izvješće o istraživanju)*.
- Karlović, Ana (2011) *Zbirka nastavnih priprema iz Vršnjačke medijacije*. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.
- Krstanović, Amalija (ur.) (2011) *Kulturna i duhovna baština zavičaja, priručnik za nastavnike osnovnih škola*. Osijek: Nansen dijalog centar.
- *Oboji svijet tolerancijom – Prijedlog nastavnih jedinica povodom Međunarodnog dana tolerancije* (2011). Zagreb: Forum za slobodu odgoja.
- *O Europskoj Uniji (priručnik za nastavnike)* {radna verzija} (2011). Zagreb: Forum za slobodu odgoja.
- Puhovski, Tamara (2010) *Europska Unija i kako poučavati o njoj*. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.
- Puhovski, Tamara; Karlović, Ana; Vrsalović, Ana; Veldić; Perić, Darjan (2010) *Oboji svijet tolerancijom: Prijedlog nastavnih jedinica povodom Međunarodnog dana tolerancije*. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.

Ekologija i održivi razvoj, razvoj zajednice

- Bajkuša, Mario; Juričić, Valentina; Petković Andrea; Rogić, Divna (2011) *Education for Sustainable Development: Research Report*. Zagreb: *Forum za slobodu odgoja i Network of Education Policy Centres*.
- Bajkuša, Mario; Juričić, Valentina; Petković Andrea; Rogić, Divna (2012) *Obrazovanje za održivi razvoj: Istraživačko izvješće*. Zagreb: Forum za slobodu odgoja i Network of Education Policy Centres.
- Bajkuša, Mario (2012) *Održivost u školama, održivost u društvu (sažetak s preporukama)*. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.
- Cifrić, Ivan (1987) *Socijalna ekologija – prilozi zasnivanju discipline*. Zagreb: Globus.
- Ekonomska kriza: filmić http://www.youtube.com/watch?v=euhkIesmW7E
- Forumi o održivom razvoju, Zagreb 2004. http://www.hr.boell.org/downloads/Odrzivi_razvoj_fine_korektura.pdf
- Glavac, Vjekoslav (1999) *Uvod u globalnu ekologiju*. Zagreb: Državna uprava za zaštitu prirode i okoliša i Hrvatske šume.
- Gore, Al (1994) *Zemlja u ravnoteži: Ekologija i ljudski duh*. Zagreb: Mladost.
- HOME, Yann Arthus Bertrand http://www.youtube.com/watch?v=jqxENMKaeCU&feature=watch-now-button&wide=1
- Laginja, Ivana i Pavić, Lidija (ur.) (2001) *Putokaz za djelotvoran rad lokalne zajednice*. Zagreb: Odraz. http://www.odraz.hr/media/21897/putokaz_za_djelotvoran_rad_lz.pdf
- Lončarić-Horvat, O.; Cvitanović, L.; Gliha, I.; Josipović, T.; Medvedović, D.; Omejec, J.; Seršić, M. (2003) *Pravo okoliša*, treće izdanje. Zagreb: Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja i Organizator.
- Ministarstvo zaštite okoliša i prirode: Morski otpad http://www.mzoip.hr/default.aspx?id=12599,
- *Obnovljivi izvori energije, slikovnica za učenike* (2011). Zagreb: DOOR – Društvo za oblikovanje održivog razvoja. http://www.door.hr/wordpress/wp-content/uploads/2011/07/OIESlikovnica240X165_TreceIzdanje_web.pdf
- *Obnovljivi izvori energije, radni listovi*, (2011). Zagreb: DOOR – Društvo za oblikovanje održivog razvoja. http://www.door.hr/wordpress/wpcontent/uploads/2010/12/OIERadniListovi4.pdf
- *Obrazovanje za održivi razvoj*, (2011). Agencija za odgoj i obrazovanje.

- Odraz: održivi razvoj zajednice: Što je to održivi razvoj?
- http://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=vVuHlbgxOrg
- Pika i prijatelji, http://www.pikaiprijatelji.com/site/
- Povelja o zemlji: http://www.ecologica.hr
- *Razumjeti otpad – priručnik za podizanje svijesti*, (2012). Zagreb: Zelena akcija. http://zelena-akcija.hr/uploads/zelena_akcija/document_translations/000/000/843/Razumjeti_otpad_prijelom.pdf?1339671594
- Rio 1992 – Agenda 21 http://www.un.org/esa/dsd/agenda21/res_agenda21_00.shtml
- Strategija održivog razvoja RH http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2009_03_30_658.html
- UN Milenijska deklaracija http://cms.web-stranica.org/clients/4/documents/18.pdf
- Zelena lista: Klimatske promjene, 2012. http://www.zelena-lista.hr/UserFiles/File/brosure/Klimatske_promjene_2012.pdf
- Zeleni paket – Priručnik za nastavnike, REC 2010; http://documents.rec.org/publications/Green_Pack_BiH_BS.pdf

WEB STRANICE I PORTALI

ORGANIZACIJE ČLANICE GOOD Inicijative

- Mreža mladih Hrvatske: www.mmh.hr
- Centar za mirovne studije: www.cms.hr
- Gong – građani organizirano nadgledaju izbore: www.gong.hr
- Forum za slobodu odgoja: www.fso.hr
- Centar za edukaciju i savjetovanje: www.cesi.hr
- Documenta – centar za suočavanje s prošlošću: www.documenta.hr
- Libela – portal o spolu, rodu i demokraciji: www.libela.org
- SeZaM – seksualna edukacija za mlade: www.sezamweb.net
- Kuća ljudskih prava: http://www.kucaljudskihprava.hr/
- Mali Korak: http://www.malikorak.hr
- Odraz – održivi razvoj zajednice: www.odraz.hr

INSTITUCIJE

- Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta: www.mzos.hr
- Agencija za odgoj i obrazovanje: www.azoo.hr
- Pravobraniteljica za djecu: www.dijete.hr
- Ured pučkog pravobranitelja: http://www.ombudsman.hr/
- Ministarstvo socijalne politike i mladih: http://www.mspm.hr/
- Ured za udruge Vlade Republike Hrvatske: www.uzuvrh.hr

Organizacije suradnice na projektu *Novo doba ljudskih prava i demokracije u školama*

Centar za mirovne studije je udruga građana i građanki koja se zalaže za društvenu promjenu na načelima nenasilja, izgradnje mira i poštivanja ljudskih prava. Osnovan je 1997. u Pakracu kao nasljeđe Volonterskog projekta Pakrac. Održivi mir nije idealistično stanje bez sukoba već proces izgradnje društva s manje nasilja i nejednakosti, a više društvene pravde. Podrazumijeva informirane, educirane i osnažene građane koji razumiju društvene sukobe i mogu se boriti s društvenom nejednakošću na nenasilan način.

CMS na svojim ciljevima radi povezujući obrazovanje, istraživanje, aktivizam i rad na javnim politikama kroz tri temeljna programa: Afirmacija nenasilja i transformacija sukoba, Suzbijanje rasizma i ksenofobije i poticanje interkulturalnosti, te Društvena solidarnost i međunarodna razvojna suradnja. U svom radu surađuje s brojnim pojedincima, inicijativama, organizacijama i institucijama. CMS je kreator i nositelj jednog od obuhvatnijih obrazovnih programa za poticanje izgradnje održivog mira kroz aktivan građanski angažman – Mirovnih studija koji se u kontinuitetu provode od 1997.

CMS djeluje unutar Kuće ljudskih prava, mreže 6 organizacija čiji je cilj promicanje, razvitak i unaprjeđenje zaštite ljudskih prava u Republici Hrvatskoj, a suosnivač je i aktivni član GOOD Inicijative za kvalitetno i sustavno uvođenje građanskog odgoja i obrazovanja u škole, Platforme 112 te brojnih domaćih i međunarodnih platformi i mreža.

Mreža mladih Hrvatske je savez više od 60 udruga mladih i za mlade koji u Hrvatskoj djeluje kao nacionalna krovna organizacija mladih. Mreža zagovara i promiče interese i stavove mladih na načelima tolerancije, razumijevanja te poštivanja njihovih prava i potreba. Vizija Mreže su *mladi u fokusu*, a svoje ciljeve ostvaruje kroz umrežavanje, zagovaranje, dijalog i partnerstva, javno djelovanje, informiranje i neformalno obrazovanje, istraživanja i izdavaštvo. Aktivnosti organizacije provode se kroz tri programska područja: Politike za mlade, Prava mladih i Rad s mladima.

Mreža izravno i neizravno djeluje u području odgoja i obrazovanja *za* ljudska prava, *kroz* ljudska prava i *u* ljudskim pravima s ciljem razvoja aktivnih, odgovornih i kompetentnih mladih građana i građanki demokratskih zajednica u kojima žive. Svoj rad u ovom području razvija u nekoliko smjerova: dugogodišnje zagovaračko djelovanje na nacionalnoj i međunarodnoj razini te jačanje kapaciteta organizacija mladih. Mreža mladih Hrvatske sudjeluje u koordinaciji Inicijative za kvalitetno uvođenje građanskog odgoja i obrazovanja od njezinog osnutka. Kao aktivni dionik u procesima izrade i unaprjeđenja institucionalnog i zakonodavnog okvira djelovanja mladih, zagovara sustavno i kvalitetno uključivanje sadržaja građanskog odgoja i obrazovanja u cjelokupan odgojno-obrazovni sustav. Jedno od glavnih programskih usmjerenja Mreže jest organiziranje edukacija za mlade i osobe koje rade s mladima s ciljem njihova osnaživanja za društveno djelovanje kojim doprinose pozitivnim promjenama u svojim lokalnim zajednicama i šire. U takve obrazovne programe Mreža integrira sadržaje građanskog odgoja i obrazovanja koristeći metode neformalnog učenja. *Studiji o mladima za mlade* inovativni su primjer participativnog, korisniku usmjerenog, interdisciplinarnog izvaninstitucionalnog učenja o mladima i za mlade koje cilja obrazovanju i osnaživanju mladih za aktivan građanski angažman. U ovaj je program kroz tri godine bilo uključeno 60 polaznika i polaznica.

je organizacija civilnog društva utemeljena 1997. radi poticanja građana na aktivnije sudjelovanje u političkim procesima. Cilj djelovanja GONG-a je promicanje i unaprjeđenje ljudskih i građanskih prava te ohrabrivanje i osnaživanje građana za što aktivnijom participacijom u procesima donošenja političkih odluka. GONG promiče kulturu dijaloga, otvorenosti, transparentnosti i odgovornosti u javnoj sferi, te poštivanje ljudskih, naročito građanskih prava, putem istraživanja, zagovaranja i edukacije, samostalno ili u suradnji s pojedincima i organizacijama koji dijele vrijednosti GONG-a.

GONG provodi aktivnosti unutar četiri programa: Izborni sustav, Dobra vladavina, Aktivni građani i civilno društvo te Hrvatska i Europska unija, kroz ciklički proces – prvo se istražuje odabrana tema da bi rezultati istraživanja bili podloga zagovaranju promjena kod donositelja političkih odluka, a naposljetku slijedi edukacija, kako građana, tako i svih onih koji provode promjene.

Istraživanja provodi GONG-ov Istraživački centar pod motom „kod nas odokativno postaje provjereno“: analizira sadržaj i procese unutar javnih politika koje doprinose i/ili podržavaju dobro upravljanje (antikorupcijska politika, uključujući pravo na pristup informacijama, politika zaštite i unaprjeđenja ljudskih prava, reforma javne uprave te obrazovanje za demokratsko građanstvo).

Zagovaranje je ono po čemu je GONG dosad bio najprepoznatljiviji – na temelju istraživanja i na druge načine skupljenih iskustava, GONG je primjerice, uspio osvijestiti građane o potrebi sređivanja popisa birača.

Educiranje je zadaća Edukacijskog centra unutar kojeg se na jednom mjestu nalaze programi za neformalno cjeloživotno učenje i obrazovanje: edukacije službenika o pravu na pristup informacijama, Aarhuškoj konvenciji, znanstvenim metodama istraživanja, knjigovodstvu specijaliziranom za organizacije civilnog društva, pilot program za srednjoškolske nastavnike *Građanska pismenost*.

GOOD Inicijativa – građanski odgoj i obrazovanje za demokraciju

GOOD je inicijativa za kvalitetno i sustavno uvođenje građanskog odgoja i obrazovanja za demokraciju u koju je okupljeno 15-tak pojedinaca iz akademske zajednice i 40-tak organizacija civilnog društva koje se bave demokratizacijom društva. Kroz sinergijski rad organizacije se ne bore za vlastite partikularne programe već za sustavno uvođenje građanskog odgoja i obrazovanja.

Iz polazišta GOOD Inicijative

Vrijednosti Građanskog odgoja i obrazovanja su održivi društveni i ekonomski razvoj, izgradnja održivog mira i socijalne pravde, poštivanje ljudskih prava, zabrana diskriminacije, rodna ravnopravnost i ravnopravnost svih ljudi, razumijevanje i prihvaćanje različitosti, međukulturno razumijevanje, pravna, socijalna, radna, zdravstvena i obrazovna sigurnost svih ljudi, razumijevanje lokalnih i svjetskih društvenih odnosa i političkih procesa, inicijativa, aktivnost i poduzetnost građana, kritičko mišljenje te sudjelovanje građana u javnim politikama i procesima donošenja odluka.

Na satovima građanskog odgoja i obrazovanja važno je poučavati teme važne za društvenu i političku participaciju građana/ki, ljudska prava, međuljudske odnose i održivi razvoj kao što su: izgradnja trajnog mira, ljudska prava i ravnopravnost, radnička prava, zaštita potrošača, poduzetnost, razvijanje volonterstva i aktivizma, rodnu ravnopravnost, međukulturno razumijevanje, poticanje društvene odgovornosti poduzetništva i antikorupcijski odgoj.

Stav Inicijative je da, zbog opsega raznih aspekata koji bi trebali biti pokriveni građanskim odgojem i obrazovanjem, ne bi smjelo dolaziti do naglašavanja nekih aspekata u odnosu na ostale, već ih je nužno obrađivati i povezivati u duhu temeljnih građanskih vrijednosti: ravnopravnosti, participacije i nenasilja.

Važno je istaknuti da se paralelno sa zalaganjem uvođenja obrazovnih sadržaja u vezi s demokratskim i aktivnim građanstvom **moramo zalagati i za demokratizaciju rada odgojno-obrazovnih ustanova kroz jačanje uloge vijeća učenika, vijeća roditelja i demokratskog modela upravljanja ustanovama, kako bi se mijenjala i školska klima, a učenici/ice tijekom školovanja mogli iskusiti i naučiti kako demokracija funkcionira u svakodnevnom životu.** Ovako ćemo spriječiti raskorak između sadržaja koje učenici/ice uče na nastavi i njihovog svakodnevnog života te ćemo **osigurati da demokratski i participativni model bude nešto svima nama blisko, povezano s iskustvom i primjenjivo u životu.**

U procesu uvođenja sadržaja građanskog odgoja i obrazovanja očekujemo suradnju MZOS-a, AZOO-a i NCVVO-a s Nacionalnim Vijećem za odgoj i obrazovanje, Povjerenstvom za ljudska prava, Uredom za udruge Vlade RH te Uredom za ljudska prava i prava nacionalnih manjina.

Preporuke za održivo - sustavno i kvalitetno uvođenje:

- **Evaluacija provedbe GOO**
  Tijekom uvođenja ovog, za društvenu promjenu izrazito bitnog predmeta, ključna je evaluacija procesa njegove provedbe u suradnji s Nacionalnim centrom za vanjsko vrednovanje obrazovanja, a prema zajednički razvijenoj metodologiji indikatorima praćenja u čemu sudjeluju svi akteri koji će provoditi građanski odgoj i obrazovanje (eksperti visokoškolskog obrazovanja, nastavnici, predstavnici organizacija civilnog društva i drugi)
- **Metodika GOO**
  Europska i svjetska iskustva pokazuju da je tijekom nastave najučinkovitije korištenje raznolikih metoda: od izravnog učiteljskog poučavanja do interaktivnih radioničkih oblika rada, razvijanje projektnog učenja, ali i uporabe dodatne literature, audio-vizualnih materijala i slično. Nužan preduvjet za razvijanje aktivnosti je taj da učenici na nastavi nisu pasivni „primatelji informacija", nego aktivni sudionici procesa obrazovanja, što je predviđeno i dosadašnjim Nacionalnim programom, a raznolikost metoda poučavanja i poticanje aktivnosti učenika predviđa se i u drugim propisima iz područja obrazovanja. Naglasak u poučavanju ipak treba staviti na **iskustveno i participativno učenje.**
- **Priprema učitelja i nastavnika na poučavanje GOO**
  Za poučavanje predmeta građanskog odgoja i obrazovanja potrebno je kontinuirano stručno osposobljavati učitelje/ice i nastavnike/ice te osigurati poticajno okruženje za njihov profesionalni razvoj u cijelosti, a osobito za ovo područje.
  Smatramo da Agencija za odgoj i obrazovanje treba ponuditi stručnu podršku razvoju programa na način da nastavnom osoblju osigura uvjete za profesionalni razvoj u području aktivnog građanstva i u tom smislu osposobljavanje za građanski odgoj i obrazovanje treba postati jednim od prioriteta stručnog osposobljavanja u narednom razdoblju.
  U području visokoškolskog obrazovanja treba ostvariti mogućnost uvođenja kolegija Građanski odgoj i obrazovanje u sve programe za buduće nastavno osoblje. Također, nužno je izraditi interdisciplinarni poslijediplomski program obrazovanja kao i razvijati istraživačke kapacitete kvantitativne i kvalitativne

metodologije čiji bi rezultati dugoročno doprinosili poboljšanju kvalitete građanskog odgoja i obrazovanja

- **Suradnja među važnim dionicima i suradnja s organizacijama civilnog društva**

Pozivamo relevantne institucije vlasti, sveučilišta i odgojno-obrazovne institucije na zajedničko koordinirano međusobno djelovanje i partnerstvo s organizacijama civilnog društva radi sustavnog uvođenja građanskog odgoja i obrazovanja.

U proces sustavne i kvalitetne provedbe građanskog odgoja i obrazovanja kao ravnopravne dionike valja uključiti organizacije civilnog društva i društvene inicijative koje se bave demokratizacijom društva i aktivno djeluju na promicanju građanskih vrijednosti. Brojne organizacije civilnog društva već provode edukativne aktivnosti koje doprinose razvoju građanskih kompetencija kroz inovativne modele i poseban dodatan prostor za iskustveno učenje i aktivizam te im treba otvoriti mogućnost i za intenzivniju suradnju s odgojno-obrazovnim ustanovama.

Mnoge organizacije imaju tradiciju organiziranja uspješnih neformalnih obrazovnih programa te mogu u suradnji s Agencijom za odgoj i obrazovanje organizirati stručna usavršavanja nastavnog osoblja i ponuditi kvalitetnu podršku nastavnicima/ama koji će provoditi ovaj predmet.

Osim značajnog iskustva koje će stručnjaci iz organizacija civilnog društva moći dijeliti s profesorima/icama koji slične sadržaje provode u nastavi i osim edukacija koje će moći organizirati za profesore/ice, smatramo da je moguća suradnja u okviru izvannastavnih i izbornih aktivnosti u školama za one učenike koji se žele dodatno obrazovati.

Organizacije civilnog društva mogu sudjelovati i kao gosti predavači u samoj nastavi ili učenici/ice mogu posjećivati organizacije tijekom terenske nastave kako bi izravno pridonijeli edukaciji mladih o demokratskom građanstvu i ljudskim pravima. Time se učenicima/ama omogućava iskustveno učenje, interakciju s aktivnim građanima te priliku za upoznavanje s djelovanjem udruga.

Organizacije civilnog društva mogu surađivati s odgojno-obrazovnim ustanovama u kojima učenici/ice ili studenti/ice iskazuju želju za volontiranjem i aktivizmom, tako da omoguće mladim osobama uključivanje u volontersko i aktivističko djelovanje koje pojedine organizacije civilnog društva organiziraju, a koje su u skladu s dobi i sposobnostima tih mladih osoba. Takve odredbe postoje u Zakonu o volonterstvu i preporučuje ih Nacionalni odbor za razvoj volonterstva, a određene su i točkom 11 Europske konvencije o ljudskim pravima kojom se definira pravo na okupljanje i udruživanje. Da bi se ova suradnja što uspješnije ostvarila, učitelji/ice i nastavnici/ice moraju od početka biti upoznati s važnošću suradnje s organizacijama civilnog društva te bi i program predmeta svakako trebao obuhvaćati upoznavanje učenika/ica s djelovanjem udruga i neformalnih društvenih inicijativa.

- **Podržavamo izradu kataloga neformalnih programa koji doprinose educiranju učitelja/ica, nastavnika/ica te učenika/ica iz ovog područja.**

Važno je naglasiti da sustavnim uvođenjem građanskog odgoja i obrazovanja neće nestati potreba za provedbom nezavisnih programa izvaninstitucionalnog neformalnog obrazovanja koje provode organizacije civilnog društva, te država treba nastaviti osiguravati podršku i za ove aktivnosti koje dodatno nadopunjuju formalno obrazovanje i odgovaraju na aktualne potrebe društva.

O autorima i autoricama tekstova

Berto Šalaj je izvanredni profesor na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu gdje izvodi nastavu na kolegijima *Demokracija i civilno društvo* i *Politička socijalizacija i političko obrazovanje*. Znanstveni i istraživački interesi Berta Šalaja usmjereni su prema pitanjima demokracije, populizma, političke kulture, socijalnog kapitala, civilnog društva i političkog obrazovanja, o čemu je objavio više studija i članaka, od kojih se mogu izdvojiti knjiga *Socijalni kapital* (2007) i članak *Suvremeni populizam* (2012). Trenutno je predstojnik Odsjeka za komparativnu politiku Fakulteta političkih znanosti te predstojnik Centra za cjeloživotno obrazovanje Fakulteta političkih znanosti. Svoj znanstveno-istraživački rad povezuje s angažmanom u organizacijama civilnog društva, pa je od 2011. godine predsjednik Vijeća GONG-a.

Duška Pribičević Gelb, politologinja s psihološko-pedagoškim obrazovanjem. Još od prošlog stoljeća aktivna na području promocije i zaštite ljudskih prava te mirovnog obrazovanja kroz formalno i neformalno obrazovanje. Certificirana trenerica za sprečavanje zločina iz mržnje i reformu državne uprave te registrirana miriteljica.

Kao osnivačica i članica NVO-a Centra za direktnu zaštitu ljudskih prava uredila četiri knjige iz tog područja: *Priručnik za ljudska prava – praktični vodič za nadgledanje ljudskih prava* (1998), *Romi u Hrvatskoj danas* (1998), N*evladine organizacije i europski standardi ljudskih prava* (1998) i *Vodič kroz vaša prava* (1999). Voditeljica kolegija: Ljudska prava, Uvod u mirovne studije i Manjinska prava na Mirovnim studijima Centra za mirovne studije u Zagrebu od 1996. do danas.

Kao članica edukacijskog tima MALOG KORAKA – Centra za kulturu mira i nenasilja voditeljica/su-voditeljica je treninga i seminara za prosvjetne radnike i druge profesionalne skupine te mirovne aktiviste u području edukacije za nenasilnu komunikaciju, upravljanje sukobom, mir i ljudska prava te aktivno građanstvo u Hrvatskoj, Makedoniji i Bosni Hercegovini; sudjelovala u realizaciji UNICEF-ova projekta *Miroljubivo rješavanje problema u školi i prevladavanje trauma* za R. Hrvatsku; u organizaciji Danskog Crvenog križa su-voditeljica u trogodišnjem projektu edukacije nastavnika za CABAC program u BiH; od 2002. god. u organizaciji Nansen Dialogue Centre Sarajevo voditeljica seminara za nastavnike *Odgoj i obrazovanje za ljudska prava*; stručna suradnica na tekstu u *111 koraka prema demokraciji i ljudskim pravima* autorice Maje Uzelac i koautorica priručnika *Škole u projektu Policija u zajednici* (2005). Mentorica i trenerica u UNICEF-ovom projektu *Stop nasilju u školama*.

Maja Uzelac 1941. Godine, Zagreb. Diplomirala je filozofiju i engleski jezik na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, završila magisterij iz Suvremene filozofije, te nekoliko poslijediplomskih kurseva u IUC (Interuniverzitetskom centru) Dubrovnik, a kao pisac priručnika društvenih i humanističkih znanosti boravila na studijskom putovanju kroz SAD (*Study visit for social science textbook writers)*. Radila je kao profesorica nekoliko godina na XV. Matematičkoj gimnaziji u Zagrebu (predmeti filozofija znanosti, sociologija, psihologija i logika te osnove marksizma) i bila vanjska suradnica dvije godine na Pedagoškoj akademiji. Uređivala je i surađivala u stručnim časopisima i kulturnim tjednicima (*Zarez*, *Metodički ogledi*, *Dijete i društvo*, *Filozofska istraživanja*), bila autorica i urednica niza stručnih knjiga i priručnika iz područja filozofije, sociologije, psihologije i politologije (u Školskoj knjizi) te prosvjetna savjetnica u republičkom Zavodu za školstvo. Od 1989.do danas angažirala se kao mirovna aktivistkinja i suosnivačica nekoliko nevladinih udruga, bila kandidatkinja stranke Zelenih za saborskog zastupnika pri izborima 1991., te voditeljica niza radionica za uspostavljanje dijaloga u podijeljenoj zajednici tijekom rata i nakon njega u

različitim krajevima od posebne državne skrbi. Kao predsjednica OCD-a Mali korak radi kao konzultantica i voditeljica projekata mirovne edukacije, obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo, a posebno kao ekspert u nenasilnom rješavanju sukoba. Doktorandica je na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu gdje joj je prihvaćena doktorska teza s naslovom „Europska Unija i rješavanje sukoba: prilog rekonceptualizaciji političke teorije sukoba".

Igor Đorđević, rođen je 1972. godine u Osijeku. Tijekom studija Pravnog fakulteta, preko katedre za sociologiju, upoznaje se i uključuje s grupom studenata u istraživački rad razvoja mlade demokracije u Hrvatskoj te se interesira za koncept i ulogu civilnog društva. 1996. suosnivač je organizacije civilnog društva mladih koja razvija programe interaktivnog učenja za djecu osnovnih škola, posebno u području prevencije ovisnosti te podizanja ekološke svijesti. Profesionalni rad u civilnom društvu započinje s Centrom za mir, nenasilje i ljudska prava 1998. godine, kada postaje jedan od prvih članova mirovnih timova koji su radili na uspostavi povjerenja na područjima od posebne državne skrbi u istočnoj Hrvatskoj. U svom 14 godišnjem stažu radi na projektima koji uključuju pojedince, škole, udruge, različite institucije ali i cijele zajednice.

Posebnu pažnju daje mirovnom odgoju i obrazovanju, te se bavi trenerskim radom iz nenasilne komunikacije, transformacije sukoba, medijacije i interkulturalnosti. Svoj edukativni rad gradi s grupama djece, mladih i odraslih.

Aleksandra Šindler, (1980.) diplomirala je Filozofiju i religijsku kulturu na FFDI-u u Zagrebu (2004.) i magistrirala Ljudska prava i demokratizaciju u JIE, na sveučilištu Sarajevo-Bologna (2006.). U srednjoj školi „August Šenoa" predavala je Filozofiju, Logiku, Etiku i Politiku i gospodarstvo, nakon čega je položila stručni ispit iz filozofije (2008/2009). Surađuje sa udrugom za demokratsko društvo (UDD) na edukativnom projektu *Protiv korupcije* gdje nastavnicima srednjih škola pokazuje metode na koji način najbolje predavati korupciju i ljudska prava, a od 2009 radi u Zelenoj akciji, organizaciji za zaštitu okoliša, gdje se bavi edukacijom za održivi razvoj.

Mislav Žitko, rođen je 1982. u Zagrebu. Diplomirao dvopredmetni studij filozofije i hrvatskog jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu s diplomskim radom iz historijske epistemologije znanosti na temu neoklasične ekonomike. Od 2013. Zaposlen kao asistent na Odsjeku za filozofiju. Doktorant u poslijedipmomskom doktorskom studiju filozofije na Filozofskom fakultetu sveučilišta u Zagrebu. Znanstveni interesi i područje istraživanja: socijalna epistemologija, epistemologija znanosti, politička ekonomija i politika obrazovanja.

Ana Žnidarec Čučković rođena je u Zagrebu gdje se formalno obrazovala na Učiteljskoj akademiji i Filozofskom fakultetu. Tijekom studija i nakon, radi na poslovima odgoja i obrazovanja u predškolskim i osnovnoškolskim ustanovama. Kao školska pedagoginja gradi petogodišnje iskustvo na području planiranja i programiranja, radu s učenicima, nastavnicima i roditeljima. Uz redovita stručna usavršavanja surađuje s Agencijom za odgoj i obrazovanje te Centrom za ljudska prava i demokratsko građanstvo i Nacionalnim centrom za vanjsko vrednovanje obrazovanja (regionalni i školski koordinator). Učestalo surađuje s civilnim sektorom na području organizacije i provedbe edukativnih radionica (udruga Civitas – *Znanstvenici i mediji protiv nasilja*, Unicef – *Za sigurno i poticajno okruženje u školama* - trenutno regionalni koordinator, udruga B.a.b.e. – *Slušam, čujem, razumijem* te Forum za slobodu odgoja *Medijacija – Možemo to riješiti*). Trenerica je Foruma za slobodu odgoja u području medijacije. Izdala je nekoliko stručnih i znanstvenih radova na

području zaštite dječjih prava. Trenutno je zaposlena na Kineziološkom fakultetu u Zagrebu na predmetima pedagogija i didaktika.

Lana Jurman (1984., Zagreb) diplomirala je na Odsjecima za povijest i pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Pred kraj studija osobito se zainteresirala za teme mirovnog obrazovanja, te je na tu temu i diplomirala. Ima raznolikog iskustva s programima neformalnog obrazovanja, a 2009. godine suosnovala je međunarodni projekt *ConSol International* koji koristi metode popularizacije znanosti u procesu izgradnje zajednica.

Iva Zenzerović Šloser (1974.) diplomirala je sociologiju i pedagogiju na Sveučilištu u Zagrebu. U generaciji 1997./1998. završila je neformalni program mirovnog obrazovanja: *Mirovni studiji* gdje se upoznaje s iskustvenim i participativnim učenjem što joj je i danas važno polje interesa. Od 2001. radi u Centru za Mirovne studije, od 2003. kao voditeljica Mirovnih studija. Neformalnim programima mirovnog obrazovanja i obrazovanja za aktivne građane bavi se od 1999. godine. Nekad pokreće, nekad preskače, a nekad sudjeluje u aktivnostima, istraživanjima i drugim participativnim procesima koji mogu dugoročno doprinijeti smanjenju nasilja te osnažiti i uključiti što više ljudi u nenasilnu društvenu promjenu i izgradnju održivog mira. Autorica je nekoliko članaka o mirovnom obrazovanju, urednica publikacije: *Učiti za mir*, voditeljica kolegija: *Građanski aktivizam* na Mirovnim studijima.

Škole uključene u eksperimentalnu provedbu, praćenje i vrednovanje provedbe Kurikuluma građanskog odgoja i obrazovanja u 2012./2013. i 2013./2014. školskoj godini po odluci Ministra znanosti, obrazovanja i sporta.

1. Osnovna škola Ivan Goran Kovačić, Petrinja,
2. Osnovna škola „Ivan Goran Kovačić“, Duga Resa,
3. Osnovna škola Siniše Glavaševića, Vukovar,
4. Osnovna škola „Ivan Goran Kovačić“, Velika,
5. Osnovna škola Matije Gupca, Zagreb,
6. Osnovna škola Pavleka Miškine, Zagreb,
7. Osnovna škola „Đuro Ester“, Koprivnica,
8. III. osnovna škola Čakovec, Čakovec,
9. Srednja ekonomska i turistička škola, Daruvar,
10. Srednja škola Obrovac, Obrovac,
11. Gimnazija „Fran Galović“, Koprivnica,
12. Srednja škola Dugo Selo, Dugo Selo.

Iz recenzija

Priručnik za nastavnike *Znam, razmišljam, sudjelujem* vrijedan je oblik pomoći nastavnicima/cama koji već izvode ili će izvoditi sadržaje građanskog odgoja i obrazovanja. Priručnik prati suvremene koncepcije građanskog odgoja i obrazovanja, sadržane i u predloženom kurikulumu za Građanski odgoj i obrazovanje, pa se tako uz važnost usvajanja znanja, naglašava i važnost razvijanja vještina i usvajanja vrijednosti prikladnih za život u demokratskom društvu (što), u školskom kontekstu u kojem se njeguje interaktivno, suradničko, participativno učenje (kako) i gdje građanski odgoj i obrazovanje nije samo predmet koji se izvodi u učionici već se ti sadržaji provlače kroz cijelu školu i u suradnji s lokalnom zajednicom (s kim). Što, kako i s kim su temeljna poglavlja priručnika... Očekujem da će ova publikacija biti koristan materijal za učitelje/ice i nastavnike/ce kako u pogledu razvoja strukovnih znanja tako i metoda poučavanja GOO-a.

Dr. sc. Karin Doolan, doc.

Imajući na umu da je obrazovanje/usavršavanje nastavnika jedan od ključnih preduvjeta uspješne i kvalitetne provedbe kurikuluma Građanskog odgoja i obrazovanja, pojavljivanje ovog Priručnika u domaćem odgojno-obrazovnom prostoru smatram izuzetno značajnim. Sadržaj koji donosi Priručnik usklađen je sa suvremenom koncepcijom građanskog odgoja i obrazovanja, i pred učitelje i nastavnike (kao i druge zainteresirane koji će se njime služiti za osobno učenje ili pak u neposrednom odgojno-obrazovnom radu) stavlja aktualne teme ovog interdisciplinarnog područja. Osim što prati suvremene tokove, Priručnik se jasno naslanja na strukturu Kurikuluma građanskog odgoja i obrazovanja pa učiteljima i nastavnicima nudi svojevrsni 'scenarij' (Što poučavati?) i 'recepturu' (Kako i s kim poučavati?) za provedbu nastave i drugih aktivnosti... Koncepcija Priručnika poticajna je za aktivno i samostalno učenje, pa vjerujem da će se, osim na policama učitelja i nastavnika koji sudjeluju u provedbi GOO-a, ovaj Priručnik pronaći i na policama svih onih koji se (ne)posredno bave mladima i nastoje kod njih njegovati znanja, vještine i vrijednosti povezane s građanskim odgojem i obrazovanjem. U tom kontekstu, dodatna vrijednost priručnika ogleda se i u mogućnosti njegova korištenja u radu sa studentima učiteljskih i nastavničkih fakulteta.

Dr. sc. Bojana Ćulum, doc.

Publikacija je nastala u sklopu eksperimentalne provedbe Građanskog odgoja i obrazovanja i projekta *Novo doba ljudskiha prava i demokracije u školama* kojeg u partnerstvu provode Centar za mirovne studije, Mreža mladih Hrvatske i GONG, u suradnji s Agencijom za odgoj i obrazovanje i Nacionalnim centrom za vanjsko vrednovanje obrazovanja.

Projekt financira Europska unija, a sufinancira Ured za udruge Vlade Republike Hrvatske, Nizozemsko i Američko veleposlanstvo, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta.
Za sadržaj publikacije odgovorna je isključivo Mreža mladih Hrvatske i on se ni na koji način ne može smatrati službenim stajalištem Europske unije, niti nužno odražava stajališta Ureda za udruge Vlade Republike Hrvatske, Nizozemskog veleposlanstva, kao niti Veleposlanstva Sjedinjenih Američkih Država u Republici Hrvatskoj.

Projekt provodi
Mreža mladih Hrvatske
www.mmh.hr

Projektni partner
Centar za mirovne studije
www.cms.hr

Projektni partner
GONG
www.gong.hr

Projekt financira
Europska unija
http://www.delhrv.ec.europa.eu

Projekt sufinancira
Ured za udruge Vlade RH
www.uzuvrh.hr

Projekt sufinancira
Ministarstvo znanosti,
obrazovanja i športa

Projekt sufinancira
Američko veleposlanstvo
www.zagreb.usembassy.

Projekt sufinancira
Nizozemsko veleposlanstvo
http://kroatie.nlambassade.org

Europska unija
http://www.delhrv.ec.europa.eu

Ured za udruge Vlade
Republike Hrvatske
www.uzuvrh.hr

Projekt „Novo doba ljudskih prava i demokracije u školama" financira
Europska unija i Ured za ljudska prava Republike Hrvatske

ISBN: 978-953-7729-20-2